

Никола Станев  
УЧЕБНИК ПО ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ



Граждани за България

„Граждани за България“ е неполитическа организация с нестопанска цел, обединяваща български преподаватели и професионалисти по света с мисията да подпомогнат нашата страна в изграждането на институционалните основи на добре функционираща демокрация и устойчива пазарна икономика.

Инициативата „Площадът“ е в подкрепа на гражданското общество и гражданското образование в България.

НИКОЛА СТАНЕВ

УЧЕБНИК ПО ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ

*Второ издание*

Научен редактор: доц. д-р МИРЕНА ЛЕГУРСКА

ISBN 978-619-7469-48-6 (pdf)

ISBN 978-619-7469-49-3 (ePub)

© ГРАЖДАНИ ЗА БЪЛГАРИЯ

<https://c4bg.org/>

© Издателство „Проф. Петко Венедиков“

[www.venedikov.com](http://www.venedikov.com)

София, 2023

**Никола Станев**

**УЧЕБНИК  
ПО  
ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ**

**ГОРЕН КУРС, година II**



## ЗА ТОВА ИЗДАНИЕ

Човек се ражда сам, но живее в общество. За да живеят пълноценно, хората в едно общество трябва да имат желанието да се развиват, уменията да работят заедно, готовността да си помагат един на друг, дисциплината да спазват съществуващите обществени правила и смелостта да търсят отговорност от тези, които ги нарушават. Съвкупността от всички тези навици и умения формира понятието **гражданство**, а процесът, в който едно общество предава тези умения на следващото поколение, е **гражданското образование**.

Всички развити общества имат силно развито чувство за гражданство. Следосвобожденска България също го е имала. Пред Вас е първият самостоятелен учебник по гражданско учение. Издаден е през 1894 година, а негов автор е една изключителна личност – Никола Станев. Той е участник в Руско-турската война, началник на отдел в Министерството на народното просвещение, основател на Съюза на българските учители и негов дългогодишен председател, редактор на „Училищен вестник“, съучредител на Българското историческо дружество и на редица други общественополезни организации. Автор е на множество книги, сред които „История на България 1878-1942 година“ и този учебник.

Ние, от „Граждани за България“, се радваме на възможността да предоставим този учебник в съвременна форма на българския читател.

Това издание не би било възможно без съдействието на доц. д-р Мирена Легурска и гл. ас. д-р Петър Веселинов Петров от Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“; гл. ас. д-р Ивайло Аврамов, преподавател по архивистика в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“; Иван Крачанов, ръководител на Дигитален център, РНБ „Иван Вазов“, гр. Пловдив; и Петър Стойков от „Граждани за България“, гр. София.

Благодарим на Елка Николова за чудесното съвременяване на текста и на ИК „Проф. Петко Венедиков“ за изключителното оформление на това издание.

Също така оценяваме съдействието и подкрепата на Велислав Драмов и Ивета Викторова от адвокатско дружество „Велчев & Ко“, Максим Майер от „Business Global“ и Евгений Кънев от „Maconis LLC“.

**Христо Пирински,**  
За инициативата „Площадът“  
на „Граждани за България“,  
10 септември 2023 г.

## УВОД

Гражданското образование има история, почти равна на тази на човешкото общество и демокрация<sup>1</sup>. Идеята за гражданско образование се заражда в практиката на *polis*-а на Атинската демокрация и в *civitas* на републиканския Рим. По един или друг начин тя е била споделена от великите умове на античността – Сократ, Платон, Аристотел, Джон Лок, Ж. Ж. Русо и др. Във философски и образователен аспект те свързват тази предметна област с отношенията между отделната личност, от една страна, и обществото и държавата, от друга.

Според Ж. Ж. Русо гражданското образование трябва да се осъществява върху национална основа. Той конкретизира неговата цел като подготовка на личността да изпълнява гражданските си задължения към държавата и обществото. Това негово разбиране съответства на концепцията за зависимата и подчинена роля на личността спрямо националната държава, върху основата на обществения договор. Той pledира за това, че младите хора трябва да знаят какво значи да си „член на държавата“, да научат своите „човешки задължения“, да знаят какво е „управление, закон, отечество“ и „както е позволено“ в едно общество. Интерес към схващанията на Жан-Жак Русо проявява в началото на 20 в. и д-р Петър М. Нойков, който през 1901 г. издава във Враца своята монография, озаглавена „Учението на Жан-Жак Русо за гражданското образование“<sup>2</sup>.

Георг Кершерцайнер пръв въвежда самото понятие „гражданско образование“ и създава концепция за него. Цялостното си разбиране по проблема представя в своята книга „Схващане за гражданското образование“ (1914), където разглежда връзката между общото и гражданското образование. Той свежда гражданското възпитание до социалната етика и до известни познания за

<sup>1</sup> Кемалова, М., Гражданско образование, В. Търново, ПИК, 2002.

<sup>2</sup> Нойков, П., Учението на Жан-Жак Русо, Враца, 1901.

организацията на общината и държавата<sup>3</sup>. Според Кершерщайнер гражданското образование включва преподаването на правата и задълженията на гражданина и осигуряването на възможност за практикуването им. Училището трябва да осигурява възможност на учениците за извършване на определени обществени задачи. Учениците пък трябва да практикуват в различни самодейни социални общности и сдружения, където да се научат на активна и отговорна работа.

Идеята за гражданското образование заема важно място в българското училище в следосвобожденска България. С приемането на Търновската конституция (1879) българското училище наследява и разширява своите демократични традиции. Това поставя нови цели и задачи пред обучението и възпитанието, които да съответстват на потребностите на младата възстановена българска държава. Дълг е на българското училище да подготвя не само грамотни хора, но и добри граждани.

Обучението по гражданско образование у нас има дългогодишна история и традиции. През 1883 г. в Източна Румелия излиза педагогическото списание „Училищен дневник“, редактирано от Йоаким Груев. В списанието са разгледани първите уроци по „гражданствознание“ (два урока по патриотизъм, правата и задълженията на гражданите, държавното устройство и т.н.). Учебният предмет Гражданско учение присъства като задължителен в българското училище от 1892 г. до 1944 г. Разработени са специални учебни програми по предмета, като едни от тях са предназначени за основните училища, други за девическите и педагогическите училища, а трети за народните прогимназии.

От началото до 40-те години на XX век предметът Гражданско учение се преподава в III и IV отделение на началното училище, по 4 часа седмично, заедно с Отечествознание, и в I, II и III прогимназиален клас чрез учебната дисциплина Обща и отечествена география с Гражданско учение. Гражданското учение е застъпено и в гимназиите – реални, полукласически и класически – по един час седмично. От учебниците през този период: М. Герасков, „Патри-

---

<sup>3</sup> Балкански, П., З. Захариев. Въведение в гражданското образование. С., ИК „Ласка“, 1998.

отично възпитание“ (1902); Д. Негенцов и Д. П. Николов (1915) и преиздаден през 1922, 1923, 1925 и 1932 г.; Сл. Генчев и Иван Василев (1932); Д. Койчев (1940); Д. Костов (1941) и др., се вижда, че основните методични единици са запазени и съобразени с програмите за основните училища в страната на Министерството на народната просвета (1894-1939). Учебниците от този период включват теми като: Семейство; Народ; Общество; Отечество; Държава и държавно устройство и управление; Създаване на България и изработване на Конституцията и др.

В учебника на Д. Койчев за пръв път са посочени качествата и добродетелите на добрия гражданин:

1. Добрият гражданин обича беззаветно своята родина и ѝ служи предано;
2. Пази доброто име на своята родина. Той е родолюбец;
3. Тачи и почита всичко родно, всичко българско: българската природа, език, нрави, обичаи, песни;
4. Тачи и почита държавния глава, държавните учреждения, държавните знаци, народната ни войска;
5. Почита и изпълнява законите на държавата;
6. Плаща редовно и навреме данъците си;
7. Познава добре законите на страната;
8. Има предвид общите интереси на държавата и общината и на обществото;
9. Изпълнява бързо и добросъвестно всяка възложена му държавна, общинска и друга обществена работа;
10. Дава пълно съдействие на държавните органи и ги улеснява;
11. Говори винаги истината;
12. Взема дейно участие в обществените работи, в управлението и уредбата на държавата.

След 1944 г. предметът Гражданско учение е премахнат от учебния план и на негово място се въвеждат предмети, които се политизират.

След промените през 1989 г. постепенно и последователно гражданското образование се завръща в съвременното българско училище. Първоначално частично, чрез отделни класни и извънкласни дейности, а впоследствие и институционално, чрез Държавните

образователни изисквания за учебно съдържание по гражданско образование (2000), Държавния образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование (2016) и задължителния учебен предмет Гражданско образование, който се изучава от учениците във втори гимназиален етап (от учебната 2022/2021 година). Този процес обаче не е лесен, като се имат предвид прекъснатите традиции в областта на гражданското образование през годините.

Вие държите в ръцете си първия учебник по Гражданско учение в България, издаден през далечната 1894 година. Негов автор е забележителният историк и родолюбец Никола Станев. В увода на учебника е записано, че гражданското образование „ни учи какво трябва да знаем и правим, та да станем добри и полезни граждани. То ни разказва как е наредено нашето отечество, какви са законите, какви са ни правата и длъжностите и ни дава правило, сиреч посочва ни пътя, по който да вървим, ако искаме да отбежнем злото, а да достигнем доброто, което общото отечество дава на всеки свой гражданин“.

Учебникът на Никола Станев излиза двадесет години преди знаковото произведение на Георг Кершерщайнер (1914), с което се свързва началото на научната област Гражданско образование. Този учебник на практика реализира заложените днес обществени и граждански компетентности, което говори еднозначно за неговата ценност и съвременно звучене. Той е изпреварил времето си и е все така актуален, предвид целите на гражданското образование, при това не само в национален, но и в европейски контекст. Един уникален пример за българския принос в европейското и световното педагогическо наследство.

*Доц. д-р Мирена Легурска,  
СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет*

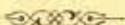


XXI 5/77

# УЧЕБНИКЪ

ПО

# ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ.



ГОРЕНЪБУРСЪ, ГОДИНА II.



Състави

Н. Станевъ.



Пловдивъ.

Издание и печать на Хр. Г. Дановъ.

1894.

## СЪДЪРЖАНИЕ.

	Стр.
Що ни учи Гражданското учение . . . . .	1
I. Семейство . . . . .	3
II. Общество . . . . .	5
Родно мѣсто . . . . .	8
III. Народъ . . . . .	9
IV. Отечество . . . . .	10
V. Гражданинъ . . . . .	16
VI. Свобода . . . . .	17
VII. Равенство . . . . .	20
VIII. Търпимостъ . . . . .	22
IX. Права и длѣжности на гражданетъ . . . . .	23
X. Държава . . . . .	26
Управлението на държавата . . . . .	—
Административно дѣленіе на държавата . . . . .	30
Уредба на държавата . . . . .	32
Дѣлба на властѣта . . . . .	33
A. Законодателна властъ . . . . .	34
Народното събрание . . . . .	—
Обикновено народно събрание . . . . .	—
Велико народно събрание . . . . .	39
B. Исполнителна властъ . . . . .	—
1. Министерство на вътрѣшнитѣ работи . . . . .	42
2. Министерство на външнитѣ работи . . . . .	45
3. Военно министерство . . . . .	46
4. Министерство на финанситѣ . . . . .	49
5. Министерство на народното просвѣщение . . . . .	52
6. Министерство на търговията и земледѣлието . . . . .	55
7. Министерство на общитѣ сгради, пѣтищата и съобщенията . . . . .	57
B. Съдебна властъ . . . . .	58
8. Министерство на правосѣдието . . . . .	—
Върховна смѣтна палата . . . . .	60

## СЪДЪРЖАНИЕ

За това издание. <i>Христо Пирински</i> .....	5
Увод. <i>Мирена Легурска</i> .....	7
На какво ни учи Гражданското учение .....	15
I. Семейство .....	19
II. Общество .....	23
Родно място .....	29
III. Народ .....	31
IV. Отечество .....	33
V. Гражданин .....	45
VI. Свобода .....	47
VII. Равенство .....	53
VIII. Търпимост .....	57
IX. Права и задължения на гражданите .....	59
X. Държава .....	65
Управление на държавата .....	65
Административно делене на държавата .....	73
Уредба на държавата .....	77
Разделение на властта .....	79
A. Законодателна власт .....	81
Народно събрание .....	81
Обикновено народно събрание .....	81
Велико народно събрание .....	90
B. Изпълнителна власт .....	91
1. Министерство на вътрешните работи .....	97
2. Министерство на външните работи .....	103
3. Военно министерство .....	105
4. Министерство на финансите .....	111
5. Министерство на народното просвещение .....	117
6. Министерство на търговията и земеделието ..	123
7. Министерство на общите сгради, пътищата и съобщенията .....	127
V. Съдебна власт .....	129
8. Министерство на правосъдието .....	129
Върховна сметна палата .....	133



## ЩО НИ УЧИ ГРАЖДАНСКОТО УЧЕНИЕ.

Човѣкъ живѣе, мисли, работи и нарежда своитѣ дѣла както къмъ себе си, така и къмъ околнитѣ си споредъ както той разбира, доколкото му стига умътъ. Той може да извърше полезни работи за себе си и за своитѣ си, а може по неопитностъ и незнание да извърши и вредни. Каквито работи и да върше човѣкъ, той залѣга винаги да достигне двѣ нѣща: 1) *да избѣгне отъ злина, злощастие, мѣжа,* и 2) *да достигне добрина, щастие и честитѣ животѣ.* Къмъ тѣзи двѣ точки човѣкъ насочва всичкитѣ си дѣйствиа. Понѣйдѣ той ги достига, а понѣйдѣ не може. Отъ многогодишно лутанье и блѣсканье да се разбере, кое трѣбва човѣкъ да знае и да го върше, та животътъ му, ако не винаги, то баремъ повечето да бѣде добъръ, честитъ и охолентъ, той разбралъ, че трѣбва да изучи себе си и околнитѣ, съ които живѣе. Това нѣщо го накарало да види, какви нужди той има, какво му трѣбва за тѣзи нужди, какъ живѣе съ другитѣ хора, има ли нѣкаква потребба отъ тѣхъ или тѣ отъ него; потребно ли е да има съ другитѣ сговоръ, задружностъ; трѣбва ли всички да наредимъ закони и да ги назиме; трѣбва ли едни отъ насъ да правятъ каквото поискатъ, а други не, или всички трѣбва да бѣдемъ равни, свободни и т. н.

Като зель да си задава човѣкъ всичкитѣ тѣзи въпроси и като зель да се вгледва въ обществото, дѣто живѣе, видѣлъ, че доброчестината или злочестината на всѣки човѣкъ зависи отъ това, да ли той добръ или злъ си нарежда домаш-

---

## НА КАКВО НИ УЧИ ГРАЖДАНСКОТО УЧЕНИЕ

Човек живее, мисли, работи и поддържа своите дела както спрямо себе си, така и спрямо околните, според своите разбирания, доколкото му стига умът. Той може да извърши полезни неща за себе си и за другите, а може поради недостатъчно опит и незнание да извърши и вредни. Каквото и да прави човек, той винаги се стреми да постигне две неща: 1) *да избегне злина, злощастие, мъка*; и 2) *да постигне добрина, щастие и честит живот*.<sup>\*</sup> Към тези две неща човек насочва всичките си действия. И понякога ги постига, а понякога не.

От годините, прекарани в лутане да разбере какво е необходимо да знае и върши, та животът му, ако не винаги, то поне през повечето време да бъде добър, честит и охотен, човекът разбрал, че трябва да изучи себе си и околните, с които живее. Това го накарало да види какви нужди има самият той, какво му трябва, за да ги удовлетвори; как живее с другите хора, има ли необходимост от тях, а и от самия него; трябва ли да има с другите сговор, задружност; необходимо ли е да има закони и те да се спазват; може ли някои от нас да правят каквото си поискат, а други не, или всички трябва да бъдем равни, свободни и т.н.

Когато човек започнал да си задава всички тези въпроси и да се вглежда в обществото, в което живее, разбрал, че добротината или злотината на всеки един от нас зависят от това дали той добре или зле нарежда своите си,

---

<sup>\*</sup> Подчертаванията навсякъде са запазени така, както са в оригиналния текст на учебника. – *Бел. ред.*

нитѣ работи и сегнѣ, най-главно, разумѣлъ, че добротестината се обвързва отъ добрата и умната наредба на обществото, въ което живѣе. Отъ това разбралъ, че той има длѣжности къмъ домашнитѣ си, къмъ обществото, къмъ отечеството си и т. н. Разбралъ тѣй сѣщо, че ако изпълни всичкитѣ си длѣжности, и ако знае умно да се ползува отъ правата си, които има, само тогава ще бжде честитъ баща, честенъ човѣкъ и полезенъ гражданинъ. Поради това станѣло нужда, дѣто всѣки, още доклѣ е малъкъ, да се научи, какво трѣбва да прави, та кога порасте да стане добръ, полезенъ честитъ, и свободенъ гражданинъ.

*Споредъ туй гражданското учение ни учи, какво трѣбва да знаемъ и правимъ, та да станемъ добри и полезни граждани. То ни разказва, какъ е наредено нашето отечество, какви сѣ законитѣ, какви ни сѣ правата и длѣжноститѣ и ни дава правило, сир. посочва ни нѣтъ, по който да вървимъ, ако искаме да отбѣгнемъ злото, а да достигнемъ доброто, което общото отечество дава на всѣки свой гражданинъ.*

---

домашни работи, и най-важното, разбрал, че доброчестината зависи до голяма степен от добрата и умна погледба на обществото, в което живее. И още, че има задължения към семейството си, към обществото, към отечеството си. Разбрал също, че ако изпълнява всичките си задължения и умно се ползва от правата, които има, само тогава ще бъде честит баща, честен човек и полезен гражданин. Това пък поражда нуждата всеки един от нас още докато е малък да се научи какво трябва да прави, за да може, когато порасне, да бъде добър, полезен, честит и свободен гражданин.

*Гражданското учение ни учи какво трябва да знаем и правим, за да бъдем добри и полезни граждани. То ни разказва как е устроено нашето отечество, какви са законите, какви са нашите права и задължения и ни дава правило, т.е. посочва ни път, по който да вървим, ако искаме да избегнем злото и да достигнем доброто, което общото отечество дава на всеки свой гражданин.*



## I. СЕМЕЙСТВО.

§ 1. Всеки човѣкъ, безъ да се гледа да ли е той образованъ или не, живѣе въ градъ или село. Ако се вгледаме, какъ живѣятъ хората въ градоветъ или селата, ще видимъ, че тѣ се раздѣлятъ на челеди. Всека една челедь състои отъ по нѣколко членове — баща, майка и дѣца. Главата на челедта е бащата и майката. Ний всица безъ исключение живѣемъ, растемъ и се развиваме умствено въ такива челеди. Всека челедь може да се раздѣли на двѣ части: *родители* (бащата и майката) и *тѣхнитѣ дѣца*; дѣцата могатъ да бѣдатъ мъжки и женски, сир. братя и сестри. Освѣнъ това може да има *дѣдо* и *баба*. Споредъ това пълниятъ съставъ на челедта състои отъ родителитѣ, дѣцата и дѣдото и бабата. Ала по нѣидѣ челедта не бива тъкмо тъй съставена; може да се случи нѣкои отъ членоветъ и да липсватъ.

Челедитѣ изобщо живѣятъ наедно въ известна къща и тамъ залѣгатъ да събератъ всичко, което имъ е потребно за ядене, за обличане, за образование и т. н. Челедитѣ се наричатъ още *домочадия* или *семејства* (фамилни).

Могатъ ли хората да живѣятъ иѣкакъ другояче, а не въ челеди? Не. Самичкъ човѣкъ, макаръ да е и възрастенъ, никѣдъ не може да живѣе. Той вижги и навсѣкѣдъ може да бѣде нападнатъ отъ свирѣнитѣ диви звѣрове, които сж много по-силни отъ него, и раскъсанъ. Освѣнъ това той има толкова много нужда, та че самичкъ не ще може по никоѣ начинъ да ги задоволи, а отъ това безъ друго ще загине. Ако човѣкъ се остави самъ на себе си, безъ ничия помощъ, той ще



---

## I. СЕМЕЙСТВО

§ 1. Всеки човек, без значение дали е образован, или не, живее в град или в село. Ако погледнем как живеят хората в градовете или селата, ще видим, че те се разделят на семейства. Всяко едно семейство се състои от няколко членове – баща, майка и деца. Глава на семейството са бащата и майката. Ние всички без изключение живеем, растем и се развиваме в такива семейства. Всяко семейство може да се раздели на две части: *родители* (бащата и майката) и *техните деца*; като децата могат да бъдат момчета или момичета, т.е. братя и сестри. Освен това може да има *дядо* и *баба*. В зависимост от това пълният състав на семейството се състои от родителите, децата, дядото и бабата. Може да се случи някъде съставът да не е този и някой от членовете да липсва.

Семействата обикновено живеят заедно в една къща, като се стремят да осигурят всичко, което им е необходимо за хранене, обличане, образование и т.н. Семействата се наричат още *домочакия* или *фамилии*.

Могат ли хората да живеят по друг начин, а не в семейства? Не. Сам човек, макар и възрастен, никъде не може да живее. Той винаги и навсякъде може да бъде нападнат от свирепи, диви зверове, които са много по-силни от него. Освен това той има необходимост от много неща в живота си и самичък няма да успее по никакъв начин да ги осигури, дори би могъл да загине. Ако човек се остави сам на себе си, без ничия помощ, той ще бъде едно слабо,

бъде едно слабо, немощно същество, та не ще може да се развива тъй правилно и добръ, както въ челедъта. Дѣцата, които раждатъ хората, сѫ по-крѣпки и по-слаби отъ малкитѣ на всичкитѣ животни; тѣ не могатъ да утражтъ на студа, вѣтъра, дъжда, снѣга, глада, голѣмата горещина и т. н., та иматъ нужда отъ много дребни и продължителни грижи, додѣто зайкижтъ, поотрастѣжтъ, та се научжтъ да ходжтъ, да приказватъ и да си шетатъ самички. Па и като отрастѣжтъ, доклѣ не станжтъ досущъ пълновъзрастни, пакъ сами не могатъ да си искаратъ нито прѣхраната, нито облѣклото, нито да се запазжтъ отъ лошитѣ природни стихии. Всичкитѣ тѣзи нужди на малкитѣ дѣца, чакъ доклѣ не станжтъ съвсѣмъ пълновъзрастни, се удовлетворяватъ отъ бащата и майката. Споредъ това дори дивацитѣ, които иматъ най-малки нужди, защото малко се различаватъ отъ животнитѣ и живѣжтъ много просто, и тѣ живѣжтъ въ челеди. Освѣнъ тѣзи причини, въ родителитѣ има естествена обичъ къмъ дѣцата и въ дѣцата има такава обичъ къмъ родителитѣ. Тѣй че и по нужда, и по обичъ всичкитѣ хора живѣжтъ въ челеди.

§ 2. Роднини и челеденъ духъ. Казахме, че челедъта състои отъ *родители* и *дѣца*. По пѣйдѣ има дѣдо и баба. Ала ние имаме и други хора, които сѫ много близки по родъ съ насъ, — хора, които по-напрѣдъ сѫ били въ една челедь съ нашитѣ родители, но сетнѣ, като сѫ порасли, сѫ се отдѣлили. Тѣ сѫ: чичо ни, лѣля ни, стрипка ни, вуйчо ни и т. н., сир. братята и сестритѣ, както на баща ни, така и на майка ни. Подиръ тѣхъ иджтъ тѣхнитѣ дѣца, които ние наричаме братовчеди и братовчедки. Всичкитѣ тѣзи по кръвъ и по родъ близки до насъ хора се наричатъ наши *роднини*.

Когато дѣцата въ челедъта израстѣжтъ, тѣ се распляватъ, за да основатъ нови челеди. Но кръвнитѣ

немошно същество, което не би могло да се развива така добре и правилно, както в семейството.

Децата, които хората раждат, са по-крехки и по-слаби от малките на всички животни; те не могат да издържат на студа, вятъра, гъжда, снега, глада, голямата горещина и т.н.; имат нужда от много гребни и продължителни грижи докато заякнат, поотраснат и се научат да ходят, да говорят и сами да се обслужват. Дори и като пораснат, докато не станат пълнолетни, пак сами не могат да си изкарват нито прехраната, нито облеклото, нито да се предпазват от лошите природни стихии. За всички тези нужди на малките деца, чак докато станат пълнолетни, се грижат бащата и майката. Дори диваците, които имат най-малки нужди, защото малко се различават от животните и живеят много просто, и те живеят в семейства. Освен това, всеки родител има естествена обич към децата си, както и у децата има такава обич към родителите им. Ето защо, и поради необходимост, и поради обичта между тях, всички хора живеят в семейства.

**§ 2. Роднини и семеен дух.** Казахме, че семейството се състои от *родители* и *деца*. В някои семейства има също дядо и баба. Но ние имаме и други хора, които са ни близки роднини – хора, които преди време са били в едно семейство с нашите родители, но сетне, когато са пораснали, са се отделили от него. Това са: чичо, леля, стринка, вуйчо и др., т.е. братята и сестрите както на баща ни, така и на майка ни. След тях идват техните деца, които ние наричаме братовчеди и братовчедки. Всички тези близки до нас по кръв и по род хора се наричат наши *роднини*.

Когато децата в семейството пораснат, те се разпиляват и създават свои семейства. Но кръвните връзки винаги ги свързват в едно, като клоните на

връзки сѣ ги свързватъ въ едно, като клоноветѣ на дървото, които сѣ излѣзли отъ единъ дънеръ. Има малки селца, въ които всичкитѣ челеди сѣ излѣзли отъ една обща стара челедь.

Въ всѣка челедь трѣбва да има редъ, за да има напрѣдъкъ и добрина. Дѣцата трѣбва да живѣятъ мирно и съгласно помежду си и да си помагатъ едно друго въ работитѣ. Тѣ трѣбва да слушатъ своитѣ родители, които се грижатъ за тѣхното отхранване, въеспитане, изучаване и задомяване.

Дѣцата приематъ сжщитѣ нѣща, които иматъ тѣхнитѣ родители. Вѣрата, честността, благочестието, любовта, човѣщината, истината, благородството и пр. добри качества се прѣдаватъ въ челедѣта отъ родителитѣ на дѣцата. Изобщо, каквито сѣ родителитѣ, такива биватъ и чадата. Послѣднитѣ се напояватъ съ всичко, което видятъ или чуятъ отъ родителитѣ си. Това прѣдаване на добри или лоши качества отъ родители на дѣца се казва *челедно влияние* или *челеденъ дукъ*.

## II. ОБЩЕСТВО.

§ 3. Нужда отъ обществото. Колкото хората се развиватъ повече тѣлесно и умствено, толкова и нуждитѣ имъ ставатъ по-голѣми. Тѣзи нужди биватъ толкова разнообразни, та че дори и челедитѣ самички не могатъ да ги задоволяватъ. Човѣкъ, колко и да е работливъ, не може да направи всичко, отъ което има нужда за къщата си и дѣцата си. Ако човѣкъ има едно занятие, той само съ него борави най-много и отъ него изважда прѣхраната си; съ другитѣ занятия той не може да борави, защото не му остава време, споредъ което не ще да ги усвѣршенствува както трѣбва, па и срѣдства могатъ да не му достигатъ. Никой не може въ

гървото, които излизат от един гърнер. Има малки селца, в които всички семейства са произлезли от един общ стар род.

Във всяко семейство трябва да има ред, за да има напредък и добрина. Децата трябва да живеят в мир и съгласие помежду си и да си помагат, да слушат своите родители, които се грижат за тяхната прехрана, възпитание, образование и задомяване.

Децата приемат същите неща, които имат техните родители. Вярата, честността, благочестието, любовта, човещината, истината, благородството, всички добри качества се предават в семейството от родителите на децата. Изобщо, каквито са родителите, такива стават и децата. Децата възприемат всичко, което виждат или чуват от родителите си. Това предаване на добри или лоши качества от родители на деца се нарича *семеино влияние* или *семеен дух*.

## II. ОБЩЕСТВО

**§ 3. Необходимост от общество.** Колкото повече се развиват и усъвършенстват хората – физически и умствено, толкова и нуждите им стават по-големи. Тези нужди са толкова разнообразни, че дори и семействата сами не могат да ги задоволят. Човек, колкото и да е работлив, не може да направи всичко, от което има нужда за къщата си и децата си. Ако той има едно занятие, професия, той само с него борави най-много и с него изкарва прехраната си; с другите занятия той не може да се справи, защото не му остава време да ги усъвършенства както трябва, пък и средства може да не му достигат. Никой не е в състояние в едно и също време да работи няколко



едно и същото време да работи нѣколко занаяти. А пъкъ челедѣта има потребѣа отъ много нѣща, които се изработватъ отъ много занаяти. Да земемъ, напримѣръ, дрехитѣ, обувката и пр. Прѣзъ колко рѣци тѣ трѣбва да прѣминатъ докѣ се направятъ тѣй сгодни за обличане и обуване! Отъ тука пъкъ е излѣзла нужда да се съединятъ челедитѣ въ *общество*.

*Обществото* е съща челедѣ само че въ по-голямъ размѣръ. Можемъ да кажемъ: ако се тури едно правило, споредъ което всѣки отъ жителитѣ да работи, безъ да бърка на другитѣ, тѣй че да бѣде полезенъ на себе си и на всички околни, то ще се образува една обществена наредба. Всичкитѣ членове, които се подчиняватъ на това правило, ще съставляватъ обществото.

§ 4. Силата и ползитѣ отъ обществото. Ние видѣхме, че хората се спогаждатъ въ общество за своето добро и за своята полза. Човѣкъ е досущъ слабъ безъ челедѣта, а челедѣта е досущъ слаба безъ по-голямъ общество. Всичкитѣ жители естествено и по интересъ живѣятъ обществено. Макаръ всѣки да се грижи повечето за частнитѣ си работи, но всичкитѣ се споразумѣватъ за общитѣ. Общата за всички нужда е накарала жителитѣ да се сдружатъ, та да направятъ общи пѣтища, мостове, общи здания и т. н. Обществото, като състои отъ по-много хора, бива яко, та може да се бори и пази отъ лоши хора, отъ звѣрове, отъ наводнения и пр. Има много работи, които само обществото може да ги удолѣе. Членоветѣ на обществото си помагатъ единъ на другъ и въ частнитѣ си работи; напр., когато дигатъ тежина, кога правятъ къщи, кога пѣтуватъ, кога се сдружатъ за печалба, когато трѣбва да раскопажатъ земята да извадятъ камени въглища, соль, желѣзо, мѣдъ и т. н. Отъ това се вижда, че обществото спомага, щото да се извлѣча полза отъ природнитѣ богатства и да се запазватъ членоветѣ му отъ каквито и да е опасности.

занаята. Семейството обаче се нуждае от много неща, които се изработват от много занаяти. Да вземем например дрехите, обувките и др. През колко ръце трябва да преминат, докато се направят удобни за обличане и обуване! Така пък се е появила необходимостта семействата да се обединят в *общество*.

*Обществото* също е едно семейство, но в по-голям размер. Можем да кажем: ако се определи едно правило, според което всеки един да работи без да пречи на другите, така че да бъде полезен на себе си и на всички около него, то ще се образува една обществена наредба. Всички членове, които се подчиняват на това правило, ще съставляват обществото.

#### **§ 4. Силата на обществото и ползите от него.**

Ние видяхме, че хората се обединяват и разбират в обществото за свое добро и своя полза. Човек е слаб без семейството си, а семейството е слабо без по-голямото, обществото. Всички жители съвсем естествено и според интересите си имат и обществен живот. Макар всеки да се грижи повече за частните си работи, всички се споразумяват за общите. Общата за всички нужда е накарала жителите да се сдружават, за да направят общи пътища, мостове, общи здания и т.н. Обществото, което се състои от повече хора, е стабилно и може да се бори и пази от лоши хора, от зверове, от наводнения и пр. Има много неща, които само обществото като цяло може да постигне. Членовете на обществото си помагат един на друг и в частните си работи; например когато се налага да вдигат много тежки товари, когато правят къщи, когато пътуват, когато се сдружават, за да имат печалба, когато трябва да разкопаят земята, за да извадят каменни въглища, сол, желязо, мед и т.н. Обществото помага да се извлече полза от природните богатства и да се опазят членовете му от каквито и да е опасности.

Дружбата въ работенъето докарва богатство и напредъкъ на членоветъ му частно и на цѣлото общество изобщо.

Отъ задружното работенъе става *раздѣлението на труда*, което е твърдѣ важно за лесната прѣхрана на обществото. Всѣки членъ отъ обществото може да се занимава само съ едно нѣщо, което той ще изучи по-добрѣ и за което ще бѣде много повече полезенъ, отколкото ако работеше едно подиръ друго разни работи. Така обуцарьтъ прави само обуца, месарьтъ доставя месо, бакалиньтъ захарь, соль, дрехарьтъ — дрехи, земледѣлецьтъ зарзавать и жито и т. н. Единъ отъ други си заемать потребнитѣ изработени произведения и си посрѣщать нуждитѣ.

Това сж **материялни облаги** отъ обществото, Но отъ него излизать още и **умствени ползи**.

Човѣкъ има не само *тѣлесни* нужди, каквито сж храненъето, обличаьето, топленьето, здравнето и нр., но и *духовни* нужди, каквито сж залѣганьето на всѣкиго да се развие, да стане уменъ, добъръ, честенъ, да разбере, какъ е направено всичко въ природата, да познае хубавото, красивото и да получи наслада отъ него. А всичкитѣ тѣзи духовни нужди се удовлетворяватъ пакъ въ обществото. Единъ измисли едно, други друго, единъ изнамѣри едно, други друго и тѣй хората се учятъ и развивать единъ отъ други. Дори хората въ науката, въ изнамѣрваньето гледать да се надварватъ. А това докарва *напредъкьтъ* на обществото. Трѣбвало е сума хора да изнамѣржтъ разнитѣ части на желѣзницата, докль се направи и върви тѣй, както ъ виждаме сега.

Има и други ползи отъ обществото. Ако човѣкъ остане самичкъ да живѣе, той става дивъ, жестокъ и недовѣрчивъ. Въ обществото човѣкъ се опитомява, облагородява; появява се въ него нѣжно сѣрдце, съчувствие къмъ хорскитѣ страдания и мжки; появява се любовь, човѣщина и братство.



Когато хората се разбират, това води до богатство и напредък и на отгелния човек, и на цялото общество.

От задружната работа произтича *разделението на труда*, което е много важно за улесняване прехраната на обществото. Всеки член на обществото може да се занимава само с едно нещо, което той ще изучи по-добре и за което ще бъде много повече полезен, отколкото ако работи едно след друго няколко неща. Така обуцарят прави само обувки, месарят доставя месо, бакалинът – захар и сол, шивачът – грехи, земеделецът – зарзавата и житото и т.н. Един на друг хората си разменят необходимите изработени предмети и така си посрещат нуждите.

Това са **материални облаги** от обществото, но от него има и **умствени ползи**.

Човек има не само *физически* нужди, каквито са храненето, обличането, отоплението, здравето и гр., но и *духовни* нужди, каквито са стремежът на всеки да се развива, да стане умен, добър, честен, да разбере как е устроено всичко в природата, да познае хубавото, красивото и да получи наслада от него. А всички тези духовни нужди се удовлетворяват пак в обществото. Един измисли едно, друг – друго и така хората се учат и развиват взаимно. Дори хората в науката гледат да се надпреварват. А това води до *напредък* на обществото. Трябвало е много хора да изнамерят разните части на железницата, докато се направи и върви тя така, както я виждаме сега.

Има и други ползи от обществото. Ако човек остане да живее сам, той става гив, жесток и недоверчив. В обществото човек се опитомява, облагородява; появява се в него нежно сърце, съчувствие към хорските страдания и мъки; появява се любов, човещина и братство.

Обществата се развиватъ въ градоветъ и селата.

И тъй, човѣкъ споредъ природата си, сир. споредъ нуждитъ на тѣлото си и душата си е *обществено същество*. Той най-първо живѣе въ челедь като най-първо малко общество, а челедитъ, пакъ по същитъ причини, се съединяватъ въ едно, та образуватъ *общество*.

### Родно мѣсто.

§ 5. Всяка челедь и всяко общество заематъ едно кое-да-е мѣсто на земята. Мѣстото, на което живѣе челедята, въ която сме се родили и порасли, се нарича **родно мѣсто**. Всяки човѣкъ си има своето родно мѣсто, което му е много мило и обично. Обичята къмъ родното ни мѣсто, най-много се усѣща, когато се прѣмѣстимъ въ другъ нѣкой градъ или село. Макаръ да е по-хубаво новото мѣсто, дѣто сме се прѣмѣстили, ала ние усѣщаме едно вътрѣшно неприятно чувство, за дѣто сме си напустили родното мѣсто. Всяки пътъ си спомняме за него и колко ни става мило и драго тогава! Ние си прѣкарваме прѣзъ ума къщичката, дѣто сме се родили и сж ни отхранили нашитъ родители, припомняме си дворѣтъ, дѣто сме играли, улицитъ, околнитъ баири, долини и ливади, съединитъ къщи, нашитъ връсици, съ които сме другарували; — съ една дума припомняме си всичко, което се е запечатало въ ума ни отъ както сме захващали да разбираме и запомняме и намъ ни става тъй приятно, тъй весело, тъй драго, че искаме безъ друго да се върнеме пакъ на същото мѣсто. Тази обичъ къмъ родниятъ градъ или село ъ има въ всяки човѣкъ и затуй хората не обичатъ твърдѣ често да се прѣселяватъ, ако нѣма, разбира се, нѣкой голѣма нужда, която да ги кара да направятъ това.

Обществата се развиват в градовете и селата.

И тъй човек, според природата си, т.е. според нуждите на тялото си и душата си, е *обществено същество*. В самото начало той живее в семейството си, като най-първото малко общество, а семействата, пак по същите причини, се съединяват в едно, та образуват *общество*.

## Родно място

§ 5. Всяко семейство и всяко общество живее на определено място. Мястото, на което семейството живее, на което сме се родили и отраснали, се нарича **родно място**. Всеки човек си има своето родно място, което му е много мило и обично. Любовта към родното място най-много се усеща, когато се преместим в някой друг град или село. Макар да е по-хубаво новото място, дето сме се преместили, ние усещаме едно вътрешно неприятно чувство задето сме напуснали родното си място. Всеки път си спомняме за него и колко мило и драго ни става тогава! Спомняме си къщичката, дето сме се родили и са ни отгледали нашите родители, спомняме си двора, дето сме играли, улиците, баурите наоколо, голините, полята, съседните къщи, нашите връстници, с които сме другарували... С една дума, припомняме си всичко, което се е запечатил в ума ни откакто сме започнали да разбираме и запомняме, и ни става така приятно, така весело, така драго, че искаме да се върнем пак на същото място. Тази любов към родното място я има у всеки човек и затова хората не обичат твърде често да се преселват, ако няма, разбира се, някоя основателна причина да го направят.

### III. НАРОДЪ.

§ 6. Ако поразгледаме по-нашироко, ще видимъ, че не е само това общество, въ което ние живѣемъ. Има и други много градове и села, въ които хората тъй сжщо живѣятъ обществено. Както отдѣлнитѣ челеди не могатъ да живѣятъ сами една безъ друга, така и градоветѣ или селата не могатъ да поминѣтъ едни безъ други: тѣ си взаимно помагатъ и се едно друго подържатъ. Интереситѣ се сплитатъ между хората отъ разнитѣ градове и села и затуй тѣ сж принудени да се свързватъ помежду си.

Но градоветѣ и селата много по-лесно се съединяватъ въ едно, когато тѣ принадлежатъ къмъ единъ общъ корень, сир., когато тѣ сж сродни и близки помежду си. Сродността и близкостта на хората отъ разнитѣ градове и села зависи отъ родинскитѣ връзки, които могатъ да иматъ; сетнѣ зависи отъ еднаквостта на езика, правитѣ, обичаитѣ, вѣрата, на най-сетнѣ и отъ еднаквостта на интереситѣ, които тѣ иматъ за своя поминѣкъ. Подиръ това, за да могатъ разнитѣ села и градове да се наредѣтъ правилно въ единъ съжъзъ, трѣбва да се създаде една наредба, едно правило, споредъ което всѣки членъ на обществото трѣбва да постѣжива. Ако хората, които живѣятъ обществено, не постѣживахъ по нѣкакви правила, изработени отъ цѣлото общество, не щѣше да има никакъвъ редъ въ обществото, а наопаки всѣки щѣше да прави каквото му скимни, та щѣше да има страшна бърканица и безредица. Хората щѣхъ да си пакостѣятъ единъ на други и обществото щѣше да се развали. Сжщото е и между отдѣлнитѣ общества. Тѣзи правила въ разнитѣ общества биватъ различни. То зависи отъ това, да ли обществото състои отъ образовани или разбрани хора или отъ прости и непослушни и да ли други нѣкои вънкашни причини нѣма, които му на-

---

### III. НАРОД

§ 6. Ако погледнем по-широко, ще видим, че не съществува само онова общество, в което ние живеем. Има много други градове и села, в които хората също са свързани. Както отделните семейства не могат да живеят сами, така и градовете и селата не могат едни без други, те взаимно си помагат и се поддържат. Хората от различните градове и села имат общи интереси и затова са принудени да се свързват помежду си.

Но градовете и селата много по-лесно се свързват, когато те принадлежат към един общ корен, т.е. когато те са сродни и близки помежду си. Сродността и близостта на хората от разните градове и села зависи от роднинските връзки, които имат; после зависи от еднаквостта на езика, нравите, обичаите, вярата, а най-сетне и от еднаквите интереси, които имат за своя поминък. След това, за да могат разните села и градове да се наредят правилно в един съюз, трябва да се създаде една уредба, едно правило, според което всеки член на обществото трябва да постъпва. Ако хората в едно общество не постъпват по някакви правила, изработени от цялото общество, няма да има никакъв обществен ред, а обратно, всеки ще прави каквото реши и ще настъпи бъркотия и безредица. Хората ще си пакостят едни на други и обществото ще се развали. Същото е и между отделните общества. Тези правила в различните общества са различни. Зависи от това дали обществото се състои от образовани и разбрани хора, или от прости и непослушни, и дали няма никакви външни причини, които му налагат такива,



загатъ такива, а не други правила. При всичко че, както казахме, правилата въ разнитѣ общества сж различни, обаче нито едно общество не може да мине безъ едно какво-да-е правило.

Ако всичкитѣ градове и села въ една страна, споредъ еднаквостта на рода си, езика си, обичаитѣ си и интереситѣ си се съединягтъ въ едно общо цѣло, въ едно голѣмо общество, па си нареджгтъ една мѣдра и добра за тѣхъ *обща* вътрѣшна наредба (правило), то тѣ образуватъ *народъ*. Може да се каже, че народътъ е една *голѣма* челедь.

И тѣй, челедѣта състои главно отъ родители и дѣца, обществото — отъ възрастнитѣ членове на челедѣта, които вече сж се отдѣлили отъ бащината си къща; *народътъ* пъкъ състои отъ всичкитѣ дребни общество (села или градове), които се свързватъ помежду си въ единъ съюзъ, за да си помагатъ и да напръдватъ въ живота си, сир. съединяватъ се да достигнатъ известно благо и да се запазятъ отъ неприятели.

#### IV. ОТЕЧЕСТВО.

§ 7. Земята на която живѣе единъ народъ се нарича негова **бащина** или **отечество**.

Всичкитѣ народи, кой по-рано, кой по-късно сж си обсебили по едно малко или голѣмо пространство, споредъ голѣмината си и нуждитѣ си, отъ земната повърхнина, та сж се населили върху него. На това мѣсто първоначално сж образували малки села и сж се занимавали повечето съ земледѣлие и скотовѣдство. Сетитѣ полека-лека малкитѣ селца нараствали, додѣто образували градове, които още по-сетитѣ сж достигали до цвѣтущо състояние. Отначало народътъ, не ще и дума, бива простъ и неукъ, по-сетитѣ като се пообогати, захваща да се образова,

а не други правила. Независимо че, както казахме, правилата в различните общества са различни, нито едно общество не може да остане без едно какво да е правило.

Ако всички градове и села в една страна, според еднакви произход, език, обичаи и интереси, се обединят в едно общо цяло, в едно голямо общество и установят една мъдра и добра за тях *обща* вътрешна уредба (правило), то те образуват *народ*. Може да се каже, че народът е едно *голямо* семейство.

И така, семейството се състои главно от родители и деца, обществото – от възрастните членове на семейството, които вече са се отделили от бащината си къща; *народът* пък се състои от всички малки общества (села и градове), които се свързват помежду си в един съюз, за да си помагат и да напредват в живота си, т.е. обединяват се, за да достигнат известно благо и да се опазят от неприятели.

#### IV. ОТЕЧЕСТВО

§ 7. Земята, на която живее един народ, се нарича неговата **бащина** или **отечество**.

Всички народи, едни по-рано, други по-късно, са заели по едно малко или голямо пространство, според големината и нуждите си, от земната повърхност и са се заселили там. На това място първоначално се образували малки села и се занимавали най-вече със земеделие и скотовъдство. По-късно полека-лека малките села нараствали, докато образували градове, които още по-късно достигнали до цветущо състояние. Отначало народът, не ще и дума, е прост и неук, но постепенно става по-богат, започва да се

явяватъ се грамотни хора, които започватъ да распротрайяватъ знанието и книжовността. Въ голѣмитѣ градове се отварятъ училища, въ които зематъ да се учятъ младежитѣ на книга. Учението прави хората по-способни да размислятъ, какъ по-добрь и по-лесно да се прѣхранятъ. Съ развитието си полека-лека хората опитомили земята, избили свирѣпитѣ животни, изсушили блата-та, обработили полетата, направили дружно патища за лесно ходене и т. н. Тѣй, че съ многогодишниятъ си трудъ народътъ, като прави земята годна да му дава всичкитѣ произведения, които му сж потребни, привързва се къмъ тази земя и никога вече не мисли да ѝ напуца. Едини хора измиратъ, други подиръ тѣхъ идатъ,— тѣ сж тѣхнитѣ синове и дѣщери, наследватъ бащината си земя и продължаватъ да ѝ обработватъ по-нататъкъ. Тѣй всичкитѣ народи по земното кълбо сж заели испървенъ своитѣ земи, обработили сж ги, прилѣпили сж се къмъ тѣхъ и сега на умъ не имъ иде да се мѣстятъ отъ тѣхъ. Наопаки, тѣ отъ година на година повече обикватъ земята си и гледатъ да се свържатъ нѣкакъ по-яко за нейното запазване.

Вжтрѣ народътъ гледа да се уреди добрь ; туря закони и наредби, на полека-лека се настанява за добъръ миренъ животъ.

И тѣй, *истинското отечество е народътъ, цѣлокупно взети всички лица, които живѣятъ въ сжщата страна и сж подчинени на еднакви закони, на еднакво управление и едни и сжщи управници.*

§ 8. **ЛЮБОВЪ КЪМЪ ОТЕЧЕСТВОТО.** Ние видѣхме, че човѣкъ обича родното си мѣсто, но той още повече обича и милѣе за отечеството си, защото отечеството, като е по-силно и по-голѣмо отъ родния ни край, може да ни даде по-голѣми добрини и блага, отколкото родното ни мѣсто.

Отечеството е тази земя, която е заета отъ този



образова, появяват се грамотни хора, които започват да разпространяват знанието и книжовността. В големите градове се отварят училища, в които младежите се учат. Учението прави хората по-способни да разсъждават за това как по-добре и по-лесно да се прехранват. Постепенно, с развитието си те опитомили земята, избили свирепите животни, пресушили блатата, обработили полетата, направили дружно пътища за лесно ходене и т.н. Така с многогодишния си труд народът прави земята годна да му дава всички неща, които са му необходими, привързва се към тази земя и никога вече не смята да я напуска. Едни хора умират, други идват след тях – това са техните синове и дъщери, наследяват бащината си земя и продължават да я обработват. Така всички народи на земното кълбо преди години са заели своите земи, обработвали са ги, привързвали са се към тях и не смятат да ги напускат. Напротив, от година на година те все повече обикват земята си, свързват се силно с нея и са готови на всяка цена да я запазят и защитят.

Народът като цяло се стреми да живее добре; измисля закони и наредби за добър, мирен живот.

*И така, истинското отечество е народът, целокупно взети всички хора, които живеят в една и съща страна и са подчинени на еднакви закони, на еднакво управление и едни и същи управници.*

**§ 8. Любов към отечеството.** Ние видяхме, че човек обича родното си място, но той още повече обича и милее за отечеството си, защото отечеството, което е по-силно и по-голямо от родния ни край, може да ни даде по-големи добрини и блага отколкото родното място.

Отечеството е тази земя, която се населява от народа, към който ние принадлежим. Отечеството

народъ, къмъ който ние принадлежимъ. Отечеството е същото за всѣки човѣкъ, каквото е чедедната къща за дѣцата. Общо казано, отечеството е къщата, дѣто сме се родили, дѣто сме прѣкарвали младинитѣ си; долинитѣ, градинитѣ, горитѣ, полянитѣ, по които ходиме; пѣтищата, по които тичаме; рѣкитѣ, по които газиме. Въ отечеството ние се усѣщаме като въ бащината си къща; ние сме навикнали да гледаме хоризонта му ту ясно-синь, ту блѣскавъ, ту мраченъ, нашитѣ погледи се спущатъ все на нѣщо познато; село или града, въ който живѣемъ, мѣстата, дѣто се събираме, училището, мегданитѣ и т. н. Всичко това ни е мило, защото въ тази земя сме получили най-крѣхвитѣ и най-трайнитѣ впечатлѣния, които напълнятъ душата ни, защото тази земя ние най-добрѣ отъ всичкитѣ други познаваме.

Ала, казахме, че отечеството обгрѣща едно широко пространство; то се простира до нѣкои естествени прѣдѣли, като рѣки, планини или пъкъ до други народи.

Колкото ние ходимъ насамъ нататкъ изъ общото отечество; колкото повече изучаваме неговитѣ планини, полета, долини и други хубости, съ които го е надарила природата; колкото повече нжтуваме по плодороднитѣ долини, красивитѣ кѣтове, богатитѣ и хубави градове, — толкова повече нашето сърдце се напълня съ умиление и драгость къмъ него.

Освѣпъ тѣзи вѣликаши природни хубости на нашето отечество, има и други причини които ни привѣрзватъ къмъ него. Ние знаемъ, че ако се случи нѣкое злощастие на нѣкои членъ въ фамилията, другитѣ членове се затичатъ и чистосърдечно и искрено искатъ да спомогнатъ спроти силитѣ си на пострадалия. Същото е и въ отечеството. Дѣто ще каже, човѣкъ въ нещастие, като е въ отечеството си, ще намѣри по-голѣмо съчувствие, по-голѣма помощ, по-голѣмо утѣшение, отколкото ако бѣде на чужбина, дѣто никой го не познава отъ дѣ е,

за всеки един човек е това, което е семейната къща за децата. Най-общо казано, отечеството е къщата, където сме се родили, където сме прекарвали младините си; долините, градините, горите, поляните, по които ходим; пътищата, по които тичаме; реките, в които газим. В отечеството си ние се усещаме като в бащината си къща; свикнали сме да гледаме хоризонта му ту ясносин, ту бляскав, ту мрачен; погледът ни се спуска все на нещо познато; селото или града, в който живеем, местата, където се събираме, училището, междана и т.н. Всичко това ни е мило, защото в тази земя сме получили най-крехките и най-трайните впечатления, които изпълват душата ни, защото тази земя ние най-добре от всички останали познаваме.

Казахме, че отечеството заема едно широко пространство; то се простира до някои естествени предели като реки, планини или пък до други народи.

Колкото повече ние опознаваме общото ни отечество, колкото повече изучаваме неговите планини, полета, долини и други хубости, с които го е надарила природата, колкото повече пътуваме по плодородните долини, красивите кътчета, богатите и хубави градове, толкова повече нашето сърце се изпълва с умиление и драгост към него.

Освен тези природни хубости на нашето отечество, има и други причини, които ни привързват към него. Ние знаем, че ако се случи някакво злощастие на някой член на фамилията, другите веднага, чистосърдечно и искрено искат да помогнат с каквото могат на пострадалия. Същото е и в отечеството. Човек, изпаднал в беда, като е в отечеството си, ще намери по-голямо съчувствие, по-голяма помощ, по-голямо утешение, отколкото ако е в чужбина, където никои не го познава – откъде е, какъв е, и където няма нито

какъвъ е, и дѣто нѣма нито единъ, ако не близъкъ и роднина, то поне приятель, който да милѣе за него. Като сме въ отечеството си, колкото и да сме се раздѣлили единъ отъ другъ, било да си търсимъ прѣхраната, било по-други нѣкои причини, ние можемъ все пакъ да се събираме, като на примѣръ, кога женемъ роднина, или кога празнуваме нѣкой народенъ или домашенъ празникъ и пакъ да си размѣнимъ чувствата, обичята и сладките думи. Какво блаженство за оня младежъ, който се връща отъ учение отъ чужбина, та тича съ четире очи да види родителитѣ си, братята си, сестритѣ си, роднинитѣ си и т. н.; какъ тѣ заобикалятъ, та го по-тъкво рабнитватъ, испитвалъ ли е нѣкои мъки, прѣмеждия, лишения въ чуждитѣ страни и намѣрили ли сж се добри хора да му помогнатъ що годѣ! Двама души, когато сж отъ единъ народъ много по-лесно си разбиратъ на всичкитѣ работи, отколкото ако сж отъ различни народности:

Освѣтъ това, отечеството, като е една голѣма сила, пази ни отъ вънкашни неприятели, завардва ни жилищата, честъта, имотитѣ и т. н. То отваря училища, въ които ние получаваме образованнето си, то зема всички мѣрки да улесни прѣхраната на всичкото население.

Всичкитѣ тѣзи причини ни каратъ да обичаме отечеството си, да обичаме земята си и да обичаме народтъ си, тъй както обичаме бащината си къща, родителитѣ си, братята си, сестритѣ си и всичкитѣ си роднини и приятели. Ала отъ това пъкъ не бива да разбираме, че трѣбва да мразимъ онѣзи хора, които живѣятъ въ нашето отечество, но не сж отъ нашия народъ. И за тѣзи хора, ако живѣятъ постоянно тукъ, нашата земя е станжала отечество. И тѣ тъй сжщо ж обичатъ и залитатъ за нея, както ний.

§ 9. Отечеството трѣбва да е свободно. Нашата обичъ къмъ отечеството е най-голѣмиятъ залогъ



един, ако не близък и роднина, то поне приятел, който да милее за него. Когато сме в отечеството си, колкото и да сме се отдалечили един от друг, било за да изкарваме прехраната си, било по някакви други причини, ние все пак можем да се събираме, например когато се жени роднина или когато празнуваме някой народен или домашен празник, и да обменим чувства и сладки приказки, да изпитаме обич един към друг. Какво блаженство е за онзи младеж, който се връща от учение в чужбина и тича с четири очи да види родителите си, братята си, сестрите си, роднините си; как те бързат да го разпитат преживял ли е някакви мъки, прежеждия, лишения в чуждата страна и намерили ли са се добри хора да му помогнат по някакъв начин! Двама души, които са от един народ, много по-лесно се разбират, отколкото ако са от различни народности.

Заедно с това, отечеството е една голяма сила, която ни пази от външни неприятели, пази жилищата ни, честта, имотите ни и т.н.; отваря училища, в които ние получаваме образованието си; предприема всички мерки, за да улесни прехраната на цялото население.

Всички тези причини ни карат да обичаме отечеството си, да обичаме земята си и народа си така, както обичаме бащината си къща, родителите си, братята, сестрите си и всичките си роднини и приятели. Ала от това пък не бива да разбираме, че трябва да мразим онези хора, които живеят в нашето отечество, но не са от нашия народ. И за тези хора, ако живеят постоянно тук, нашата страна е станала отечество. И те, както нас, я обичат и почитат.

**§ 9. Отечеството трябва да е свободно.** Нашата обич към отечеството е най-големият залог за добродетелността и напредъка на народа ни. Никой от нас

за добродетелта и напредъка на народа ни. Никой отъ насъ за нищо на тоя свѣтъ не трѣбва да се съгласява, щото отечеството ни да подпадне подъ робството на други нѣкой народъ, който и да билъ той. Когато отечеството се намира въ опасностъ, всѣкой отъ насъ трѣбва да се притече, за да го защити, защото първото нѣщо, което е най-важно за отечеството, то е *да бѣде свободно, независимо*, да нѣма другъ народъ, който да ни мѣчи, истезава и да ни налага своитѣ закони. Човѣкъ е роденъ свободенъ и той трѣбва да живѣе въ свободно овечество. Ние частно, въ каквото положение и да се намираме имаме голѣма надежда на отечеството си. Ние винаги искаме, щото то да бѣде добродетелно, защото добродетелта му бива наша, па и на дѣцата ни. Свободното отечество може всичко да даде на човѣка: и образование, и богатство, и знаменитостъ, и честь и слава и всичко, къмъ което той ламти и което е добро. Наопаки, поробеното отечество не дава нищо друго на своитѣ синове, освѣнъ теглила, плачъ, мѣки и скърби.

§ 10. **Патриотизмъ.** Най-голѣмата добрина на този свѣтъ е да се жертвува човѣкъ за отечеството. Срамно и низко нѣщо е да гледа човѣкъ неприятельтъ да влиза въ земята му да плѣни, да гори, да убива, да развали всичко и да потѣква най-светитѣ работи на страната му. Нашата любовъ къмъ отечеството трѣбва да достига до тамъ, че да не жалимъ нищо, когато трѣбва да се боримъ за него, да не жалимъ имота си, друдѣтъ си, че дори и животътъ си. Онѣзи народи, които не сж имали такава силна любовъ къмъ своето отечество, повечето сж били роби на другитѣ. Враждитѣ и несъгласията, които може да има помежду ни, щомъ се научимъ, че страната ние нападижта, трѣбва да замлъкнѣтъ и ние единодушно да се отправимъ срѣщу неприятельтъ. Нека не мислимъ, че неприятельтъ е далечъ

за нищо на света не бива да се съгласява отечеството ни да попадне под робството на някой груг народ, който и да е той. Когато отечеството се намира в опасност, всеки от нас трябва да се притече да го защити, защото първото нещо, което е най-важно за отечеството, това е *да бъде свободно, независимо*, да няма груг народ, който да ни мъчи, изтезава и да ни налага своите закони. Човек се ражда свободен и трябва да живее в свободно отечество. В каквото и положение да се намираме, ние винаги вярваме, имаме голяма надежда за отечеството си; винаги искаме то да бъде добротното, защото тази добротнина е наша, а и на децата ни. Свободното отечество може да даде всичко на човека – и образование, и богатство, и известност, и чест и слава – всичко, към което той се стреми и което е добро. Обратното, поробеното отечество не дава нищо друго на своите синове, освен теглила, плач, мъки и скърби.

**§ 10. Патриотизъм.** Най-голямата добрина на този свят е да се жертва човек за отечеството си. Срамно и позорно е да гледа човек как неприятелят нахлува в земята му, за да пленява, да гори, да убива, да руши всичко и да потъпква най-светите за него неща. Нашата любов към отечеството трябва да стига дотам, че да не жалим нищо, когато трябва да се борим за него, да не жалим имота си, труда си, че дори и живота си. Онези народи, които не са имали такава силна любов към отечеството си, повечето са били роби на другите. Враждите и несъгласията, които може да има помежду ни, щом разберем, че страната ни е нападната, трябва да замлъкнат и ние единодушно да се отправим срещу неприятеля. Нека не мислим, че неприятелят е

отъ насъ, та може да се избавимъ. Който напада една частъ отъ нашето отечество, той напада всинца ни, защото ние всинца сме свързани въ единъ народъ и нападнатата страна е отъ общото наше отечество. Мигаръ ще бжде много умно да отидимъ да се биемъ само, когато врагътъ се озове прѣдъ къщата ни? Когато всички работимъ изедно за завардванъето на отечеството ни, тогава имаме и по-голѣма сила и по-голѣмъ куражъ, па и като се боримъ за правото, побѣдата ще бжде на нашата страна. Най-голѣмата любовъ къмъ отечеството се казва *патриотизмъ*, а хората, които иматъ такава любовъ се наричатъ *патриоти* (отечестволюбци).

§ 11. **Любовъ къмъ другитѣ народи.** Като обичаме искрено народътъ и отечеството си, ние не бива пѣкъ да отиваме до тамъ, че да мразимъ другитѣ народи или да ламтимъ за тѣхнитѣ отечества. Както ние искаме да живѣемъ въ земята на нашитѣ прадѣди, да се развиваме и усъвършенствуваме свободно, безъ да има нѣкой да ни прѣчи,—така е законно и другитѣ народи да си живѣятъ, развиватъ и напѣдватъ безъ прѣчка въ отечеството си. Отъ друга страна, ако разгледаме подобръ, ще видимъ, че всичкитѣ народи, зети изедно, образуватъ *човѣчеството*. И ако гледаме по право, би трѣбовало да се прѣмахнатъ всичкитѣ карания между народитѣ, та цѣлото човѣчество да образува едно велико отечество, дѣто всичкитѣ хора да сж отнасятъ едни къмъ други като братя. Тогава нѣмаше да има никакви войни, а всѣду щѣше да има редъ, миръ и свобода. Народитѣ щѣхъ да си живѣятъ единъ до други приятелски. За зла частъ такова приятелство между народитѣ се срѣща твърдѣ рѣдко. Народитѣ, като се различаватъ единъ отъ други по езицитѣ си, нравитѣ си, обичаитѣ си, вѣритѣ, ламтѣннията си, па и отъ неблагоприятно, каратъ се помежду си, а нѣкога и се биятъ. Въ таквъ случай неправедно нападнатиятъ трѣ-



е далеч от нас, затова може да се избавим. Който напада една част от нашето отечество, той напада всички нас, защото ние всички сме свързани в един народ и това е нашето общо отечество. Нима ще постъпим много умно, ако отидем да се бием едва когато врагът се озове пред нашата къща? Когато всички работим заедно за защитата на отечеството ни, тогава имаме и по-голяма сила, и по-голям кураж, а и като се борим за правото, победата ще бъде на наша страна. Най-голямата любов към отечеството се нарича *патриотизъм*, а хората, които имат такава любов, се наричат *патриоти* (отечестволюбци, родолюбци).

**§ 11. Любов към другите народи.** Като обичаме искрено народа и отечеството си, ние не бива да стигаме дотам, че да мразим другите народи или да ламтим за техните отечества. Както ние искаме да живеем в земята на нашите прадеди, да се развиваме и усъвършенстваме свободно, без да има някой да ни пречи, така е законно и другите народи да живеят, да се развиват и напредват без пречки в своето отечество. От друга страна, ако погледнем по-широко, ще видим, че всички народи, взети заедно, образуват *човечеството*. И всъщност, би трябвало да се премахнат всички карания между народите, та цялото човечество да образува едно велико отечество, където всички хора се отнасят един към друг като братя. Тогава нямаше да има никакви войни, а навсякъде щеше да има ред, мир и свобода. Народите щяха да си живеят приятелски един с друг. За съжаление такава приятелство между народите се среща твърде рядко. Народите, като се различават един от друг по езика си, нравите и обичаите си, вярата си, стремежите си, пък и от неблагодарумие, се карат помежду си, а понякога и воюват. В такъв случай несправедливо нападнатият трябва да се брани и да жертва мило и драго, за да запази свободата на отечеството си.

ва да се брани и да жертвува мило и драго за заварданото пространство на отечеството. Всинца трѣбва да имаме *човѣщина*, сир. да съчувствуваме и дори помагаме на тѣзи; отечеството на които е несправедно нападнато. Поробенитѣ хора и народи, каквито и да бѣдѣтъ тѣ и дѣто и да бѣдѣтъ, заслужаватъ съжаление и помощъ.

## V. ГРАЖДАНИНЪ.

§ 12. Видѣхме по-напрѣдъ, че всѣки народъ иска да живѣе на онова пространство земя, дѣто нѣкога сѣ заселили неговитѣ прадѣди, и дѣто той се е свикналъ съ всичкитѣ сгодности и негодности на почвата и природата; че всѣки народъ за своята добродетелна трѣбва да живѣе *свободно и независимо*,—да не може никой другъ народъ да му налага своитѣ закони, своитѣ права или своята вѣра.

Да бѣде народътъ *свободенъ* значи да е господарь самъ на себе си, самъ да има право да располага свободно, безъ натискъ, съ всичката си уредба, съ всичкитѣ си закони и служби, които да наглася тѣй, както нему е най-сгодно и най-добрѣ. Такъвъ свободенъ народъ, като цѣни добрѣ добродетелната си, никакъ не желае чуждитѣ народи да се мѣсятъ въ неговитѣ вътрѣшни работи. Колкото да е малъкъ тоя народъ или колкото и да е малка земята му, той никога не допушта да му заповѣдватъ другитѣ, а напротивъ иска да го уважаватъ и почитатъ така, както той ги уважава и почита.

Всѣки човѣкъ, който е синъ на такъвъ народъ или е членъ отъ него, може съ гордостъ да се нарича *гражданинъ*. *Гражданинътъ е свободенъ синъ на свободно отечество* <sup>1)</sup>.

<sup>1)</sup> Въ този смисълъ думата *гражданинъ* се различава отъ онова, което обикновено разбираме подъ тази дума. Подъ *гражданинъ*

Всички ние трябва да проявяваме *човещина*, т.е. да съчувстваме и дори да помагаме на тези, чието отечество несправедливо е нападнато. Поробените хора и народи, каквито и където и да са те, заслужават съжаление и помощ.

## V. ГРАЖДАНИН

§ 12. Вече стана дума, че всеки народ иска да живее на онова пространство земя, дето някога са се заселили неговите прагеди, дето е свикнал с всички особености на мястото и природата; че всеки народ за своята добродетелност трябва да живее *свободно* и *независимо*, да не може никой друг народ да му налага своите закони, своите нрави и своята вяра.

Да е *свободен* един народ, означава той да е сам господар на себе си, сам да има право да разполага свободно, без натиск, с всичката си уредба, с всичките си закони и служби, които да определя така, както за него е най-правилно и най-добре. Такъв свободен народ, който цени добродетелността си, никак не желае чуждите народи да се намесват в неговите вътрешни работи. Колкото и да е малък този народ или колкото и да е малка земицата му, той никога не допуска другите да му заповядват, а напротив, иска да го уважават и почитат така, както той ги уважава и почита.

Всеки човек, който е син на такъв народ или е част от него, може с гордост да се нарича *гражданин*. *Гражданинът е свободен син на свободно отечество.\**

\* В този смисъл думата *гражданин* се различава от онова, което обикновено разбираме под тази дума. Под *граждани* най-често се разбира жителите в градовете, под *селяни* – жителите в селата. В този случай казваме съгражданин и съселянин, ако лицето е от родния ни град или село. Когато обаче думата се отнася за всеки жител на общото отечество, тогава названието *гражданин* се употребява за всички. Думата *селянин* в този случай не се употребява. – Бел. авт.

Всичкитѣ свободни синове на своето отечество се наричатъ помежду си *съграждане*.

Съжзѣтъ на всичкитѣ свободни граждани образува свободното отечество.

## VI. СВОБОДА.

§ 13. Отъ свободата на отечеството истича свободата на гражданетѣ. Свободата е най-голѣмото благо за всѣки единъ членъ въ държавата. Тя е най-важното условие за човѣшкото щастие и благополучие. Лишениятъ човѣкъ отъ свобода лииѣе, вѣхне, отпада физически, утѣпява умствено и най-сетнѣ загинава. Най-добъръ примѣръ затова ни прѣдставляватъ затворницитѣ; ако се взремъ въ лицата имъ, ще видимъ, че тѣ сѣ блѣди, увѣхнали и сѣкашъ клонѣтъ повече къмъ смъртъ, отколкото къмъ животъ. Затворѣтъ и робството убиватъ най-добритѣ човѣшки дарби и сили. Съвсѣмъ друго нѣщо е свободата; тя ни прави весели, самостоятелни, бодри; тя ни дава животъ и сила, прави ни истински човѣци.

§ 14. **Лична и обществена свобода.** Обикновено дѣлѣтъ свободата на *лична* и *обществена*. *Лична* наричатъ свободата, съ която се ползува лично всѣки гражданинъ въ обносикитѣ си съ другитѣ граждани. Човѣкъ е свободенъ да уважава, почита, одобрява и се сдружава съ едни граждани, а наопаки, да отбѣгва и прѣзира други. Това той е свободенъ да прави споредъ както намира единтѣ за добри, а другитѣ за лоши. Всѣки е свободенъ да се води и сприятелява съ

най-често се разбиратъ жителитѣ въ градоветѣ, както подъ селяне — жителитѣ въ селата. Въ този случай казваме съгражданинъ и съселянинъ, ако лицето е отъ родния ни градъ или село. Обаче, когато е думата изобщо за всѣки жителъ на общото отечество, тогава названieto гражданинъ се употребява за всички. Думата селянинъ въ този случай не се употребява.

Всички свободни синове на своето отечество се наричат помежду си *съграждани*.

Съюзът на всички свободни граждани образува свободното отечество.

## VI. СВОБОДА

§ 13. От свободата на отечеството произтича свободата на гражданите. Свободата е най-голямото благо за всеки един член на държавата. Тя е най-важното условие за човешкото щастие и благополучие. Лишеният от свобода човек линее, вехне, отпада физически, отслабва умствено и най-сетне загива. Най-добрият пример за това са затворниците; ако се възгледаме в лицата им, ще видим, че те са бледи, посърнали и сякаш клонят повече към смърт, отколкото към живот. Затворът и робството убиват най-добрите човешки дарби и сили. Съвсем друго нещо е свободата; тя ни прави весели, самостоятелни, бодрци; тя ни дава живот и сила, прави ни истински човеци.

§ 14. **Лична и обществена свобода.** Обикновено говорим за *лична* и *обществена свобода*. *Личната* свобода е онази, с която се ползва лично всеки гражданин във взаимоотношенията си с другите граждани. Човек е свободен да уважава, почита, одобрява и се сдружава с едни граждани, и обратното, да избягва и презира други. Това той е свободен да прави в зависимост от своето разбиране кои са добри и кои лоши. Всеки е свободен да се сприятелява с когото иска, стига само той да не е нехранимайко и да причини с това вреда



когото ще, стига само той да не е нехранимайко, та да причини съ това нѣкоя пакостъ на себе си и на съгражданетѣ си. Всѣки може, безъ ничие разрѣшение, да си избира каквото обича занятие, като има прѣдъ очи побърже и по-лесно да си набави срѣдства за живѣние, като прѣхрана, облѣкло, жилище и т. н. Той е свободенъ, като види, че съ занятieto си не може да успѣва, да го напусне и да си избере друго, което ще му дава повече приходи. Никой нѣма сила да накара нѣкого да постѣлва съ частнитѣ си работи тѣй, а не иначе. Никой нѣма сила да отнеме на гражданина изработеното отъ него нѣщо; то си е негова собственостъ, която всички трѣбва да уважаваме. Всѣки е свободенъ да се жене за която мома има наклонъ, стига само тя да е съгласна и той въ нейното лице да намѣри своя върна другарка. Когато добие челядь, той е господарь въ къщи, той нарежда домочадието си, дава заповѣди и наглежда върше ли се всичко редовно и добръ; той е свободенъ да си въспитва дѣцата дѣто обича, като гледа само това въспитание да е правилно и добро, ала той нѣма право да ги мъчи безчовѣчно и да ги изгонва отъ къщата. Никой не бива да причинява страдания на домашнитѣ си, дори и на животнитѣ. Въ къщата на човѣка силомъ никой не може да влиза. Жилището на гражданина е *свето* и *непрѣкосновено*. Полицията може да влѣзе въ къщата ни само когато е убѣдена, че вършимъ нѣкое прѣстѣпление или когато укриваме злодѣецъ. Никой не може да ни затвара безъ причина. Всѣки е свободенъ да размишлява за каквото ще и както ще. Писмата, що ги пишемъ до приятели, роднини и познайници, никой не може да отваря и чете и т. н.

Една отъ най-главнитѣ свободи е *личната неприкосновеностъ* на човѣка, сир. никой да не може да посѣга върху личността, да мъчи, бие или зазира

на себе си и на съгражданите си. Всеки може, без ничие разрешение, да си избира занятие, каквото иска, за да е в състояние по-бързо и по-лесно да си набавя средства за живеене като прехрана, облекло, жилище и т.н. Ако прецени, че със занятието си не може да успява, той е свободен да го напусне и да си избере друго, което ще му осигурява повече приходи. Никой няма сила да накара някого да постъпва с частните си работи така, а не иначе. Никой няма сила да отнеме на гражданина изработеното от него нещо; то си е негова собственост, която всички трябва да уважават. Всеки е свободен да се жени за която мома харесва, стига само тя да е съгласна и в нейно лице да намери своя вярна другарка. Когато му се родят деца, той е господар вкъщи, той нарежда домашното си, дава заповеди и наглежда върши ли се всичко редовно и добре; той е свободен да възпитава децата си както намери за добре, като следи това възпитание да е правилно и добро, но няма право да ги мъчи безчовечно и да ги гони от къщата. Никой не бива да причинява страдания на домашните си, дори и на животните. В къщата на един човек никой не може да влиза със сила. Жилището на гражданина е *свято и неприкосновено*. Полицията може да влезе в къщата ни само когато е убедена, че вършим някакво престъпление, или когато укриваме злодей. Никой не може да ни затваря без причина. Всеки е свободен да размишлява за каквото иска и както иска. Писмата, които пишем до приятели, роднини и познати, никой не може да отваря и чете и т.н.

Една от най-главните свободи е *личната неприкосновеност* на човек, т.е. никой да не може да посяга върху личността му, да го измъчва, бие или задържа без причина. Гражданинът има свобода на мисълта, т.е.

безъ причини. Гражданинътъ има свобода на *мисълта*, сир. да мисли по всѣкакви въпроси, било по обществената наредба, било по вѣрата, било по науката. Той тъй сжщо е свободенъ да *говори* това, което мисли за умно, дбро и полезно. Той е свободенъ, ако иска, да напечата въ вѣстниците или въ книгитѣ мислитѣ си, та да ги знайтѣ и другитѣ или пъкъ да ги убѣждава да приематъ неговитѣ мнѣния или пъкъ да ги прѣдизвика и тѣ да даджтъ своето мнѣние.

Човѣкъ е свободенъ да исповѣдва каквато обича *вѣра*, а тъй сжщо, ако мисли, че тя е права, да убѣждава и другитѣ да ѝ приематъ. Въ България при всичко че православната вѣра е господствуваща, но се дава свобода всѣкому да исповѣдва каквато вѣра иска.

Всичкитѣ хора, които живѣйтъ въ България, се ползватъ съ лична свобода.

*Обществена* пъкъ свобода се нарича, когато се отнася до обществото, сир. когато дѣйствиата на човѣка иматъ значение за обществото, а не само за него лично. Пълновъзрастнитѣ граждани сж свободни да правятъ разни съдружества за всѣкакви полезни прѣдприятия, било за печала, било за други пѣща: тѣ сж свободни да обмислятъ дружно, какъ по-добрѣ могатъ да си нареджтъ общината; тѣ могатъ да се отнасятъ до всичкитѣ граждани за да узнайтъ тѣхното мнѣние. Гражданетѣ сж свободни мирно и тихо, безъ оружие, да се събиратъ на общи *събрания*, безъ да искатъ за това позволение отъ нѣкого, и тамъ да разискватъ такива въпроси, които сж за въ полза на общината и на народа. Никой не бива да распрѣсква на сила такива събрания.

**§ 15. Злоупотрѣбление съ свободата.** Колкото свободата да е нѣщо свето, нѣщо прѣлъстително, и тя си има своитѣ граници. Като казваме *свобода* не бива да разбираме, че човѣкъ може да прави каквото му скимня, споредъ прищевкитѣ си. Никакъ не е сво-

да мисли по всякакви въпроси, било то общественото устройство, било то религията или науката. Той също така е свободен да *говори* това, което смята за умно, добро и полезно. Той е свободен, ако желае, да напечата във вестниците или в книгите мислите си, за да ги знаят и другите или пък за да ги предизвика и те да дадат своето мнение.

Човек е свободен да изповядва каквато *вяра* желае, а ако смята, че тя е права, да убеждава и другите да я приемат. В България, независимо че православната вяра е господстваща, се дава свобода на всеки да изповядва каквато вяра той иска.

Всички хора, които живеят в България, се ползват с лична свобода.

*Обществената* свобода пък е тази, която се отнася до обществото, т.е. когато действията на човек имат значение за обществото, а не само лично за него. Пълнолетните граждани са свободни да се сдружават за всякакви полезни начинания, било за печалба или за други неща: те са свободни да обмислят дружно как могат по-добре да си подредят общината; те могат да се допитат до всички граждани, за да разберат тяхното мнение. Гражданите са свободни мирно и тихо, без оръжие, да се събират на общи *събрания*, без да искат за това разрешение от някого, и там да разискват такива въпроси, които са в полза на общината и народа. Никой не бива насила да разпръсква хората на такива събрания.

**§ 15. Злоупотреба със свободата.** Колкото и свято, прекрасно нещо да е свободата, и тя си има своите граници. Като казваме *свобода*, не бива да разбираме, че човек може да прави каквото му хрумне, според собствените си прищевки. Не е свобода това да вредим на себе си, на близките си и на съгражданите си.



бода това, да пакостимъ на себе си, на ближнитѣ си и на съгражданетѣ си. Който нарочно или отъ инатъ пакости на себе си, той не постъква *свободно*, ами **неразумно**; а който пакости на другитѣ, той вече върши **беззаконие**. Както ние, така и всѣки гражданинъ има свобода. Свободата на одного не бива да спира или увръжда свободата на друго.

Дѣто ще рече, *никой не трѣбва да злоупотрѣбва съ свободата си*. Да бѣде човѣкъ свободенъ значи да му е позволено да прави *всичко*, което е *добро, полезно* и *справедливо*, както за него, така и за съгражданетѣ му. А да привикне човѣкъ именно това да върше е твърдѣ мъчно. За туй се иска да бѣде човѣкъ разсъдливъ, уменъ, па и развитъ. Много хора отъ инатъ, отъ простота, отъ неразбраницина и безумие, вършатъ, като се мислятъ за свободни, голѣми беззакония и пакости. Поради това всѣки единъ разуменъ и разбранъ гражданинъ, прѣди да извърши нѣщо, вмѣсто да пита свободенъ ли е да го извърши, по-добрѣ е да обмисли здравата, да прѣтегли работата отъ всѣка страна и да рѣши: *законно ли е, полезно ли е*, па и *умно ли е* това, що ще върши. Свободата е *благодарна*, когато човѣкъ се ползува отъ неж обмислено, умѣрено и умно, *връдна*, когато човѣкъ се ползува отъ неж дѣто щѣло и дѣто не щѣло. Свободата винаги и на всѣкъдѣ влѣче подирѣ си *отговорността* за постъпкитѣ. Човѣкъ е отговоренъ за всичко, що върше и прѣдъ съвѣстѣта си, и прѣдъ съгражданетѣ си (срамъ), и прѣдъ законитѣ (наказание).

## VII. РАВЕНСТВО.

§ 16. Както свободата е мила и скъпа за всѣки човѣкъ, така пъкъ и *равенството* е още по-мило и по-скъпо за всѣки гражданинъ.



Който нарочно или от инат вреди на себе си, той не постъпва *свободно*, а **неразумно**; а който вреди на другите, той вече върши **беззаконие**. Както ние, така и всеки гражданин има свобода. Свободата на едного не бива да спира или да нарушава свободата на другия.

Коего ще рече, че *никой не трябва да злоупотребява със свободата, която има*. Да бъде човек свободен, значи да му е позволено да прави *всичко*, което е *добро, справедливо и полезно* както за него, така и за съгражданите му. А да привикне човек именно това да върши, е доста трудно. За това се иска той да е разсъдлив и умен. Много хора от инат, от простотия, от неразбиране и безумие вършат, като се мислят за свободни, големи беззакония и поразии. Поради това всеки един разумен и разбран гражданин преди да извърши нещо, вместо да пита свободен ли е да го направи, по-добре е да обмисли хубаво, да прецени работата от всяка страна и да реши: *законно ли е, полезно ли е, пък и умно ли е* това, което смята да извърши. Свободата е *благотворна*, когато човек се ползва от нея обмислено, умерено и умно, и *вредна*, когато човек се ползва от нея за щяло и не щяло. Свободата винаги и навсякъде носи след себе си *отговорността* за постъпките. Човек е отговорен за всичко, което върши, и пред съвестта си, и пред съгражданите си (срам), и пред законите (наказание).

## VII. РАВЕНСТВО

§ 16. Както свободата е мила и скъпа за всеки човек, така и *равенството* е още по-мило и по-скъпо за всеки гражданин.

Какво ще рече *равенство* между гражданетѣ, сир. да сме равни всица помежду си? Никой отъ насъ нѣма тази сила, да направи всичкитѣ хора *равни*, напр., по израстъ, по здравина, по умъ, по характеръ, по воля, по доброта и т. н. По тѣзи работи хората много се различаватъ; единъ е по-добъръ, други по-лошъ; единъ по-твърдъ, други по-мекъ; единъ е съ по-силна паметъ, по силенъ умъ, други съ по-слаби; единъ е по-честенъ, и спесовенъ, други по-безчестенъ и распилей-прахъ и т. н. Съ една дума, хората никакъ не сж равни нито по физическитѣ си, нито по душевинитѣ си дарби.

*Равенството* на свободнитѣ и пълновъзрастнитѣ хора състои само въ *правата*; сир. справедливостта изисква, че *всичкитѣ граждани* да *иматъ равни права*. Богатитѣ или силнитѣ не бива да иматъ по-голямъ права отъ сиромаситѣ и слабитѣ. *Законътъ трѣбва да бжде общъ и равенъ за всички*. Както бѣднитя, така и богатиятъ, когато се исправятъ прѣдъ закона, за да отговорятъ за своитѣ прѣстѣпления, трѣбва да се сядятъ еднакво. Не бива на сиромаша и слабия да се налага по-тежко наказание, а на силния и богатия по-слабо, ако прѣстѣплението имъ е едно и сжщо. Никакви отстѣпки изобщо било отъ войската, било отъ правата за нареждане законитѣ, било отъ плащането на данъцитѣ не трѣбва да се прави въ връда на немощнитѣ и безакрилнитѣ. Въ свободната страна не се допускатъ никакви съсловия и классове.

Ученето трѣбва да бжде общо за всички. Всеко дѣте, на който и какъвто гражданинъ да би било, да има право да отива на учение въ училището. Ученето въ основното училище трѣбва да е общо, бесплатно и задължително за всички, както бѣдни, така и богати.

Когато младежитѣ порастатъ и станатъ пълновъзрастни, да иматъ равно право да заематъ каквито служби и занаяти поискатъ. Кой къмъ каквото тегли на-

Какво ще рече *равенство* между гражданите, т.е. всички да сме равни помежду си? Никой от нас няма тази сила да направи всички хора *равни*, например по ръст, сила, ум, характер, воля, доброта и т.н. По всички тези неща хората доста се различават; един е по-добър, друг – по-лош; един – по-твърд, друг – по-мек; един е с по-силна памет, друг – с по-слаба; един е по-честен и спестовен, друг – по-безчестен и разпилей-прах и т.н. С една дума, хората никак не са равни, нито физически, нито духовно.

*Равенството* на свободните и пълнолетните хора се състои само в *правата*, т.е. справедливостта изисква *всички граждани да имат равни права*. Богатите и силните не бива да имат по-големи права от сиромасите и слабите. *Законът трябва да бъде един и равен за всички*. Както бедният, така и богатият, когато се изправят пред закона, за да отговарят за своите престъпления, трябва да бъдат съдени еднакво. Не бива на сиромаша и слабия да се налага по-тежко наказание, а на силния и богатия – по-слабо, ако престъплението им е едно и също. Никакви отстъпки изобщо – било от войската, било от правата за нареждане на законите, било от плащането на данъците – не трябва да се правят във вреда на немошните и уязвимите. В една свободна страна не се допускат никакви съсловия.

Учението трябва да бъде общо за всички. Всяко дете, на който и какъвто гражданин да е, да има право да отива на учение в училището. Учението в основното училище да е общо, безплатно и задължително за всички, както бедни, така и богати.

Когато младежите пораснат и станат пълнолетни, да имат равни права да заемат каквито служби и професии поискат, кой каквито предпочитания има,

клонъ, на него да се прѣдаде, защото тогава ще работи по-съ присърдце и ще има по-голямъ успѣхъ.

Държавнитѣ служби винаги трѣбва да се раздаватъ на способнитѣ и достойнитѣ, а не на заможнитѣ и родиннитѣ или приятелитѣ.

Равенството въ правата води подиръ себе си *равенството въ длъжноститѣ си*. Гражданинътъ, както се грижи за челядта си, така добросъвестно трѣбва да се грижи за изпълнение всичкитѣ длъжности къмъ държавата. Не бива да искаме равни права, а пъкъ, когато нашитѣ другари тръгнатъ на военна служба, ние да бѣгаме и се криемъ или да не искаме на време да си плащаме давнината, или да не желаемъ да се подчиняваме на закона и т. н. Всѣки гражданинъ самъ, безъ да го каратъ на сила, да гледа да изпълни всичкитѣ си длъжности, споредъ състоянието си и силитѣ си. Не бива да казваме: «нека по-напрѣдъ другитѣ да направятъ това или онова, та тогава ний.» Всѣки да залѣга до колкото може споредъ разбираньето си и състоянието си на време и еднакво да изпълни законитѣ на отечеството си. Само такъвъ човѣкъ, билъ той мъжъ или жена, има пълно право да се нарече *истински* гражданинъ или гражданка.

### VIII. ТЪРПИМОСТЪ.

§ 17. Най-подиръ ще кажемъ, че нито равенството, нито гражданската или личната свобода ще струватъ нищо, ако ние сме *нетърпливи* единъ къмъ други. Всѣки гражданинъ трѣбва да привикне да се обладава и да *търпи* онѣзи граждани, които иматъ противно мнѣние или противна вѣра на неговитѣ. Когато чуемъ нѣкого да исказва своитѣ мисли, своитѣ сжждения по нѣкоя работа, па дори и по вѣрата, ние трѣбва да се стърпяме, да го изслушаме до края, че като

защото тогава ще работят със сърце и ще имат по-голям успех.

Държавните служби винаги трябва да се раздават на способните и достойните, а не на заможните, роднините и приятелите.

Равенството в правата води подир себе си *равенството в задълженията*. Така както добросъвестно гражданинът се грижи за семейството си, така трябва да се грижи и за изпълнението на всичките си задължения към държавата. Не бива да искаме равни права, а когато нашите другари тръгнат на военна служба, ние да бягаме и да се крием, или да не искаме навреме да си плащаме данъците, или да не желаем да се подчиняваме на закона и т.н. Всеки гражданин сам, без да го карат насила, трябва да се стреми да изпълнява всичките си задължения, според състоянието и силите си. Не бива да казваме: „Нека най-напред другите да направят това или онова, пък ние след това“. Всеки трябва да полага усилия според разбирането си и състоянието си и навреме и еднакво да изпълнява законите на отечеството си. Само така човек, бил той мъж или жена, има пълното право да се нарича *истински* гражданин или гражданка.

## VIII. ТЪРПИМОСТ (ТОЛЕРАНТНОСТ)

§ 17. Най-накрая ще кажем, че нито равенството, нито гражданската или личната свобода ще струват нещо, ако ние сме *нетърпеливи*, нетолерантни един към друг. Всеки гражданин трябва да привикне да се въздържа и да *търпи*, да изслушва онези граждани, които имат противоположно на неговото мнение или друга вяра. Когато чуем някого да изказва своите мисли, своите съждения по някой въпрос, дори свързан с вярата, ние



свърши рѣчта си, да му отговоримъ прилично и безъ да го сърдимъ или докачае. Всѣки е свободенъ да изказва миѣнито си. Ако не се изслушвахме, какво щѣше да стане? Щѣхме да си прѣкъсваме думитѣ единъ на други, щѣхме да се скараме, на можеше и да се пообиемъ. Само лошитѣ, неразбранитѣ, проститѣ и глупавитѣ се каратъ и биждъ съ хората вмѣсто да се разберждъ като човѣци. Търпѣнието е мѣрка на нашето развитие, облагородяване и възпитание. Колкото единъ човѣкъ търпѣливо изслушва противнитѣ нему мисли и сетнѣ умно и спокойно ги оборва, ако, разбира се, не сж прави, толкова той показва, че е образованъ, уменъ и истински гражданинъ.

## IX. ПРАВА И ДЛЪЖНОСТИ НА ГРАЖДАНЕТЪ.

§ 18. Като свободенъ синъ на своето отечество, всѣки пълновъзрастенъ гражданинъ (отъ 20-та си година) се ползува съ много блага. Първото и най-голтмото благо е това, дѣто всѣки отъ насъ не е притѣсненъ отъ никого, дѣто всѣки отъ насъ може да си нарежда тѣй или инакъ работитѣ и да залавя каквото му е по-сърдце занятие. Споредъ способнитѣ, споредъ образованието си и разбираието си всѣки билъ отъ село или градъ може да достигне нѣкое завидно положение. Тука не се гледа нито на рода, нито на богатството, нито на друго нѣщо. Способенъ ли си, имашъ ли развитъ умъ, честенъ ли си, ти безъ друго ще заемешъ такава работа, която ще бжде най-достойна за тебе. Отъ друга страна казахме, че обществото или народътъ състои отъ свързването въ едно на всичкитѣ граждани, та когато казваме народътъ е господаръ на себе си, трѣбва да разбираме, *гражданиетъ сж господари на себе си.*

Но за да върви всичко мирно, редовно и умно въ народа, потрѣбно е да има наредени нѣкои правила

трябва да сме въздържани, да го изслушаме до края, а когато свърши речта си, да му отговорим прилично, без да се караме или да го обиждаме. Всеки е свободен да изказва мнението си. Ако не се изслушвахме, какво щеше да стане? Щяхме да се прекъсваме един друг, да се скараме, пък можеше и да се посбием. Само лошите, неразбраниите, простите и глупавите се карат и бият с хората, вместо да се разберат като човечеи. Търпението е мярка за нашето развитие, благородство и възпитание. Когато един човек търпеливо изслушва противоположните нему мисли и после умно и спокойно ги оборва, ако, разбира се, не са прави, той показва, че е образован, умен и истински гражданин.

## IX. ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ГРАЖДАНИТЕ

**§ 18.** Като свободен син на своето отечество, всеки пълнолетен гражданин (след 20-та си година) се ползва с много блага. Първото и най-голямо благо е това, че всеки от нас не се чувства притеснен от никого, всеки може да си подрежда по един или друг начин своите дела и да се залавя с онова, което му е по сърце. Според способностите си, според образованието и разбирането си всеки един, бил той от село или от град, може да достигне завидно добро положение, без значение на род, богатство или друго нещо. Способен ли си, имаш ли развит ум, честен ли си, ти ще се заемеш с такава работа, която да бъде най-достойна за теб. От друга страна, знаем, че обществото или народът се състои от свързането в едно на всички граждани, и когато казваме, че народът е господар на себе си, това означава, че *гражданиите са господари на себе си*.

Но за да върви всичко мирно, подредено и умно, е необходимо да има определени някои правила или закони.

или закони. Питга се, кой трѣбва да нареди тѣзи закони? То се знае, че гражданетѣ. А пъкъ допушаньето на гражданетѣ по правда да се ползватъ отъ благата, които дава отечеството, и да нареждатъ законитѣ се казва *право*. Отъ свободата на гражданетѣ исгича и това, че тѣ иматъ право да стѣкмяватъ и нареждатъ всичкитѣ работи, които сж за тѣхна обща полза. Но като не можемъ ние сами лично по нѣкои причини да редимъ законитѣ, имаме *право* да си изберемъ други одобрени отъ насъ хора, които да ги нареджтъ.

Всѣки гражданинъ има много права : така ние имаме право да избираме нѣкои лица, които да вършжтъ обща работа. Имаме право да искаме отъ закона да ни осигурн имотѣтъ, честьта и животѣтъ, имаме право да одобряваме или отхвърляме всичкитѣ нѣща, които ни прѣжжтъ да напрѣдваме, да се развиваме и усъвършенствуваме и пр. Нашитѣ права се простиратъ за всичкитѣ ни общи нужди, само че трѣбва да гледаме, щото за всичкитѣ ни съграждане да е добръ, а не само за насъ или за нѣколко.

Но като имаме тѣзи права, които ни докарватъ добро и сигурность, то пъкъ да ли не се изисква отъ насъ да извършимъ нѣкои работи, които да отплащатъ, издѣлжаватъ, тѣй да се каже, зарадъ правата. Изисква се. Тѣ сж да испълнимъ нашитѣ *длжжности*. А какви се нашитѣ длжжности? Тѣ сж : най-първо да жертвуваме имотѣтъ си и животѣтъ си за свободата на отечеството, подиръ това да се подчиняваме на изработенитѣ и одобрени закони, да плащаме данъци за поддържанье на служители и полиция, да пазимъ общитѣ нѣща, сжщо като нашитѣ и т. н.—длжности, които сж толкова много, колкото и правата.

Който има *права*, той безъ друго трѣбва да има и *длжности*; и наопаки, не е справедливо да се налагатъ на човѣка само *длжности*, безъ да има *права*.

Въпросът е кой трябва да създаде тези закони? То се знае, гражданите. А допускането на гражданите по право да се ползват от благата, които дава отечеството, и да определят законите, се нарича *право*. От свободата на гражданите произтича и това, че те имат право да организират и определят всички неща, които са в тяхна обща полза. Но като не можем ние сами лично по някакви причини да съставяме и определяме законите, имаме *право* да си изберем други, одобрени от нас хора, които да се заемат с това.

Всеки гражданин има много права: така ние имаме право да избираме някои лица, които да вършат обща работа. Имаме право да искаме от закона да ни осигури имот, чест и живот, имаме право да одобряваме или да отхвърляме всичко, което ни пречи да напредваме, да се развиваме и усъвършенстваме и пр. Нашите права се простират за всичките ни общи нужди, но трябва за всички наши съграждани да е добре, а не само за нас или за някои от нас.

Но като имаме тези права, благодарение на които имаме сигурност и добруване, дали не се изисква от нас да извършим някои работи, с които да се отплатим, да се издължим, така да се каже, заради тях. Изисква се. И това е да изпълним нашите *задължения*. А какви са нашите задължения? Те са: най-напред да жертваме имота си и живота си за свободата на отечеството, след това да се подчиняваме на изработените и одобрени закони, да плащаме данъци за поддръжката на служители и полиция, да пазим общите неща също като нашите и т.н. – задължения, които са толкова много, колкото и правата ни.

Който има *права*, той трябва да има и *задължения*; и обратното, не е справедливо да се налагат на човек само *задължения*, без да има той *права*.



Длъжности безъ права иматъ само робитѣ. Отъ друга пкъ страна никоѣ не може да *иска права*, ако не *испълнява* извѣстни длъжности. Тѣй че правата и длъжноститѣ сж досущъ тѣсно свързани, както главата и краката, по между си.

§ 18. Обикновено дължтъ правата на *граждански права* и *политически права*.

Правата се наричатъ *граждански*, когато съ тѣхъ се ползватъ въ всѣкидневнитѣ си земанки-даванки гражданетѣ. Такива права сж : всѣки да може да купува или да продава всѣкакви имоти; да прѣдприема направата на разни общественѣ сгради; да участвува въ търговетѣ, да прави разни спогодби съ правителството или общината за купувания или набавяния на нѣкои мѣтерияли, да го приематъ за свидѣтель, дѣто е нужно; да му се признава подписа, да може да упълномощава други лица; да се гледа на него, като на пълноправенъ гражданинъ; да има право за осиновление, наслѣдство, ступанисване, задължение и т. н.

*Политически* пкъ се наричатъ правата, съ които се ползватъ гражданетѣ за наредбата на общественитѣ и държавнитѣ работи. По-главни политически права сж : право на всѣки гражданинъ да избира общинско управление, да избира народни прѣдставители или него да избиратъ за такъвъ ; да критикува законитѣ и, когато сж лоши, да иска да ги измѣнжтъ ; да си дава мнѣнието по всички държавни въпроси, да заема общинска или държавна длъжностъ, изобщо да зема участие въ наредбата на общината или държавата.

Съ граждански права се ползватъ изобщо всички жители, които живѣжтъ въ една страна, а съ политически се ползватъ само *поданицитѣ* на държавата.

Ако човѣкъ извърши нѣкое голѣмо прѣстѣпление, сждѣтъ може да присѣди да му се отнематъ гражданскитѣ и политическитѣ правдини.



Задължения без права имат само робите. От друга страна пък, никой не може да *иска да има права*, ако не *изпълнява* известни задължения. Така че правата и задълженията са съвсем тясно свързани помежду си, както главата и краката.

§ 19. Обикновено се говори за *граждански права* и *политически права*.

Правата се наричат *граждански*, когато с тях се ползват гражданите във всекидневните си взаимоотношения. Такива права са: всеки да може да купува и продава всякакви имоти; да предприема изграждането на разни обществени сгради; да участва в търгове, да прави спогодби с правителството или общината за закупуване и набавяне на някои материали; да го приемат за свидетел, където е необходимо; да му се признава подписът, да може да упълномощава други лица; да се гледа на него като на пълноправен гражданин; да има право на осиновяване, наследство, стопанисване, задължение и т.н.

*Политически* пък се наричат правата, с които се ползват гражданите за погреббата на обществените и държавните работи. Основни политически права са: право на всеки гражданин да избира общинско управление, да избира народни представители или него да избират за такъв; да критикува законите и когато са лоши, да иска да се променят; да си дава мнението по всички държавни въпроси, да заема общинска или държавна длъжност, изобщо да взема участие в уредбата на общината или държавата.

С граждански права се ползват всички жители, които живеят в една страна, а с политически се ползват само *поданиците* на държавата.

Ако човек извърши някое голямо престъпление, съдът може да отсъди да му се отнемат гражданските и политическите права.

## Х. ДЪРЖАВА.

§ 20. Държава и законъ. Ако всичкитѣ жители отъ единъ народъ се свързватъ въ едно обществено цѣло и се управляватъ отъ еднакви общи за всичкитѣ наредби и закони, то тѣ образуватъ *държава*. Държавата, като съставена отъ хора, е едно органическо същество, което живѣе, работи и напреднува.

Хората се спогодяватъ въ държава за своето собствено добро. Понеже държавата състои отъ много повече отдѣлни членове, отколкото обществото, тя бива твърдѣ силна, та може да противостои на всичкитѣ вънкашни неприятели; тъй сѣщо тя има сили да се бори и срѣщу вътрѣшнитѣ нѣкои неприятели, като разбойници и други недоброжелатели и нехранимайковци.

Казахме, че държавата се урежда зарадъ доброто на всѣки гражданинъ. Споредъ това наредбитѣ ѝ трѣбва да бѣждатъ добри, та хората да си живѣятъ мирно и братски помежду си; да не се притѣсняватъ единъ други; да не гледатъ да си отнематъ правата и свободата единъ отъ други. Правата сѣ общи; сѣки, като пази своето право, трѣбва да пази и правото на съгражданина си, защото неговото право зависи отъ правото на другитѣ. Свързката, която прави държавата трайна и яка, е справедливия и общъ за всички *законъ*.

### Управлението на държавата.

§ 21. Цѣль на управлението. Свободниятъ и независимиятъ народъ има пълно право да се управлява тъй, както нему е най-сгодно, най-лесно и най-му прилѣга. Правото, което има народътъ да създава самъ общъ законъ и да заповѣдва да се изпълнява, се казва *власть*. Властѣта, ако и да излиза отъ народа, дава се на една избрана пакъ отъ него часть умни и добри

## Х. ДЪРЖАВА

**§ 20. Държава и закон.** Ако всички жители на един народ се свързват в едно обществено цяло и се управляват от еднакви, общи за всички наредби и закони, то те образуват *държава*. Държавата, като съставена от хора, е едно органическо същество, което живее, работи и напредва.

Хората се обединяват в държава за свое собствено добро. Понеже държавата се състои от много повече отделни членове, отколкото обществото, то тя е твърде силна, за да може да противостои на всички външни неприятели; така също тя има сили да се бори и срещу някои вътрешни неприятели, като разбойници и други недоброжелатели и нехранимайковци.

Казахме, че държавата се урежда заради доброто на всеки гражданин. Ето защо организацията ѝ трябва да е добра, та хората да живеят мирно и братски помежду си; да не се притесняват един друг; да не отнемат правата и свободата си един на друг. Правата са общи; всеки, както пази своето право, трябва да пази и правото на съгражданина си, защото неговото право зависи от правото на другите. Онова, което прави държавата устойчива и силна, е справедливият и общ за всички *закон*.

### УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВАТА

**§ 21. Цел на управлението.** Свободният и независим народ има пълното право да се управлява така, както му е най-удобно, най-лесно и най-му приляга. Правото, което има народът да създава сам общ закон и да заповядва да се изпълнява, се казва *власт*. Властта,

мъже, които да ѝ прилагатъ, защото цѣлиятъ народъ нѣма какъ да ѝ прилага. Прилагаието на властѣта отъ тѣзи мъже се казва *управление*, а самитѣ мъже, зети наедно, *правителство*. И тѣй народътъ повѣрѣва своята властъ на едно правителство да се грижи да изпълнява законитѣ, да пази отечеството отъ неприатели, да държи редъ и тишина въ страната, да раздава право, да налага наказание на немирнитѣ и т. и.

Поради това цѣльта на веѣко правителство е, като има довѣрието на народа, да се грижи да го води къмъ напредъкъ, къмъ развитие, богатство, сила, добродетелна и образованостъ.

§ 22. Видове управления. Смѣло може да се каже, че колкото народи има на свѣта, толкова и управления има, защото, както и по-напредъ казахме, народитѣ единъ съ единъ не си приличатъ. При всичко това има *два главни вида управления*: Чиста *монархия* и чиста *республика*.

Дѣто управлението е **монархия**, тамъ може да се каже, че единъ човѣкъ (монархътъ) управлява. Въ монархическитѣ държави отъ волята на монарха зависи всичко: и законитѣ, и войната, и мирътъ, и чиновницитѣ, и нагаганьето на даждията, и харченьето на паритѣ, на дори и живота и смъртъта на хората. Никой не може да дири смѣтка на монарха; неговата воля е законъ за всичкитѣ. Такова управление иматъ обикновено най-дивитѣ, необразованитѣ или фанатическитѣ народи, каквито сж на примѣръ нѣкои азиатски и африкански народи. Въ такава държава вече нѣма свободни граждани, а има само безправни жители и робе. Такова управление не е съгласно съ човѣческата природа и то е противно на напредъка и добродетелната на хората.

**Республиката** пъкъ е такова управление, дѣто народътъ досущъ самичекъ се грижи за наредата на



независимо че произлиза от народа, се дава на избрани пак от него умни и добри мъже, които да я прилагат, защото целият народ няма как да го направи. Прилагането на властта от тези мъже се казва *управление*, а самите мъже, взети заедно – *правителство*. И така, народът поверява своята власт на едно правителство, което да се грижи да изпълнява законите, да пази отечеството от неприятели, да отговаря за реда и мира в страната, да раздава право, да налага наказание на немурните и т.н.

Поради това целта на всяко правителство е, като има доверието на народа, да се грижи да го води към напредък, към развитие, богатство, сила, добродетелност и образованост.

**§ 22. Видове управления.** Смело може да се каже, че колкото народи има по света, толкова и управления има, защото както вече казахме, народ с народ не си прилича. Независимо от това има *два основни вида управление*: чиста *монархия* и чиста *република*.

Там, където управлението е **монархия**, може да се каже, че един човек (монархът) управлява. В монархическите държави от волята на монарха зависи всичко: и законите, и войната, и мирът, и чиновниците, и налагането на данъци, и харченето на парите, та дори животът и смъртта на хората. Никой не може да търси сметка на монарха; неговата воля е закон за всички. Такова управление имат обикновено най-дивите, необразованите народи или народите-фанатици, каквито са например някои азиатски и африкански народи. В такава държава вече няма свободни граждани, а само безправни жители и роби. Такова управление противоречи на човешката природа, на напредъка и добродетелността на хората.

**Републиката** пък е такова управление, при което народът съвсем сам се грижи за уредбата на страната.

страната. Когато трѣбва да се рѣши да ли да има война или миръ, да ли да се измѣнятъ законитѣ, да ли да се намалѣтъ или увеличатъ разноснитѣ и даята, народътъ се събира на общи събрания, обмислюва и разрѣшава тѣзи въпроси, споредъ както намѣри за добръ. Такова едно управление при всичко, че е най-доброто, ала мѣчно се постига, защото народътъ не заема малко пространство, но голѣмо, та гражданетѣ не могатъ по много причини да се събиратъ всичкитѣ на едно общо събрание. Освѣнъ това при такова управление трѣбва всичкитѣ хора да сѣ опитни, развити и образовани, да разбиратъ напълно отъ държавнитѣ работи, защото ако не сѣ такива, нѣма да дадѣтъ *право* рѣшение на въпроситѣ, та ще сбъркатъ и ще си напакостятъ.

И тѣй първото (монархическото) управление не е добро; второто (республиканското) е добро, ала непостижимо. Споредъ това европейскитѣ народи приобѣгватъ къмъ друго едно управление, което заема срѣда между монархията и републиката. То е *ограничената* или *конституционната монархия*.

Наирѣдкѣтъ е накаралъ народитѣ да се откажатъ отъ чистата монархия и да приематъ ограничената монархия, сир. дѣто монархътъ да не управлява по волята си, но да се води точно по единъ изработенъ и одобренъ отъ народа *основенъ законъ*, нареченъ **конституция**. Въ този *основенъ законъ* потѣмко е наредено, какви сѣ правата на монарха и какви сѣ правата на народа; тѣй че всѣки си има своята свобода и права та нито монархътъ по прищевкитѣ си може да отнема народнитѣ права, нито пъкъ народътъ може да се мѣси, дѣто не му е работа. Въ това управление народътъ си избира прѣдставители, които се събиратъ на едно общо събрание; тамъ обмислюватъ и създаватъ законитѣ, като се съвѣтватъ съ монарха, та отъ какъ се

Когато трябва да се реши дали да има война или мир, дали да се променят законите, дали да се намалят или увеличат разноските и данъците, народът се събира на общи събрания, обмисля и разрешава тези въпроси както намери за добре. Такова едно управление, въпреки че е най-доброто, трудно се постига, защото народът не заема малко, а голямо пространство и по много причини гражданите не могат да се съберат всички на едно общо събрание. Освен това при такова управление трябва всички хора да са опитни, образовани, да разбират напълно от държавните работи, защото ако не са такива, няма да дадат *правилно* решение на въпросите, ще съберат и ще навредят.

И така, първото (монархическото) управление не е добро; второто (републиканското) е добро, но непостижимо. Ето защо европейските народи прибягват към едно друго управление, което е нещо средно между монархията и републиката. Това е *ограничената* или *конституционната монархия*.

Напредъкът е накарал народите да се откажат от чистата монархия и да приемат ограничената монархия, при която монархът не управлява според волята си, а се води точно по един изработен и одобрен от народа *основен закон*, наречен **конституция**. В този *основен закон* е определено какви са правата на монарха и какви са правата на народа; така че всеки си има своята свобода и своите права, като нито монархът когато му хрумне може да отнема народните права, нито пък народът може да се меси където не му е работа. В това управление народът си избира представители, които се събират на едно общо събрание; там те обмислят и създават законите, като се съветват с монарха, и след като се издадат изработените и одобрени

издаждатъ изработенитѣ и одобрени закони, всѣки се подчинява на тѣхъ — както монархътъ, така и народътъ.

Повечето отъ държавитѣ въ Европа иматъ таково управление, таково имае и ние българетѣ.

§ 23. **Държавенъ глава.** И тъй, нашето управление е *конституционна монархия*. На чело на управлението и страната стои **Князьтъ**. Затова той се нарича **Държавенъ глава**.<sup>1)</sup>

Споредъ нашиятъ основенъ законъ, Българското Княжество е монархия конституционна и наследствена съ народно събрание. Князьтъ е върховенъ прѣставителъ и глава на държавата. Лицето на Князя е свещено и неприкосновено. Князьтъ утвърждава и обнародва притѣ отъ Народното Събрание закони. Той е върховниятъ началникъ на всичкитѣ военна сили въ княжеството, както въ мирно, така и въ военно врѣме. Всичкитѣ органи, които иматъ извѣстна власть, дѣйствуватъ въ името на Князя и подъ неговъ надзоръ. Князьтъ има право да опрощава, или намалява наказанието на осъденитѣ или пъкъ да ги помилва съвсѣмъ. Князьтъ може да назначава и уволнява своитѣ министри. Князьтъ е прѣставителъ на държавата въ отношенията ѝ къмъ другитѣ държави. Отъ негово име се правятъ всѣкакви сговори съ другитѣ правителства. Но князовитѣ распоредби и заповѣди иматъ сила само тогава, когато сѣ подписани отъ надлежнитѣ министри, които и сѣ отговорни, а князьтъ *не е отговоренъ* за нищо.

Царствующиятъ князь и наследникътъ на прѣстолъ се считатъ пълновъзрастни отъ 18-та си година. Ако князьтъ се помине, а нѣма пълновърастенъ наследникъ, то се отрежда Регентство да управлява страната. Регентството състои отъ трима регенти, които князьтъ

<sup>1)</sup> Въ другитѣ независими конституционни страни *държавнитѣ глави* се наричатъ *кrale*, но понеже ние зависимъ до нѣкъдъ отъ Турция, нашиятъ държавенъ глава се нарича *князь*.



закони, всеки се подчинява на тях – както монархът, така и народът.

Повечето от държавите в Европа имат такава управление, такава имаме и ние, българите.

**§ 23. Държавен глава.** И така, нашето управление е *конституционна монархия*. Начело на управлението и страната стои **князът**. Затова той се нарича **държавен глава**.\*

Според нашия основен закон, Българското Княжество е монархия – конституционна и наследствена, с Народно събрание. Князът е върховен представител и глава на държавата. Личността на княза е свещена и неприкосновена. Князът утвърждава и обнародва приетите от Народното събрание закони. Той е върховният началник на всички военни сили в княжеството както в мирно, така и във военно време. Всички органи, които имат известна власт, действат в името на княза и под негов надзор. Князът има право да опрощава или намалява наказанието на осъдените, или пък да ги помилва. Князът може да назначава и уволнява своите министри. Князът е представител на държавата в отношенията ѝ към другите държави. От негово име се правят всякакви споразумения с другите правителства. Но разпоредбите и заповедите на княза имат сила само тогава, когато са подписани от съответните министри, които са и отговорни, а князът *не е отговорен* за нищо.

Князът и наследникът на престола се смятат за пълнолетни след 18-а си година. Ако князът почине, но няма пълнолетен наследник, се определя Регентство да управлява страната. Регентството се състои от трима

---

\* В другите независими конституционни страни *държавните глави* се наричат *кrale*, но понеже ние донякъде зависим от Турция, нашият държавен глава се нарича *княз*. – Бел. авт.

още при-живѣ може да назначи и които иматъ същата властъ като князи. Регентитѣ даватъ клетва, че ще управляватъ точно споредъ конституцията.

§ 24. **Държавенъ гербъ.** Всѣка държава си има своятъ знакъ, който показва на нейната самостоятелностъ и на който прѣдметъ се тури този знакъ, то значи, че той принадлежи на държавата. Българскиятъ знакъ е **златенъ левъ съ корона на главата**, турена на тъмно-червено поле. Този знакъ изобицо се нарича **Държавенъ гербъ**. Той се туря на паритѣ, държавнитѣ имоти и държавнитѣ писма.

§ 25. **Народно знаме.** Освѣнъ държавниятъ гербъ народитѣ иматъ и другъ единъ знакъ за отличие. Това е **народното знаме**. Нашето народно знаме е отъ три цвѣта: отъ бѣлъ, зеленъ и червенъ, турени хоризонтално така: най-напрѣдъ бѣлия, а най-подиръ червення. Знамената обикновено се турятъ на пѣржини и се издигатъ въ народнитѣ празници. Всѣка дружина отъ войската си има знаме.

## Административно дѣление на държавата.

§ 26. Понеже държавата може да се простира върху твърдѣ широко пространство и жителитѣ да сѣ доста много, то, за да може да се надгледва подобрѣ, какъ се изпълняватъ законитѣ и за сгодата на самото население, ъж раздѣлжтъ на нѣколко отдѣлни части, които ние наричине *окржзи*. Така нашето отечество България се раздѣля на 22 окржга, споредъ по-голѣмитѣ градове и числото на жителитѣ. А окржзитѣ пѣкъ отъ своя страна се раздѣлятъ на нѣколко *околии*. Въ срѣдата на всѣки окржгъ има *окржженъ управитель*, а въ срѣдата на всѣка околия —

регенти, които князът още приживе може да назначи и които имат същата власт като него. Регентите полагат клетва, че ще управляват според конституцията.

**§ 24. Държавен герб.** Всяка гържава си има свой знак, който показва нейната самостоятелност. Предметът, който носи този знак, означава, че принадлежи на гържавата. Българският знак е **златен лъв с корона на главата** на тъмночервен фон. Този знак се нарича **гържавен герб**. Той се поставя върху парите, гържавните имоти и гържавната кореспонденция.

**§ 25. Народно знаме.** Освен гържавния герб, народите имат и друг един отличителен знак. Това е **народното знаме**. Нашето народно знаме е от три цвята: бял, зелен и червен, подредени хоризонтално така: най-напред белият, а накрая червеният. Знамената обикновено се издигат на народните празници. Всяка гържина от войската си има знаме.

#### АДМИНИСТРАТИВНО ДЕЛЕНЕ НА ДЪРЖАВАТА

**§ 26.** Понеже гържавата може да заема твърде голяма територия и жителите да са доста много, то за да може да се контролира по-добре как се изпълняват законите, а и заради удобство на самото население, тя е разделена на няколко отделни части, които ние наричаме *окръзи*. Така нашето отечество България се разделя на 22 окръга, според по-големите градове и броя на жителите. Окръзите от своя страна се разделят на няколко *околии*. В средата на всеки окръг има *окръжен управител*, а в средата на всяка околия – *околийски началник*.

околийски началникъ. Такова дѣление се нарича административно дѣление. \*)

\*) Ето България какъ е раздѣлена :

- |     |                       |        |   |                |  |
|-----|-----------------------|--------|---|----------------|--|
| 1)  | <i>Бургаски</i>       | окръгъ | — | негови околии: | Айтоска, Анхиолска, Бургаска и Карнобатска;  |
| 2)  | <i>Варненски</i>      | "      | " | "              | Балчишка, Варненска, Добришка, Новоселска и Провадйиска;                               |
| 3)  | <i>Видински</i>       | "      | " | "              | Бѣлоградчишка, Видинска и Кудска;  |
| 4)  | <i>Врачански</i>      | "      | " | "              | Бѣлослатинска, Врачанска и Орѣховска;  |
| 5)  | <i>Кюстендилски</i>   | "      | " | "              | Босилградска, Дубиншка, Кюстендилска и Радомирска;                                     |
| 6)  | <i>Ловешки</i>        | "      | " | "              | Ловешка, Тетевенска и Гроинска;  |
| 7)  | <i>Ломски</i>         | "      | " | "              | Берковска, Фердинандска и Лохска;  |
| 8)  | <i>Пловдивски</i>     | "      | " | "              | Карловска, Конушка, Овчехътска, Пловдивска, Рупчоска и Стърнегорска;                   |
| 9)  | <i>Плѣвенски</i>      | "      | " | "              | Луковитска и Плѣвенска;  |
| 10) | <i>Разградски</i>     | "      | " | "              | Кемандарска, Поповска и Разградска;  |
| 11) | <i>Русенски</i>       | "      | " | "              | Балбунарска, Бѣленска, Русенска и Тутраканска;   |
| 12) | <i>Свищовски</i>      | "      | " | "              | Никополска и Свищовска;  |
| 13) | <i>Севлиевски</i>     | "      | " | "              | Габровска и Севлиевска;  |
| 14) | <i>Силистренски</i>   | "      | " | "              | Акь - Кадыдарска, Куртъбунарска и Силистренска;  |
| 15) | <i>Сливенски</i>      | "      | " | "              | Каваклийска, Котленска, Кълъкъ-Агашка, Сливенска и Янболска;                           |
| 16) | <i>Софийски</i>       | "      | " | "              | Искрецка, Новоселска, Орханйиска, Пирдопска, Самковска и Софийска;                     |
| 17) | <i>Ст.-Загорски</i>   | "      | " | "              | Казанлъшка, Ново-Загорска, Старо-Загорска, Т.-Сеймеска и Чирпанска;                    |
| 18) | <i>Т.-Пазарджишки</i> | "      | " | "              | Ихтиманска, Панагюрска, Пещерска и Т.Пазарджишка;                                      |
| 19) | <i>Трънски</i>        | "      | " | "              | Бръзничска, Трънска и Царибродска;   |
| 20) | <i>Търновски</i>      | "      | " | "              | Горне-Орѣховска, Дръновска, Еленска, Кесаревска, Павликненска, Тръвненска и Търновска; |
| 21) | <i>Хасковски</i>      | "      | " | "              | Хаджи-Елеска, Харманлийска и Хасковска;  |
| 22) | <i>Шуменски</i>       | "      | " | "              | Ески-Джумайска, Новопазарска, Османъ-Пазарска, Прѣславска и Шуменска;                  |



Такова делене се нарича *административно делене*.\*

\* Ето как е разделена България:

1. Бургаски окръг	Негови околии:	Айтоска, Анхиолска, Бургаска и Карнобатска
2. Варненски "	"	Балчишка, Варненска, Добричка, Новоселска и Провадийска
3. Видински "	"	Белозградчишка, Видинска и Кулска
4. Врачански "	"	Белослатинска, Врачанска и Оряховска
5. Кюстендилски "	"	Босилеградска, Дупнишка, Кюстендилска и Радомирска
6. Ловешки "	"	Ловешка, Тетевенска и Троянска
7. Ломски "	"	Берковска, Фердинандска и Ломска
8. Пловдивски "	"	Карловска, Конушка, Овчехълмска, Пловдивска, Рупчоска и Сърнегорска
9. Плевенски "	"	Луковитска и Плевенска
10. Разградски "	"	Кеманларка, Поповска и Разградска
11. Русенски "	"	Балбунарска, Беленска, Русенска и Тутраканска
12. Свищовски "	"	Никополска и Свищовска
13. СевлиеВСки "	"	Габровска и СевлиеВска
14. СилиСтрениски "	"	Акь-Кадънларска, Курт-Бунарска и СилиСтрениска
15. Сливенски "	"	Каваклийска, Котленска, Казалъ-Агашка, Сливенска и Ямболска
16. Софийски "	"	Искреца, Новоселска, Орханйиска, Пирдопска, Самоковска и Софийска
17. Старозагорски "	"	Казанлъшка, Новозагорска, Старозагорска, Т.-Сейменска и Чирпанска
18. Т.-Пазарджишки "	"	Ихтиманска, Панагюрска, Пещерска и Т.-Пазарджишка
19. Трънски "	"	Брезнишка, Трънска и Царибродска
20. Търновски "	"	Горнооряховска, Дряновска, Еленска, Кесаревска, Павликенска, Тревненска и Търновска
21. Хасковски "	"	Хаджи-Елеска, Харманлийска и Хасковска
22. Шуменски "	"	Еску-Джумайска, Новопазарска, Осман-Пазарска, Преславска и Шуменска

## Уредба на държавата.

§ 27. Какво може да желае единъ народъ? Каквото желае всѣки отдѣленъ човѣкъ, това изобщо желае и цѣлиятъ народъ, а именно да живѣе мирно и тихо, да се намира въ задружностъ и съгласие съ съседитѣ си, да му сж осигурени свободата, правдинитѣ, имуществата, честта, да му се улеснява прѣхраната, да се увеличава благосъстоянието му, да не му се прѣчи на умственото и нравствено развитие; съ една дума народътъ желае нищо да му не бърка да достигне щастие, благополучие въ живота, сигурностъ и добра бѣднина.

Това като желае народътъ, той именно и къмъ него насочва своята умствена и физическа работа.

§ 28. Трѣбва да има съгласие между народа и правителството. Споредъ това си желание народътъ изважда отъ себе си и нарежда управлението, властта, която повѣрва на извѣстни мъже, които се обѣщаватъ да изпълняватъ неговитѣ желания. Поради това излиза, че между народътъ и правителството трѣбва да има *съгласие*. Това е много важно. Ако нѣма между тѣхъ съгласие, работата ще отива много злѣ. И наистина, какво остава на правителството да прави за да угоди на народа? То е, не ще и дума, да му пази свободата, да го прави силенъ, честитъ, доброчестъ, па и заможенъ. Дѣто между народа и правителството нѣма съгласие, тамъ нѣма сила, нѣма благоденствие.

Второто нѣщо, подиръ съгласието е, щото правителството да изисква отъ всичкитѣ граждани *еднакво* да изпълняватъ законитѣ. Правителството не трѣбва да бѣде за одного майка, а за друго мащиха. Зарадъ него всичкитѣ граждани, биле тѣ учени или прости, богати или сиромаси, приятели или не, прочути или не, трѣбва да бѣдѣтъ *еднакви* и къмъ всичкитѣ да се отнася *равно* и *справедливо*. Тѣй като хората сж твър-

## УРЕДБА НА ДЪРЖАВАТА

**§ 27. Какво може да желае един народ?** Онова, което желае всеки отделен човек, това желае и целият народ, а именно да живее мирно и тихо, да живее задръжно и в съгласие със съседите си, да са му осигурени свободата, правдините, имуществата, честта, да му се улеснява прехраната, да се увеличава благосъстоянието му, да не му се пречи на умственото и нравственото развитие; с една дума народът желае нищо да не му пречи да достигне щастие, благополучие в живота, сигурност и добра бъднина.

Това като желае народът, той точно към него насочва своята умствена и физическа работа.

**§ 28. Трябва да има съгласие между народа и правителството.** Поради това си желание, народът определя управлението, поверява властта в ръцете на известни мъже, които обещават да изпълняват неговите желания. Ето защо между народа и правителството трябва да има *съгласие*. Това е много важно. Ако между тях няма съгласие, работата ще отива много зле. И наистина, какво трябва да прави правителството, за да угоди на народа? Това е, не ще и дума, да пази свободата му, да го прави силен, честит, доброчест, пък и заможен. Там, където между народа и правителството няма съгласие, там няма сила, няма благоденствие.

Второто нещо след съгласието е правителството да изисква от всички граждани *еднакво* да изпълняват законите. Правителството не трябва за едного да е майка, а за другиго – мащеха. За него всички граждани, били те учени или необразовани, богати или сиромаси, приятели или не, прочути или не, трябва да бъдат *еднакви* и към всички да се отнася *равно* и *справедливо*. Тъй като хората твърде много се различават по сили,

дѣ различаватъ по сили, способности, обществено положение, по нрави, па и по интересъ, то естествено е да има недоволство отъ правителството, ала послѣдното пакъ не трѣбва да гони и наказва безъ право противниците си.

§ 29. **Болшинството отъ народа управлява.** Въ такъвъ случай, когато се появи недоволство отъ едно правителство, пита се, какво да се прави? Този въпросъ пакъ го рѣшава народътъ. Обикновено нѣщо е едни граждани да одобряватъ едно правителство, а други да не го одобряватъ. Тогава работата се рѣшава отъ народното *болшинство*, сир. на която страна се намира по-много отъ народа, тя надвива. И тъй правило е станало въ конституционните държави, че по-много отъ народа заповѣдва, а по-малкото се покорява. Ако болшинството отъ народа е противъ едно правителство, то трѣбва да се промѣни. Но отъ друга пкъ страна, на по-малката половина отъ народа не се нагърняватъ никакъ законните права.

### Дѣлба на властта.

§ 30. Както народната воля е *една*, така и властта, която излиза отъ самоуправлението на народа, трѣбва да бѣде *една*. Ала за да може по-лесно, по-сигурно и по-добрѣ да прилагатъ тази власть одобрените отъ народа лица, неж дѣлятъ на три:

- А. *Законодателна* власть,
- Б. *Исполнителна* власть и
- В. *Съдебна* власть.

Причината да раздѣлятъ общата власть на три власти е още и тая, да се прѣдпази по-добрѣ частната и общата свобода на гражданетѣ. Ако една и същата власть прави законитѣ, съди хората и изпълнява законитѣ, тя щѣше да злоупотрѣби, защото щѣше да работи по своята воля и угода, а не по сгодата на всичките



способности, обществено положение, нрави, пък и по интереси, то е естествено да има недоволство от правителството, но въпреки това правителството не трябва да гони и наказва без право противниците си.

**§ 29. Мнозинството от народа управлява.** В случай на недоволство от едно правителство, въпросът е, какво да се направи? Този въпрос пак го решава народът. Обикновено едни граждани одобряват едно правителство, а други не. Тогава проблемът се решава от народното *мнозинство*, т.е. на която страна са повечето от хората, тя навдига. И така, в конституционните държави като правило се е превърнало това, че мнозинството от народа заповядва, а малцинството се подчинява. Ако по-голямата част от народа е против едно правителство, то трябва да се промени. Но от друга страна, не се накърняват законните права на малцинството от народа.

## РАЗДЕЛЕНИЕ НА ВЛАСТТА

**§ 30.** Както народната воля е *една*, така и властта, която произлиза от самоуправлението на народа, трябва да бъде *една*. Но за да може по-лесно, по-сигурно и по-добре да прилагат тази власт одобрените от народа лица, тя се разделя на:

- A. Законодателна власт,
- B. Изпълнителна власт,
- B. Съдебна власт.

Причината да се раздели общата власт на три власти е още и това да се предпазва по-добре личната и общата свобода на гражданите. Ако една и съща власт прави законите, съди хората и изпълнява законите, тя ще злоупотреби, защото ще работи по своя воля и за своя изгода, а не заради всички граждани. А когато са три

граждане. А пъкъ, като сж три различни власти, тѣ се уравнивѣсватъ и надглеждатъ една друга; тогава има по-голяма сигурностъ, че пѣкоя отъ тѣзи власти не ще земе да прави досущъ беспжтни работи, защото другитѣ ще ж спиратъ.

## А. ЗАКОНОДАТЕЛНА ВЛАСТЪ.

§ 31 Властѣта, която прави (дава) законитѣ на единъ народъ, се нарича *законодателна*.

За основа на всичкитѣ закони служи *конституцията*, спр. онзи *основенъ* законъ, върху който лежи, както една къща на здравъ темель, цѣлата наредба на държавата и който опрѣдѣля всичкитѣ права и свободи на гражданетѣ.

### Народното събрание.

§ 32. Основний законъ (конституцията) се изработва отъ най-първото събрание, когато най-испървенъ държавата се урежда. Споредъ това туй събрание се казва *учредително събрание*. Всичкитѣ други закони се изработватъ отъ народнитѣ събрания, които биватъ:

*Обикновени* и  
*Велики*.

### Обикновено Народно Събрание.

§ 33. Избори. Обикновеното Народно Събрание състои отъ такива хора, които сж избрани направо отъ народа (тъй като цѣлиятъ народъ не може да се събере на едно мѣсто да прави закони), за да го прѣдставляватъ, и затуй се наричатъ *народни прѣдставители* или депутати.

Споредъ конституцията, на 20,000 души население отъ двата пола се избира единъ прѣдставитель. Всеки

различни власти, те се уравновесяват и наглеждат една друга; тогава има по-голяма сигурност, че някоя от тези власти няма да върши безпътни работи, защото другите ще я спират.

## А. ЗАКОНОДАТЕЛНА ВЛАСТ

**§ 31.** Властта, която прави (осигурява) законите на един народ, се нарича *законодателна*.

За основа на всички закони служи *конституцията*, т.е. онзи *основен закон*, върху който лежи, както една къща на своите здрави основи, цялата погребба на държавата и който определя всички права и свободи на гражданите.

### НАРОДНО СЪБРАНИЕ

**§ 32.** Основният закон – конституцията – се изработва от най-първото събрание, когато държавата първоначално се урежда. Това събрание се нарича *учредително събрание*. Всички други закони се изработват от следващите народни събрания, които биват: *Обикновени* и *Велики*.

### ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

**§ 33. Избори.** Обикновеното Народно събрание се състои от хора, които са избрани направо от народа (тъй като целият народ не може допреди изборите и по време на самите избори да се събере на едно място да прави закони), за да го представляват, и затова те се наричат *народни представители* или депутати.

Според конституцията, на 20 000 души население от двата пола се избира един представител. Всеки

гражданинът може да избира представители, ако е български поданик, ако е навършилъ 21 година и има всичкитѣ граждански и политически права, за което се нарича *избирателъ* (военнитѣ, заирѣнитѣ докль сж въ затвора и тѣзи, на които гражданскитѣ и политическитѣ права сж отнети по съдъ, нѣматъ право да избиратъ). Въ всѣка община гражданетѣ се записватъ въ единъ списъкъ, който се казва *избирателенъ* списъкъ. Правителството опредѣля единъ празниченъ день, когато да се избиратъ народни представители. Изборитѣ ставатъ въ центроветѣ на околнитѣ. Жителитѣ отъ всичкитѣ общини идватъ въ околийския центръ, избиратъ си хора, които да наглеждатъ да не станатъ нѣкоп нередовности; ситѣ по редъ, споредъ списъцитѣ, отиватъ и подаватъ бюлетинитѣ си, на които сж написани имената на опѣзи хора, които трѣбва да се избиратъ. Тѣзи бюлетини се събиратъ въ кутини заключени и когато дойде часътъ да се прѣкъснени вече избора, отварятъ кутинитѣ, та които лица сж получили най-много гласове, тѣ се избиратъ за народни представители. Нѣколко врѣме прѣди изборитѣ и въ врѣме на самитѣ избори избирателитѣ се сдумватъ помежду си, кой човѣкъ е най-добъръ и най-добръ ще ги прѣдставлява, та него избиратъ.

Избранитѣ за народни представители лица трѣбва да сж *навършили 30 годинина възраст и да сж грамотни*.

Народнитѣ представители се избиратъ у насъ прѣзъ всѣки петъ години.

По распореданието на правителството, всичкитѣ избрани лица въ цѣлата България се свикватъ въ столицата всѣка година редовно отъ 15 октомвр. до 15 декември на съборъ, нареченъ тогава *обикновено народно събрание*. Врѣмето прѣзъ което засѣдава редовно всѣка година събранието се нарича *сессия*. Така, едно обикно-



гражданин може да избира представители, ако е български поданик (трябва да е навършил 21 години и да има всички граждански и политически права), и се нарича *избирател* (военните, осъдените, които са в затвора, и тези, на които са отнети гражданските и политическите права от съда, нямат право да избират). Във всяка община гражданите се включват в един списък, който се нарича *избирателен списък*. Правителството определя един почивен ден, в който да се проведе изборът на народни представители. Изборите се провеждат в околийските центрове. Жителите от всички общини идват в околийския център, избират и се хора, които да следят за нередности; след това по ред, според списъците, отиват и подават бюлетините си, на които са написани имената на онези хора, които трябва да се избераат. Тези бюлетини се събират в заключени кутии и когато дойде часът да се преустанови изборът, кутиите се отварят и лицата, които са получили най-много гласове, се избират за народни представители. Някакво време преди изборите и по време на самите избори избирателите се уговарят помежду си кой от кандидатите е най-добър и най-добре ще ги представлява и него избират.

Избраните за народни представители лица трябва да са *навършили 30 години и да са грамотни*.

Народните представители у нас се избират на всеки пет години.

По разпореждане на правителството всички избрани лица в цяла България се свикват в столицата редовно, всяка година, от 15 октомври до 15 декември на събор, наречен тогава *обикновено Народно събрание*. Времето, през което всяка година Съборанието редовно заседава, се нарича *сесия*. Така едно

вено събрание за петъ години ще има петъ редовни *сесии*. Ала, ако стане пужда, събранието може да се събере и въ друго врѣме прѣзъ годината, тогава се казва, че събранието е имало *извънредна сесия*.

§ 34. **Наредата на обикновеното народно събрание.** Щомъ се свикатъ въ столицата народнитѣ прѣдставители, князътъ въ единъ опрѣдѣленъ день тържествено отвара събранието съ една рѣчь, която се казва *тронна рѣчь (слово)*. Прѣди още да влѣзни князътъ въ събранието, прѣдставителитѣ като се съберятъ даватъ клетва, че ще пазятъ и бранятъ конституцията и че ще иматъ прѣдъ очи само общото благо на народа и на князя до колкото имъ стига разумътъ и съвѣстѣта. Споредъ тази клетва тѣ не могатъ да поддържатъ интереситѣ само на единъ човѣкъ или на едно село или градъ, а иматъ пълна свобода да обсъждатъ нуждитѣ на цѣлия народъ споредъ убѣждението си и съвѣстѣта си.

Въ *тронната* рѣчь се пзлага на кратко, въ какво положение се намира вътрѣшно и вънкашно страната, и се посочва какви работи има да върши събранието.

Подиръ излизанъето на княза, събранието веднага подъ прѣдсѣдателството на най-стария помежду си пристѣпва по тайно гласоподавание (чрѣзъ бюлетини) та си избира *постояненъ прѣдсѣдатель* и двама подпрѣдсѣдатели, а по явно избира нуждното число секретари.

Обикновено при избираиъето на прѣдсѣдателя се рѣшава и въпросътъ, ще остане ли старото министерство (правителство) и за напрѣдъ или ще се замѣни съ ново. Ако болшинството на прѣдставителитѣ заедно съ новоизбрания прѣдсѣдатель сж откъмъ страната на правителството, тогава поглѣдното може да остане и за напрѣдъ. Но ако прѣдставителитѣ (повечето отъ тѣхъ) сж противници на правителството, тѣ избиратъ и прѣдсѣдатель противенъ на правителството. Тогава веднага старото правителство си подава оставката на князя, а той повиква

обикновено Народно събрание за пет години ще има пет редовни сесии. Ако обаче стане нужда, Събранието може да се събере и в друго време през годината. Тогава се казва, че Събранието има *извънредна сесия*.

**§ 34. Уредба на обикновеното Народно събрание.** След като се свикат народните представители в столицата, князът в един определен ден тържествено поставя началото на работата на Народното събрание със специална реч, наречена *тронна реч (слово)*. Още преди това след като се съберат, представителите се заклеват да пазят и бранят конституцията и да се ръководят само от общото благо на народа и на княза, доколкото им позволяват разумът и съвестта. Според тази клетва те не могат да поддържат интересите само на един човек или на едно село или град, а имат пълната свобода да обсъждат нуждите на целия народ според убеждението и съвестта си.

В *тронната реч* се излага накратко вътрешното и външното положение на страната и се посочва какви задачи има да свърши Събранието.

След речта на княза Събранието веднага, под председателството на най-възрастния измежду тях, пристъпва с тайно гласуване (чрез бюлетини) към избор на *постоянен председател* и на двама подпредседатели, а с явно гласуване избира необходимия брой секретари.

Обикновено при избирането на председателя се решава и въпросът дали старото министерство (правителство) ще остане да работи и занаяред, или ще се замени с ново. Ако повечето от народните представители, заедно с новоизбрания председател, подкрепят правителството, тогава то може да остане и занаяред. Но ако представителите (повечето от тях) са противници на правителството, те избират и председател, който не подкрепя правителството. Тогава веднага старото правителство си подава оставката – на княза,



избраниятъ прѣдсѣдатель на събранието и го натоварва да състави ново правителство (министерство). Новото министерство се образува като се зематъ министри повечето отъ болшинството на народното събрание. Това е то, дѣто по-напрѣдъ казахме, че народътъ (чрѣзъ своитѣ прѣдставители) повѣрява властта въ рѣцѣтъ на нѣколко одобрени отъ него мъже, които да управляватъ. Дѣто ще каже, народътъ избира прѣдставители, които като се съберѣтъ въ народното събрание или одобряватъ старото министерство или посочватъ на лицата, отъ които трѣбва да се състои новото министерство.

Прѣдсѣдатель се избира само въ първата сесия на събранието, а въ другитѣ сесии не се избира освѣнъ ако прѣдсѣдателя заема нѣкоя друга длъжностъ или се поболѣе или помине. Слѣдъ избранието на прѣдсѣдателя събранието избира една комисия да приготви *отговоръ* на тронното слово, казано отъ князя. Въ този отговоръ между другото се споменува да ли народното събрание има довѣрие на правителството или не. Всѣки пжтъ когато се събира народното събрание, се открива съ *тронно слово* отъ князя и на това слово събранието прави отговоръ.

§ 35. **Провѣрка на изборитѣ.** Първата работа на събранието е да си нареди *вжтрѣшенъ правилникъ*, по който да се води въ работата си. Втората работа на събранието слѣдъ това е да *провѣри* да ли всячкитѣ прѣдставители сж избрани *правилно, редовно и законно*. Ако има нѣкои нередовно и незаконно избрани, не се приематъ, та народътъ трѣбва да се свиква повторно въ тѣзи околии, прѣдставителитѣ на които сж незаконно избрани по-напрѣдъ, за да си избере законни прѣдставители.

Народното събрание симò си опрѣдѣля, по кой редъ и какъ ще разисква въпроситѣ. Разискванията ставатъ публично, та всѣки може да отиде и да слуша какво и какъ се обсъжда въ събранието.



а той натоварва избрания председател на Събранието да състави ново правителство (министерство). Новото министерство се формира с повече министри от мнозинството в Народното събрание. Вече споменахме, че народът – чрез своите представители – поверява властта в ръцете на няколко одобрени от него мъже, които да управляват, т.е. народът избира представители, които като се съберат в Народното събрание, или одобряват старото министерство, или посочват лицата, от които да се състои новото министерство.

Председател се избира само в първата сесия на Събранието, в другите сесии не се избира, освен ако председателят не заеме някаква друга длъжност или не се разболе, или почине. След избирането на председателя Събранието избира една комисия, която да подготви *отговор* на тронното слово на княза. В този отговор между другото се споменава дали Народното събрание има доверие на правителството или не. Всеки път, когато Народното събрание се свиква, заседанието се открива с *тронно слово* от княза и на това слово Събранието изготвя отговор.

**§ 35. Проверка на изборите.** Първата работа на Събранието е да приеме *вътрешен правилник*, по който да се води в работата си. Втората работа на Събранието след това е *да провери* дали всички представители са избрани *правилно, редовно и законно*. Ако се установят сред тях нередовно и незаконно избрани, те не се приемат и народът в тези околици, които са ги избрали, трябва да се свика отново и да избере законни народни представители.

Народното събрание само определя по какъв ред и как ще разисква въпросите. Разискванията са публични и всеки може да отиде и да чуе какво и как се обсъжда в Събранието.

Всѣки отъ прѣдставителитѣ има право да исказва своето мнѣние и да гласоподава както му диктува разумътъ и съвѣстѣта. Никой не може да му търси смѣтка, защо той говори или гласува така, а не иначе.

§ 36. **Задачата на народното събрание.** Само народното събрание има право да издава закони за цѣлия народъ. Законитѣ обикновено се приготвяватъ отъ министерството и се внасятъ съ княжески указъ въ събранието на разглеждане; ала законъ може да се внесе и отъ всѣки прѣдставителъ, който е изработилъ такъвъ. Планиранитѣ и приготвенитѣ закони, докато не сѫ приематъ отъ народното събрание, се наричатъ *законопроекти*. Тѣзи законопроекти ставатъ закони само като се одобрятъ и приематъ отъ народното събрание. Когато се внесе единъ законопроектъ въ събранието, излагатъ се на дълго и широко причинитѣ и нуждата отъ закона. Обикновено испървомъ събранието разисква има ли нужда отъ прѣдлагания законъ, та може да го приеме или отхвърли изцѣло. Ако би да го приеме, тогава законопроектътъ се чете, обясня, и приема членъ по членъ. Когато се приематъ всичкитѣ членове, тогава и трети пѣтъ се прочита, да се види да ли иѣщо не е забравено или недопълнено. Щомъ се приеме вече единъ законопроектъ, той става законъ и се поднася на князя да го утвърди. Князьтъ го утвърдява съ указъ и запоевѣдва да се обнародва въ «Държавенъ Вѣстникъ». Законътъ трѣбва да се изпълнява откакъ вече се обнародва.

Събранието върши съ малко думи слѣднитѣ работи :

1) Обсѣжда законопроектитѣ, 2) обсѣжда прѣдложения за държавнитѣ заеми, за уголѣмяване, намаляване на данѣнитѣ, 3) опрощаване данѣци и недосѣбрани даждия, ако хората сѫ сиромаси, 4) обсѣжда приходитѣ и разноскитѣ на държавата, 5) прѣглежда смѣткитѣ на правителството и т. н.

Всеки от народните представители има право да изказва своето мнение и да гласува както му диктува разумът и съвестта. Никой не може да му търси сметка защо той гласува по този начин.

**§ 36. Задачата на Народното събрание.** Само Народното събрание има право да издава закони за целия народ. Законите обикновено се подготвят от министерството и се внасят с указ на княза в Събранието за разглеждане; законът може да се внесе и от всеки народен представител, който е изработил такъв. Планираните и подготвени закони, докато не се приемат от Народното събрание, се наричат *законопроекти*. Тези законопроекти стават закони само когато се одобрят и приемат от Народното събрание. Когато един законопроект се внася в Народното събрание, се излагат надълго и нашироко причините и нуждите от този закон. Обикновено най-напред Събранието разисква има ли нужда от предлагания закон и той може да се приеме или изцяло отхвърли. Ако проектозаконът бъде приет, тогава се чете, обмисля и приема член по член. Когато се приемат всички членове от проектозакона, тогава се прочита трети път, за да се види дали нещо не е забравено или непълно. Щом един законопроект се приеме, той става закон и се поднася на княза за утвърждаване. Князът го утвърждава с указ и издава заповед да се обнародва в „Държавен вестник“. Законът трябва да започне да се изпълнява след обнародването му.

Накратко, Народното събрание трябва да извърши следното:

1. Обсъжда законопроектите,
2. Обсъжда предложения за държавните заеми, за увеличаването и намаляването на данъците,
3. Опрощава данъци и недосъбрани задължения, ако хората са сиромаси,
4. Обсъжда приходите и разходите на държавата,
5. Преглежда сметките на правителството и т.н.

Всичкитѣ си работи събранието рѣшава чрѣзъ гласуване, диганье рѣцѣ или ставанье и се гледа болшинството. Ако едно нѣщо го искатъ *повечето* прѣдставители, приема се; ако го не щатъ, не се приема.

Всѣки прѣдставитель има право да запитва въ събранието правителството за каквато иска държавна работа, а министритѣ сж длѣжни да отговарятъ.

§ 37. **Велико народно събрание.** По нѣкога, когато стане пужда да се измѣнява конституцията, да се обявява война, да се избира князь, въ случай че царствующиятъ се е поминѣлъ безъ да остави наследникъ, или по други важни причини, се събира голѣмо народно събрание, което има *двойно* повече число прѣдставители; това събрание се нарича *Велико народно събрание*.

Великото народно събрание се събира:

- 1) За обсъждае въпроси за отетживанье или размѣняванье на нѣкоя часть отъ отечеството;
- 2) За измѣнение или прѣгледанье на конституцията;
- 3) За избирание на новъ князь, въ случай, че царувашиятъ князь се помине, безъ наследникъ;
- 4) За избирание на регенти, когато наследникътъ е непълнолѣтенъ.

## Б. ИСПЪЛНИТЕЛНА ВЛАСТЪ.

§ 38. **Испълнителната властъ** се намира въ рѣцѣтъ на правителството. Тази властъ се нарича *испълнителна* защото е турена да гледа и принуждава хората да *испълняватъ* законитѣ. Князьтъ е глава на изпълнителната властъ. Той е, който гледа да влѣзжтъ въ управленнето такива мѣже, които иматъ народното довѣрие или все едно довѣрието на събранието и които сж най-способни. Тѣзи мѣже се наричатъ *министри* (управници), а тѣхното събрание се казва *министерски съ-*



За всички свои работи Събранието гласува с вдигане на ръка или изправяне и се взема предвид мнозинството. Ако едно нещо го искат *повечето* представители, приема се; ако не го искат, не се приема.

Всеки представител има право в Събранието да задава въпроси към правителството за всякакви държавни въпроси, а министрите са длъжни да отговорят.

**§ 37. Велико Народно събрание.** Понякога, когато е необходимо да се промени конституцията, да се обяви война, да се избере княз, ако действащият е починал без да остави наследник, или по други важни причини, се събира голямо Народно събрание, което има *двойно* по-голям брой народни представители. Това събрание се нарича *Велико Народно събрание*.

Великото Народно събрание се събира:

1. За обсъждане на въпроси, свързани с отстъпване или размяна на някоя част от отечеството;
2. За изменение или преглед на конституцията;
3. За избор на нов княз, в случай че действащият княз почине, без наследник;
4. За избор на регенти, когато наследникът е непълнолетен.

## Б. ИЗПЪЛНИТЕЛНА ВЛАСТ

**§ 38. Изпълнителната власт** се намира в ръцете на правителството. Тази власт се нарича *изпълнителна*, защото е избрана да наблюдава и принуждава хората да *изпълняват* законите. Князът е глава на изпълнителната власт. Той е, който следи в управлението да влязат такива мъже, които се ползват с народното доверие и са най-способните. Тези мъже се наричат *министри* (управници), а тяхното събрание се казва *министерски*

*сѣтъ*. Най-главниятъ министръ се нарича *министръ-прѣдсѣдателъ* и той избира съ одобрението на князя другитѣ министри. По нѣкога, когато работата е много важна, може да прѣдсѣдателствува въ министерския сѣвътъ и князя.

**§ 39. Отговорността на министритѣ.** Министритѣ отговарятъ за дѣлата си прѣдъ князя и народното събрание. Когато събрането не ги одобрява, тѣ трѣбва да си даджтъ оставкитѣ на князя (§ 34). Ако министритѣ сж прѣстѣпили законитѣ, нарушили клетвата си и сж направили пакости на народа, събрането има право да ги съди и накаже.

Министритѣ трѣбва да сж съгласни помежду си. Който не е съгласенъ, дава си оставката.

Всеки министръ е отговоренъ за дѣлата си и той е длъженъ винаги да дава обяснение, ако се запита за нѣщо отъ князя или отъ събрането.

Нито единъ, кой да билъ министръ, нито цѣлиятъ министерски сѣвътъ никога не може да върши работи, противни на рѣшенията отъ народното събрание.

**§ 40. Длъжноститѣ на правителството.** Всеко правителство е длъжно: 1) да пази независимостта и свободата на отечеството и да гледа да се намира страната въ приятелски сношения съ другитѣ държави, 2) да обнародва изработенитѣ отъ събрането закони и да внимава строго за тѣхното изпълнение отъ всичкитѣ други по долини чиновници и отъ гражданетѣ, 3) като въдворява миръ и тишина въ страната, да гледа да повдига и потиква народътъ къмъ добродѣтина, спр. къмъ материално подобрене и умствено развитие, 4) да наказва примѣрно всички онѣзи, които за нѣкаква облага или по друга причина прѣстѣживагъ законитѣ, 5) да прави пѣтица, желѣзници и т. н.

Освѣнъ тѣзи общи длъжности за обикновено врѣ-

*съвет*. Най-главният министър се нарича *министър-председател* и той избира, с одобрението на княза, другите министри. Понякога, когато работата е много важна, може и князът да председателства в министерския съвет.

**§ 39. Отговорности на министрите.** Министрите отговарят за делата си пред княза и Народното събрание. Когато Събранието не ги одобрява, то трябва да си подаде оставката на княза (§ 34). Ако министрите са пристъпили законите, нарушили са клетвата си и са навредили на народа, Събранието има право да ги съди и накаже.

Министрите трябва да са съгласни помежду си. Който не е съгласен, си подава оставката.

Всеки министър е отговорен за делата си и той е длъжен винаги да дава обяснение, ако князът или Събранието го изискват.

Нито един който и да е министър, нито министерският съвет като цяло не може да върши неща, противоположни на решенията на Народното събрание.

**§ 40. Загължения на правителството.** Всяко правителство е длъжно: 1. да пази независимостта и свободата на отечеството и да поощрява приятелските отношения на страната с другите държави, 2. да обнародва изработените от Събранието закони и строго да следи за тяхното изпълнение от всички чиновници и от гражданите, 3. като въдворява мир и спокойствие в страната, да подтиква народа към добродетелност, т.е. към материално подобрене и умствено развитие, 4. да наказва например всички онези, които за някаква облага или по друга причина пристъпват законите, 5. да строи пътища, железници и т.н.

Освен тези общи загължения на министерския

ме, на министерския съвѣтъ въ нѣкои случаи се налагатъ тия права и длѣжности:

1) Като се случи да се помине князътъ безъ наслѣдникъ, министерскиятъ съвѣтъ поема управлението на княжеството и вжтрѣ въ единъ мѣсець свиква Велико народно събрание за избиране на новъ князь;

2) Ако подиръ смъртта на князя овдовялата княгиня остане непрадна, министерскиятъ съвѣтъ поема управлението докѣ тя роди;

3) Министерскиятъ съвѣтъ поема управлението и тогава, когато князътъ при смъртта си не отреди трима души, наречени *регенти*, които да го замѣстятъ, и сетнѣ въ единъ мѣсець свиква Велико народно събрание да избере Регенство.

4) Ако би да се помине нѣкой отъ регентитѣ, министерскиятъ съвѣтъ свиква Велико народно събрание да избере новъ регентъ намѣсто умрѣлия.

§ 41. Числото на министерствата. Понеже цѣлата държава е една многосложна машина, то за да може правилно и непрѣкъснато да върви, раздѣлятъ всичкитѣ служби на нѣколко групи и на чело на всѣка такава група седи по единъ министръ. Всѣка такава група управлявана отъ министръ, се нарича *министерство*. Нуждата е накарала да се създаде службата и споредъ туй, колкото нужди има, толкова и служби се отварятъ.

Въ България има осемъ главни групи служби, та споредъ това има и *осемъ* министерства.

Тѣ сж:

- 1) Министерство на *вжтрѣшнитѣ работи*,
- 2) Министерство на *взшишитѣ работи и исповѣданията*,
- 3) Министерство на *войната*,
- 4) Министерство на *финанситѣ*,
- 5) Министерство на *народното просвѣщение*,



съвет, в някои случаи се налагат следните права и задължения:

1. Ако князът почине без да е оставил наследник, министерският съвет поема управлението на княжеството и в рамките на един месец свиква Велико Народно събрание за избор на нов княз;

2. Ако след смъртта на княза овдовялата княгиня е бременна, министерският съвет поема управлението докато тя роди;

3. Министерският съвет поема управлението и тогава, когато починалият княз приживе не е определил трима души, наречени *регенти*, които да го заместят, и в рамките на един месец свиква Велико Народно събрание, което да избере Регентство.

4. Ако почине някой от регентите, министерският съвет свиква Велико Народно събрание, което да избере нов регент на мястото на починалия.

**§ 41. Численост на министерствата.** Понеже цялата държава е една сложна машина, то за да може правилно и непрекъснато да се движи, всички служби са разделени в няколко групи и начело на всяка група има министър. Всяка такава група, управлявана от министър, се нарича *министерство*. Нуждата е причина да се създаде определена служба и според това колко нужди има, толкова и служби се учредяват.

В България има осем главни групи служби, затова са учредени и *осем* министерства.

Те са:

1. Министерство на *вътрешните работи*;
2. Министерство на *външните работи*;
3. Министерство на *войната*;
4. Министерство на *финансите*;
5. Министерство на *народното просвещение*;

6) Министерство на *земледѣлието и търговията*,

7) Министерство на *общинтѣ сгради, пжтица и съобщенията* и

8) Министерство на *правосъдието*.

За всѣка една обществена служба, която се нарича още и *държавна длъжност*, всѣки министръ по своето управление назначава избрани служители (чиновници), па гледа добръ ли си изпълняватъ длъжноститѣ и ако не ги изпълняватъ добръ, уволнява ги и на тѣхно мѣсто назначава други.

## 1. Министерство на вътрѣшнитѣ работи.

§ 42. Това министерство има за задача да пази редътъ и тишината въ държавата, да закриля мирнитѣ граждани отъ нападеннето или ограбването отъ лошитѣ, разбойницитѣ, нехранимайковцитѣ и другитѣ безъ работа скитници. Министерството на вътрѣшнитѣ работи е което *прилага* законитѣ и изобщо управлява страната, та за това се наричатъ неговитѣ органи **администрация**.

За да може да извършва по-добръ работата си, това министерство раздѣля цѣлата страна на *окръжни* управления; окръжнитѣ управления на *околийски*, а околийскитѣ на *общински*. Въ срѣдата на всѣко окръжно управление се туря по единъ окръженъ *управителъ*, въ околията — околийски *началникъ*, а въ общината — *кметъ*. Тѣзи служби се подчиняватъ една на друга; тѣй, кметоветѣ (селски) се подчиняватъ на ок. началници, ок. началници на управителитѣ, а управителитѣ на министра.

Въ рѣцѣтѣ на окр. управители и околийскитѣ началници, подъ ръководството на министра, се намира *полицията*, сир. ония въоръжени хора (жандарми), които сж опрѣдѣлени да хващатъ и затварятъ немирнитѣ ржката на правителството, съ която пипа (улавя) всич-

6. Министерство на земеделието и търговията;
7. Министерство на общите сгради, пътища и съобщенията;
8. Министерство на правосъдието.

За всяка една обществена служба, която се нарича още *държавна длъжност*, всеки министър назначава избрани служители (чиновници) и следи добре ли изпълняват задълженията си. Ако не ги изпълняват добре, ги уволнява и на тяхно място назначава други.

## 1. МИНИСТЕРСТВО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ

§ 42. Това министерство има за задача да пази реда и спокойствието в държавата, да закриля мирните граждани от нападението или ограбването от лошите, разбойниците, нехранимайковците и други без работа скитници. Министерството на вътрешните работи е онова, което *прилага* законите и изобщо управлява страната, затова неговите органи се наричат **администрация**.

За да може да извършва по-добре дейността си, това министерство разделя цялата страна на *окръжни* управления; окръжните управления – на *околийски*, а околийските – на *общински*. Окръжното управление се управлява от окръжен *управител*, околийското – от околийски *началник*, а общината - от *кмет*. Тези служби се подчиняват една на друга; така кметовете (селски) се подчиняват на околийските началници, околийските началници – на управителите, а управителите – на министъра.

В ръцете на окръжните управители и околийските началници, под ръководството на министъра, се намират *полицията*, т.е. ония въоръжени хора (жангарми), които са определени да хващат и задържат провинилите се; това е ръката на правителството, с която пипа (улавя) нарушителите и престъпниците. По заповед на

или прѣстапниците. Жандармитѣ сж, тѣй да се каже, китѣ нарушители на законитѣ. По заповѣдь отъ министра или окръжния управитель или околийския начальникъ, тѣ извършватъ опрѣдѣлената имъ работа.

§ 43. **Общината.** Въ една страна съ народно самоуправление е много важна *общината*. Община наричаме всичкитѣ семейства и хора, които живѣжтъ въ единъ градъ или село, и които поради общитѣ си интереси се управляватъ отъ едно управление, избрано отъ помежду имъ. Членоветѣ на общината (всѣки човѣкъ безъ друго е членъ на една община) по поканата на правителството се събиратъ въ единъ празниченъ день и досущъ свободно си избиратъ нѣколко души граждани, които съставятъ *общинскиятъ съвѣтъ*.

Въ градоветѣ този съвѣтъ се казва *градски* общински съвѣтъ, и се избира за три години, а въ селата—*селски* общински съвѣтъ и се избира за двѣ години. Съвѣтниците избиратъ изъ помежду си единъ свой глава, който се нарича *кметъ* и единъ или двама негови помощници.

§ 44. **Длъжности на общинския съвѣтъ.** Общинскиятъ съвѣтъ е натоваренъ да върши сжщо такива работи въ своята община, каквито върши и държавното правителство въ общото отечество, а именно: грижи се за чистотата и поправката на общественитѣ здания, за пжтищата, за чистотата на града или селото, за водопроводитѣ и освѣтленията, грижи се да спира пожаритѣ, да отваря училища и кара жителитѣ да си учжтъ дѣцата, прави помощи за спромаси и болни; грижи се за общото възпитание и благоприличие, варди чрѣзъ своята полиция редътъ и тишината въ общината, надзирава продажбата на всичкитѣ стоки, особено тѣзи, които можтъ да докаратъ болести въ града и т. п.

§ 45. **Самостоятелность на общината.** Всяка една община, била тя градека или селска, е самостоятелна. Тя е една малка държавица, която се на-



министъра или на окръжния управител, или на околийския началник те извършват определената им работа.

**§ 43. Община.** В една страна с народно самоуправление *общината* е много важна. Община наричаме всички семейства и хора, които живеят в един град или село, и които поради общите си интереси се управляват от едно управление, избрано от тях. Членовете на общината (всеки човек без друго е член на една община) по покана на правителството се събират в един почивен ден и свободно избират няколко граждани, които съставяват *общинския съвет*.

В градовете този съвет се нарича *градски* общински съвет и се избира за три години, а в селата – *селски* общински съвет и се избира за две години. Съветниците избират един от тях за *кмет* и един или двама – за негови помощници.

**§ 44. Задължения на общинския съвет.** Общинският съвет е натоварен да изпълнява онези дейности в своята община, каквито изпълнява и правителството в общото отечество, а именно: грижи се за чистотата и ремонта на обществените сгради, за пътищата, за чистотата на града или селото, за водопроводите и осветлението, грижи се да се потушават пожарите, да се отварят училища и жителите да учат децата си, осигурява помощи за сиромаси и болни, грижи се за общото възпитание и благоприличие, опазва реда и спокойствието в общината, надзирава продажбата на всички стоки, особено тези, които могат да предизвикат заболяване на гражданите, и т.н.

**§ 45. Самостоятелност на общината.** Всяка една община, независимо дали е градска или селска, е самостоятелна. Тя е една малка държавица, която се организира и управлява свободно. Тук е най-естественото място, където гражданите се приучават към самоуправление и където всеки трябва да се научи какво е

режда и управлява досущъ свободно. Тука е най-естественното мѣсто, гдѣто гражданитѣ се приучватъ къмъ самоуправление и гдѣто всѣки трѣбва да се научи, що е общественъ интересъ и какъ той трѣбва да се пази. Само въ общината гражданетѣ най-лесно могатъ да се свикнатъ на общественъ животъ, да се запознажатъ съ изпълнителната властъ и се научатъ да размишляватъ по разни общи въпроси. Общината е най-естественното училище дѣто гражданетѣ могатъ да се истъщятъ въ законодателство и въ управлението. Понеже всѣки гражданинъ може да земе длъжностъ въ своята община, дѣто е жилището и челядъта му, то той лесно може да изучи народнитѣ нужди и да гледа да направи нѣщо полезно. Общинското управление е въ правото си да земе всичкитѣ мѣрки, отъ които зависи благосъстоянието на общината, здравето и образованието на жителитѣ. Общината си опрѣдѣля бюджетъ, събира данъци, распрѣдѣля държавнитѣ берии споредъ състоянието на гражданетѣ, издава разни распорѣждания и наказва онѣзи, които не ги изпълняватъ. При всичко това, ако и да е свободна общината, понеже тя съставя часть отъ общата държава, то правителството има надзоръ върху нея. Особено правителството гледа да не би общинското управление да направи нѣкоя пакостъ на общината, да злоупотреби съ нѣщо и да нагърни въ нѣщо интереситѣ на гражданетѣ.

§ 46. **Окрѣженъ съвѣтъ.** Подобно на общината всѣки окрѣгъ се нарежда самостоятелно. Всѣки окрѣгъ почти прѣдставлява държавица, сгруппирана отъ всичкитѣ общини, които го съставятъ. За наредбата на окрѣжнитѣ работи се избиратъ извѣстно число граждани, които се събиратъ въ центра на окрѣга и образуватъ *окрѣженъ съвѣтъ*. Длъжноститѣ на този съвѣтъ сж: да прави пътица за лесно ходене между градоветѣ и селата, да отваря класни или педагогически училища, да се грижи за подобрието на търговията, земледѣлнето, скотовѣд-

обществен интерес и как той трябва да се пази. Само в общината гражданите най-лесно могат да се приучат на обществен живот, да се запознаят с изпълнителната власт и да се научат да размишляват по различни общи въпроси. Общината е най-естественото училище, в което гражданите могат да се запознаят със законодателството и управлението. Понеже всеки гражданин може да заеме длъжност в своята община, дето е жилището и семейството му, то той лесно може да изучи народните нужди и да направи нещо полезно. Общинското управление е в правото си да предприеме всички мерки, от които зависи благосъстоянието на общината, здравето и образованието на жителите. Общината си определя бюджет, събира данъци, разпределя държавните берии\* според състоянието на гражданите, издава различни разпореждания и наказва онези, които не ги изпълняват. Независимо от всичко това, въпреки че общината е свободна, тя е част от общата държава, затова правителството има надзор върху нея. Особено правителството следи за това да не би общинското управление да навреди на общината, да злоупотреби с нещо и да накърни интересите на гражданите.

**§ 46. Окръжен съвет.** Подобно на общината всеки окръг също е самостоятелен, той е една държавица, в която влизат всички съставляващи го общини. За организацията на общинската дейност се избират известен брой граждани, които се събират в окръжния център и образуват *окръжен съвет*. Задълженията на този съвет са: да прави пътища за лесно придвижване между градовете и селата, да отваря класни или педагогически училища, да се грижи за подобренieto на търговията, земеделието, скотовъдството, да се грижи за опазването на горите и т.н. Този съвет обикновено се събира през месец

\*Берия – пари, които общината, църквата или други институции събират от населението. – *Бел. ред.*



ството; да се грижи за спазването на гората и т. н. Този съвѣтъ се събира обикновено прѣз м. Септемврий всѣка година. Но понеже този съвѣтъ не може да заседава цѣла година, той избира изпомежду си една комисия, която води дѣлата на съвѣта прѣз годината. Тази комисия се нарича *окръжна постоянна комисия*.

Членоветѣ на окръжния съвѣтъ се избиратъ за три години.

## 2. Министерство на външнитѣ работи.

§ 47. Народитѣ иматъ нужда да живѣятъ единъ съ други приятелски, за да могатъ да се развиватъ и напредуватъ. Но понеже иматъ свързани интереси, то трѣбва тъй да си наредятъ работитѣ, та че да не си вредятъ на тѣзи интереси. Дѣто между два или три народа общитѣ имъ интереси сж стѣкмени, еднакво запазени, та не става прѣшпирна за тѣхъ, то между самитѣ народи има съгласие, миролюбие, че дори и приятелство. Дѣто това нѣщо го нѣма, тамъ има несъгласие, мразила, па и война.

Всѣка държава, за да пази добри интереситѣ и съ другитѣ народи и да пази интереситѣ на своитѣ поданици, които живѣятъ въ чужбина, гледа да си нареди добри външнитѣ работи. Тѣзи нѣща се водятъ отъ Министерството на *външнитѣ работи*. Чрѣзъ това министерство ставатъ сношенията съ другитѣ държави. Ако трѣбва да се защита нѣкоя държава, ако трѣбва да се даде отговоръ за нѣщо, ако трѣбва нѣкаква спогодба да се прави съ нѣкой чужденецъ, — сѣ прѣзъ това министерство става.

За да ставатъ сношенията по-добри, всѣка държава праща въ своитѣ съседни или въ другитѣ държави по единъ пратеникъ, който се нарича *дипломатически агентъ* или *консулъ*.

Агентинтъ защитава поданицитѣ на своята държава прѣдъ онова правителство, дѣто е проведенъ; надглежда за търговията имъ и ги съвѣтва да не правятъ



септември всяка година и понеже не може да заседава цяла година, той избира измежду членовете си една комисия, която отговаря за дейностите на съвета през годината. Тази комисия се нарича *окръжна постоянна комисия*.

Членовете на окръжния съвет се избират за три години.

## 2. МИНИСТЕРСТВО НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ

§ 47. Народите имат нужда да живеят едни с други приятелски, за да могат да се развиват и да напредват. Но понеже имат свързани интереси, трябва така да си подредят работите, че да не си вредят на тези интереси. Когато между два или три народа общите им интереси са еднакво признати, за да не стават спорове между тях, тогава между самите народи има съгласие, миролюбие, дори и приятелство. Където това не съществува, там има несъгласие, омраза, дори и война.

Всяка държава, за да пази добре интересите си с другите народи, да защитава интересите и на своите поданици, които живеят в чужбина, полага усилия за добра външна политика. Това се осъществява от *Министерството на външните работи*. Това министерство отговаря за отношенията на държавата с другите държави. Ако трябва да се отправят запитване към някоя държава, ако трябва да се даде отговор за нещо, ако трябва да се направи някаква спогодба с някой чужденец – всичко това се случва именно чрез това министерство.

За да вървят взаимоотношенията по-добре, всяка държава изпраща в съседната държава или в другите държави по един пратеник, който се нарича *дипломатически агент* или *консул*.

Консултът защитава поданиците на своята държава пред правителството на държавата, където е изпратен; следи как върви търговията им и ги съветва да не вършат непристойни неща в чуждата държава.

нѣкои непристойни работи въ чуждата държава.

Когато едно правителство се отнася за пѣщо до друго правителство, то прави това чрѣзъ агентина си. Агентинѣтъ дава отъ страна на своето правителство до другото правителство за работата *писмо* което се казва **нота**.

Отговорѣтъ на тази нота той испровожда до своето правителство, отъ което и очаква заповѣдъ, какво да прави по-нататѣкъ, ако работата още не е свършена.

Къщата, въ която живѣе агентинѣтъ, се счита като земя отъ неговата държава, та никой нѣма право да влиза въ нея силомъ, дори и когато е скритъ вътрѣ нѣкой лошъ човѣкъ. Надъ къщата винаги се развѣва знамето на онзи народъ, къмъ който принадлежи агентинѣтъ.

Подъ това министерство въ България се намира и духовенството (исповѣданията). Истина, че българското духовенство си има свой глава — Екзархѣтъ, но що се отнася за плащанѣто платата на Екзархѣтъ, на митрополитѣ, поповетѣ и пр. то става отъ Министерството на Външнитѣ Работи, дѣто сж и прѣдвидени нуждитѣ суми затова.

### 3. Военно министерство.

§ 48. Подъ военното министерство се намира *войската* на държавата. Назначението на войската е да пази отечеството и князя отъ враговетѣ. Понеже отбраната на страната е твърдѣ важно и понѣкога твърдѣ мъчно, то е прѣпотрѣбно да има едни много добрѣ наредени и подготвени сили, които да се натъкмени само за това; тѣзи сили се наричатъ *взоржжени сили* (армия). Взоржженитѣ сили въ нашето отечество се набиратъ отъ всичкото мъжко население, което може да носи оръжие, на възраст отъ 20 до 45 години.

Всичката войска въ княжеството се дѣли на три дѣла:

1) Постоянна войска (дѣйствиуща армия),

Когато едно правителство се обръща по някакъв проблем към друго правителство, то прави това чрез своя консул там. Консултът изпраща от името на своята страна до другото правителство *писмо*, което се нарича **нота**.

Отговорът на тази нота той изпраща на своето правителство, от което очаква заповед какво да предприеме по-нататък, ако проблемът все още не е решен.

Къщата, в която живее консултът, се счита като част от неговата държава и никой няма право да влиза там насила, дори когато там се крие лош човек. Над къщата винаги се развява знамето на народа, към който принадлежи консултът.

Под контрола на това министерство в България се намира и духовенството (изповеданията). Българското духовенство си има свой глава – екзарх, но що се отнася до заплащането на екзарха, на митрополитите, поповете и пр., то става от Министерството на външните работи, където са и предвидени необходимите за това средства.

### 3. ВОЕННО МИНИСТЕРСТВО

**§ 48.** Военното министерство отговаря за *войската* на държавата. Задачата на войската е да пази отечеството и княза от враговете. Понеже отбраната на страната е твърде важна и понякога много трудна, то е необходимо да има едни много добре организирани и подготвени сили, които да отговарят само за това; тези сили се наричат *въоръжени сили* (армия). Въоръжените сили в нашето отечество се набират от цялото мъжко население, което може да носи оръжие, на възраст от 20 до 45 години.

Войската в княжеството се дели на:

1. Постоянна войска (действаща армия),

- 2) Резервна армия и
- 3) Народно опълчение.

Всѣки български гражданинъ и поданикъ е длъженъ да служи въ войската *лично*. Никакви замѣнявания или откупувания не се допускатъ.

За неспособнитѣ въ военна служба граждани, личната военна тежба се замѣнява съ воененъ данѣкъ, който се налага споредъ състоянието на лицето. Военнитѣ упражнения сѣ полезни отъ многи страни: тѣ развиватъ силата и живостта на народа, на спомагатъ и за заякването на любовта къмъ отечеството.

Войската, споредъ каквото оръжие носи, се дѣли на:

*Пѣхота*

*Артилерия* (топчи)

*Кавалерия* (конница)

*Пионери* (сапѣори), солдати, които правятъ укрѣпление, мостове и пр.

*Санитарни и други служащи.*

Зетитѣ войници въ пѣхотата служатъ по двѣ години, а оиѣзи въ артилерията и кавалерията по три (моряцитѣ — четире).

Постоянна или дѣйствуваща войска се нарича тая, която постоянно седи на кракъ, готова винаги за бой и се обучава за това всѣки день.

Най-главната сила въ страната е *постоянната* или *дѣйствуващата армия*; тя работи въ случай на война въ полето, както въ прѣдѣлитѣ на България, така и вънъ отъ тѣхъ.

*Резервната армия* е помощница на дѣйствуващата, ала въ случай на нужда и тя може да работи самостоятелно, както дѣйствуващата.

*Народното опълчение* пъкъ е помощникъ както на дѣйствуващата армия, така и на резервната.

Когато някой изслужи лично военната тежба, него го зачисляватъ въ запаса на дѣйствуващата армия, по-



2. Резервна армия и

3. Народно опълчение.

Всеки български гражданин и поданик е длъжен да служи *лично* във войската. Не се допускат никакви замени или откупвания.

За гражданите, които са неспособни за военна служба, личната военна служба се заменя с военен данък, който се налага според състоянието на лицето. Военните упражнения са полезни за много неща: те развиват силата и жизнеността на народа, спомагат за укрепването на любовта към отечеството.

Войската, в зависимост от оръжието, което носи, се дели на:

*Пехота;*

*Артилерия* (топци);

*Кавалерия* (конница);

*Пионери* (сапъори), войници, които правят укрепления, мостове и др.;

*Санитарни и други служещи.*

Войниците в пехотата служат две години, а онези в артилерията и кавалерията – по три (моряците – четири).

*Постоянна* или *действаща* *войска* се нарича тази, която е в постоянна готовност, винаги готова за бой, и се обучава за това всеки ден.

Най-главната сила в страната е *постоянната* или *действащата* *армия*, която действа в случай на война както в пределите на България, така и извън тях.

*Резервната* *армия* е в помощ на действащата, но в случай на нужда и тя може да действа самостоятелно, както действащата.

*Народното опълчение* пък помага както на действащата армия, така и на резервната.

След като някой е отбил лично военната си служба, го зачисляват в запаса на действащата армия, след

дирь осемь години той минава въ запаса на резервната армия, а още подирь 7 години се зачисляватъ въ народното опълчение, дѣто служи чакъ до 45-та си година; подирь това вече се съвсѣмъ освобождава отъ военната повинность.

За изпълненнето военната тегоба отъ населението всѣка година става *наборъ* на младежи, които до 1 Януарий тази година, въ която става набора, сж навършили двадесетата година отъ рождението си, а така сжщо и тия, които по болестъ, недоразвитестъ и други причини не сж били земени миналата година.

Младежитѣ, които се учятъ въ училищата, се освобождаватъ, докль свършжтъ учебниятъ си курсъ; слѣдъ свършванъето, тѣ сж длъжни безъ друго да се явжтъ при първия наборъ и да изпълняватъ военната тегоба. Но ако младежитѣ се навършили 23-та си година, макаръ да сж въ училищата, пакъ трѣбва да се явжтъ въ наборната комисия за изпълненъе тегобата на военната служба. Сжщото трѣбва да направжтъ и онѣзи, които сж учятъ въ Висшитѣ учебни заведения и сж навършили двадесетъ и петата си година.

Никой не бива да се крие, да бѣга или подъ каквито и да било маловажни причини да иска да не понесе военната тегоба. За избѣгнжлия отъ военната служба се прѣдвижда голѣмо наказание отъ законитѣ и му се отниматъ гражданскитѣ и политическитѣ правдини. Отъ друга страна, този, който не рачи да служи въ войската, той не си изпълнява длъжността къмъ отечеството и въ врѣме на война нѣма да отиде да го защитава, на и ако отиди, то ще бжде безъ полза, защото не е обученъ както трѣбва за това. Таквъ човѣкъ не заслужва да се нарича гражданинъ, сир. свободенъ синъ на свободно отечество, а заслужва пълно прѣзрѣние.

осем години минава в запаса на резервната армия, а след още седем години се зачислява в народното опълчение, където служи чак до 45-а си година; след това се освобождава от военна повинност.

За изпълнението на военната служба от населението всяка година има *набор* на младежи, които до 1 януари тази година, в която става наборът, са навършили двадесетата година от раждането си, а така също и тези, които по болест, недоразвитост и други причини не са постъпили предходната година.

Младежите, които учат в училищата, се освобождават докато завършат учебния курс; след завършването те са длъжни да се явят при първия набор и да изпълнят военната си служба. Ако младежите са навършили 23-та си година, макар да са в училищата, пак трябва да се явят в наборната комисия за изпълнение на военната служба. Същото трябва да направят и онези, които учат във висши учебни заведения и са навършили 25-а си година.

Никой не бива да се крие, да бяга или поради каквото и да било маловажни причини да не иска да отбие военната си служба. За избягалите от военна служба се предвижда голямо наказание от закона и му се отнемат гражданските и политическите права. От друга страна, този, който не желае да служи във войската, той не си изпълнява задълженията към отечеството и по време на война няма да отиде да го защитава. Дори и да отиде, то ще бъде без полза, защото не е обучен както трябва за това. Такъв човек не заслужава да се нарича гражданин, т.е. свободен син на свободно отечество, а заслужава пълно презрение.

#### 4. Министерство на финанситѣ.

§ 49. Ние видѣхме, че всѣка една народна нужда е накарала да се създаде и държавна длъжност или служба. Лицата, които се опрѣдѣлятъ да изпълняватъ тѣзи длъжности, не могатъ да се занимаватъ и съ частната си работа, защото нито държавната работа, нито своята ще вършатъ добрѣ. А пъкъ на всѣки човѣкъ, като е потребна прѣхрана, то естествено е, че държавата трѣбва да осигури прѣхраната на своитѣ служители.

Споредъ това, държавата гледа да намѣри срѣдства, съ които да покрие разноснитѣ си за различнитѣ обществени служби.

Най-първо държавата получава доходи отъ държавнитѣ имоти, каквито сж: земи, гори, балкани, чифлици, практически земледѣлчески училища, желѣзници и пр. Други приходи получава държавата отъ рудницитѣ, монополътъ на тютюня и солта, телеграфната и пощенската служба, съченъето пари, издаванъето на книжни пари и т. н. Тука се отнасятъ и патента, що се плаща за ловене на дивечъ, за ловъ, риба, за носене оръжие и т. н.

Ала най-голѣмиятъ и най-сигурниятъ доходъ на държавата сж *данъцитѣ*. Данъкътъ не е нищо друго, освѣнъ *даване* отъ всѣки единъ гражданинъ една часть отъ приходитѣ си за въ полза на държавата. Богато се налага такова даване на гражданетѣ, гледа се да не би много да се прѣтоварятъ, защото ще осиромашѣтъ. А като осиромашѣтъ тѣзи, които плащатъ (даноплатцитѣ), осиромашава и държавата. Държавата е богата само тогава, когато сж богати нейнитѣ граждани. Подиръ това данъцитѣ трѣбва да се расхвърлятъ равномерно между данъкоплатцитѣ. Правото въ този случай изисква, че всѣки да плаща споредъ състоянието си: който има повече имоти и приходи, да плаща и повече данъци, а който има по-малко имоти и приходи — да плаща по-малко. Това



#### 4. МИНИСТЕРСТВО НА ФИНАНСИТЕ

§ 49. Ние видяхме, че всяка една народна нужда е причина да се създаде и съответна държавна длъжност или служба. Лицата, които се определят да изпълняват тези длъжности, не могат да се занимават и с частната си работа, защото нито държавната работа, нито своята ще вършат добре. А пък на всеки човек, като му е необходима прехрана, то естествено е, че държавата трябва да осигури прехраната на своите служители.

Според това държавата се стреми да набави средства, с които да покрие разноските за различните обществени служби.

Най-напред държавата получава доходи от държавните имоти, каквито са: земи, гори, планини, чифлици, земеделски училища, железници и пр. Други приходи получава държавата от рудниците, монопола върху тютюна и солта, телеграфната и пощенската служба, сеченето на монети, издаването на книжни облигации и т.н. Тук се включва и патентът, който се плаща за ловуване на дивеч, за лов, риболов, за притежаване на оръжие и т.н.

Най-големият и най-сигурен доход на държавата са *данъците*. Данъкът не е нищо друго освен *даване* от всеки един гражданин на една част от приходите си в полза на държавата. Когато държавата налага това, се внимава да не се получи голямо претоварване, защото хората ще обеднеят. А като обеднеят тези, които плащат (данъкоплатците), обеднява и държавата. Държавата е богата само тогава, когато са богати нейните граждани. Ето защо данъците трябва да се разпределят равномерно между данъкоплатците. Правото в този случай изисква всеки да плаща според състоянието си: който има повече имоти и приходи, да плаща и повече данъци, а който има по-малко имоти и приходи – да плаща по-малко.

е твърдѣ справедливо, защото по-богатитѣ иматъ по-голяма нужда отъ държавата, отколкото по-сиромаситѣ.

Данъцитѣ не могатъ да се расхвърлятъ токо така или да се уголѣмяватъ и намаляватъ произволно. Всичко това трѣбва да става по законъ, *изработенъ и приетъ отъ народното сѣбрание.*

Данъцитѣ се исплащатъ обикновенно въ *пари*; има случаи, когато се исплащатъ въ *натура* и въ *ангария*, ала това бива много рѣдко; то особно се практикува къмъ земледѣлцитѣ (напр. могатъ да дадѣтъ храна вмѣсто пари), *ангарията* се практикува изобщо съ селянитѣ, които сами могатъ да работѣтъ пѣтищата вмѣсто да си плащатъ пѣтния данъкъ и т. н.

Данъцитѣ биватъ *прѣски* и *косвени*.

*Прѣски* данъци се казватъ тѣзи, които се налагатъ направо (прѣко) върху *имота* или *приходитѣ* на всѣки гражданинъ. Този данъкъ се налага върху поземелната собственостъ (нивята, горитѣ, лозята, къщитѣ, ливадитѣ и т. н.), върху приходитѣ отъ даване подъ наемъ имоти (недвижими), патентовъ налогъ на всѣкиго, който работи какъвъ да е занаятъ, дори и на чиновницитѣ; налози на овцетѣ, козитѣ, свинетѣ и т. н. *Митата* отъ продаванетоъ на недвижими имоти, отъ завѣщания; къмъ това се отнася данъкътъ, който се плаща отъ тѣзи, които по тази или онази причина не служатъ въ войската и т. н.

*Косвени* данъци сѣ онѣзи, които не се налагатъ направо на имота или дохода на гражданина, но се налагатъ на прѣдметитѣ, които служатъ за употрѣбление. Въ този случай употрѣбителитѣ нѣкакъ неусѣтно малко по малко плащатъ доста голѣмъ данъчекъ. Има нѣща, за които се налага мито или данъкъ на притежателя, а той подига малко цѣната имъ, та пакъ купувачитѣ го плащатъ. Напр. патентътъ на питеята, на манифактурнитѣ стоки, на скъпоцѣнитѣ украшения, които се донасятъ

Това е твърде справедливо, защото по-богатите имат по-голяма нужда от държавата от по-бедните.

Данъците не могат да се разпределят, да се увеличават или намаляват произволно. Всичко това трябва да се случва въз основа на закон, *изработен и приет от Народното събрание*.

Данъците обикновено се изплащат в *пари*; има случаи, когато се изплащат в *натура* и в *ангария*, но това е рядко; практикува се най-вече при земеделците (напр. могат да дадат храна, вместо пари), а *ангарията* – при селяните, които например могат да работят по пътищата, вместо да си плащат пътния данък, и т.н.

Данъците биват *преки* и *косвени*.

*Преки* се наричат данъците, които се налагат направо (пряко) върху *имота* или *приходите* на всеки гражданин. Този данък се налага върху поземлената собственост (нивите, горите, лозята, къщите, ливадите и т.н.), върху приходите от отдадените под наем имоти (недвижими), патентовия налог на всеки, който упражнява какъвто и да е занаят, дори и на чиновниците; налози на овцете, козите, свинете и т.н. *Митата* от продажбата на недвижими имоти, от завещания; към това се отнася данъкът, който се плаща от тези, които по някаква причина не служат във войската, и т.н.

*Косвени* данъци са онези, които не се налагат направо на имота или дохода на гражданина, но се налагат на предмети, които се използват от тях. В този случай някак неусетно, малко по малко се плаща госта голям данъчец. Има неща, за които се налага мито на собственика, а той повишава малко цената им, та пак купувачите го плащат. Например патентът на пициетата, на манифактурните стоки, на скъпоценните украшения, които се внасят от чужбина, и разни други. Към това се отнасят гербовите марки, които заплащаме при всяко заявление или други документи.

отъ странство, разнитѣ други градски октроа и пр. Къмъ това спадатъ гербовитѣ марки, що ги плащаме при всѣко прошение или други документи.

Най-умната наредба въ една държава е да могатъ да се уравнижтъ приходитѣ на расходитѣ, съ други думи, колкото приходъ има въ държавата, толкова и расходъ да се прави. Това става като не се отварятъ непотрѣбни служби, за които се иска голѣми разноски и като се спестява народната пара. Отъ друга страна да се гледа да се не прѣтовари и населението съ данъкъ по-горѣ отъ силитѣ му.

За да се знажтъ, колко сж приходитѣ и колко сж расходитѣ на държавата, всѣка година финансовото министерство прави подробна смѣтка, отъ кое колко се зема и за кое колко се дава; такава равномѣтка се казва *бюджетъ* и се внася въ народното събрание за одобрение.

Ако приходитѣ могатъ да надминаватъ расходитѣ на държавата, тогава е много добро. Излишъкътъ може да образува голѣмъ полезенъ капиталъ, който ще съставя и богатството на държавата.

Ала за зла честь това рѣдко се достига. Повечето се случва, че държавнитѣ расходи надминуватъ приходитѣ; това особно се случва, когато министритѣ сж расточителни, или когато има много голѣми държавни нужди, като война, правене железници и пр. Въ такива случаи държавата прибѣгва да зема отъ нѣкоя банка или друго учреждение пари съ лихва, това се казва *държавенъ заемъ*. Заемътъ се зема обикновено за нѣколко години и се плаща постепенно заедно съ лихвитѣ. Каквото и да е заемътъ, трѣбва безъ друго да се одобри отъ народното събрание.

Всякитѣ парични работи се воджтъ отъ министерството на финанситѣ. То има много чиновници, известни подъ думитѣ *финансови чиновници, бирници, ковчежници, контролери* и пр.



Най-умната наредба в една държава е да могат да се уравнишат приходите и разходите, с други думи, колкото приходи има в държавата, толкова и разходи да се правят. Това става като не се откриват непотребни служби, за които се изискват големи разноски, и като се спестява народната пара. От друга страна, трябва да се внимава да не се претовари и населението с непосилни данъци.

За да се знаят колко са приходите и колко са разходите на държавата, всяка година финансовото министерство прави подробни изчисления от кое колко се взема и за кое колко се дава; такава равностметка се нарича *бюджет* и се внася в Народното събрание за одобрение.

Ако приходите надвишават разходите, това е много добре. Излишъкът може да образува голям полезен капитал, който е богатството на държавата.

Ала за зла участ това рядко се случва. В повечето случаи държавните разходи надвишават приходите; особено когато министрите са разточителни или когато има много големи държавни нужди, като война, построяване на железници и пр. В такива случаи държавата прибегва до заем с лихва от някоя банка или друго учреждение, това се нарича *държавен заем*. Заемът се заема за няколко години и се плаща постепенно заедно с лихвите. Какъвто и да е заемът, той трябва да се одобри от Народното събрание.

Всички финансови дейности се предприемат от Министерството на финансите. В състава му има много чиновници: *финансови чиновници, бирници, ковчежници, контролери* и пр.

## 5. Министерство на народното просвѣщение.

§ 50. Едно отъ най-важнитѣ работи за държавата е народното просвѣщение. За да може единъ гражданинъ да си изпълни добръ своитѣ длѣжности и да може да разбере, както трѣбва, своитѣ права и свободи, той трѣбва да е просвѣтенъ; трѣбва да знае да чете, да пише и да има знание отъ науката. Простиятъ, неграмотниятъ човѣкъ е умствено *слѣпъ*. Той не знае нищо: нито правата си, нито длѣжноститѣ си; той върви безразсѣдно ту подиръ тогова, ту подиръ оногова, които могатъ за своята облага и да го лѣжатъ. Въ свободната страна като сж вспчкитѣ членове равни, като иматъ еднакви граждански и политически права, трѣбва и еднакво да разбиратъ отъ общитѣ работи. За зла честь, малко сж такива граждани. Но просвѣщението и образованието малко по малко се вмѣкватъ въ народа, събуждатъ го отъ невѣжеството и му отварятъ пактѣтъ на свѣтлината.

За да може всѣки единъ гражданинъ да стане полезенъ съ просвѣтениа си умъ, той трѣбва въ младинитѣ си да отива въ училището. Но тъй като нѣкои хора отъ простота или друга причина не проваждатъ дѣцата си *доброволно* на училището, то е направено чрѣвъ законъ да сж *задлжжени* (принудени) да ги испращатъ. И тъй въ основното училище ученето е задлжително за всѣко дѣте, било мжжско или женско, сир. всѣка челядь се задлжава да даде на своитѣ дѣца най-малко *основно образование* и *въспитание*. По-нататъшното образование вече е оставено на добрата воля на всѣкиго.

Службата по народното просвѣщение се раздѣля на

- а) *Основно учение* (образование),
- б) *Срѣдно или специално образование* и
- в) *Висше образование*.

## 5. МИНИСТЕРСТВО НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ

§ 50. Едно от най-важните неща за държавата е народното просвещение. За да може един гражданин да изпълнява добре своите задължения и да може да разбере както трябва своите права и свободи, той трябва да е просветен; трябва да знае да чете, да пише и да има научни познания. Простият, неграмотният човек е умствено *сляп*. Той не знае нищо: нито правата си, нито задълженията си; той върви безразсъдно ту подир тогова, ту подир оногова, а те могат и да го лъжат, ако имат облага от това. В една свободна страна, в която всички са равни и имат еднакви граждански и политически права, трябва и еднакво да разбират от общите работи. За зла участ, малко са такива граждани. Но просвещението и образованието малко по малко пробуждат народа от невежеството и му отварят пътя на светлината.

За да може всеки един гражданин да бъде полезен с просветения си ум, той трябва докато е млад да посещава училище. Но тъй като някои хора от простотия или поради някоя друга причина не изпращат *доброволно* децата си да се учат в училище, то те чрез закон са *задължени* (принудени) да го направят. И така, в основното училище учението е задължително за всяко дете, независимо дали е момче или момиче, т.е. всяко семейство се задължава да даде на своите деца най-малко *основно образование* и *възпитание*. По-нататъшното образование вече е оставено на добрата воля на всеки човек.

Народното просвещение се разделя на:

- а. *Основно учение* (образование),
- б. *Средно или специално образование* и
- в. *Висше образование*.

а) *Основното* образование има за цѣль да тури основа за нравственото възпитание на бъдещитѣ граждани, да ги развие тѣлесно и да имъ даде най-потрѣбнитѣ познания. За това то е потрѣбно на всѣки гражданинъ. То обема въ себе си четене, писане, смѣтане, общо знание отъ Законъ Божи, отечествена история, естествена история, физика, география, гражданско учение, гимнастика и рѣчна работа за момчета, а рѣководѣние за момчетата.

Тѣзи знания сѣ необходими, та безъ друго трѣбва да ги знае всѣки гражданинъ или гражданка. Основното образование е *бесплатно*. Всичкитѣ дѣца отъ 7 до 13 година сѣ длѣжни да посѣщаватъ основното училище.

Основното учение трае шесть години и се подраздѣля на три курса: *доленъ, срѣденъ* и *горенъ*.

б) *Срѣднето* образование има за задача да даде на младежитѣ по-обширни общи познания и да ги подготви за висше образование. Това образование се получава въ мъжскитѣ и дѣвическитѣ гимназии. *Специално* образование се получава въ педагогическитѣ, духовнитѣ, търговскитѣ и земледѣлческитѣ училища, дѣто младежитѣ не придобиватъ *общо* познание, но *нарочно* (специално) се подготвятъ или за учители въ основнитѣ училища, или за попове, или за търговци, или за земледѣлци и т. н.

в) *Висшето* образование има за тѣль да даде на младежа най-голямо и най-пълно знание по нѣкоя часть отъ науката, като по медицината, по инженерството, по живописството и пр., та да могътъ тѣзи, които го иматъ, съ достоинство да заематъ и най-важнитѣ служби въ народа.

Училищата се длѣжатъ на два дѣла: *народни* и *държавни* училища. Народни училища сѣ тѣзи, които се поддържатъ и надглеждатъ отъ народа. Министерство то имъ дава само парична помощъ. Държавнитѣ пъкъ училища се редѣтъ и поддържѣтъ направо отъ Министерството на народното просвѣщение.



*Основното* образование има за цел да положи основата на нравственото възпитание на бъдещите граждани, да укрепнат физически и да им даде най-необходимите знания. Затова то е нужно на всеки човек. То включва четене, смятане, писане, общо познаване на Закон Божии, отечествена история, естествена история, физика, география, гражданско учение, гимнастика и ръчна работа за момчетата, а ръкоделие за момичетата.

Тези знания са необходими на всеки гражданин и гражданка. Основното образование е *безплатно*. Всички деца от 7 до 13 години са длъжни да посещават основното училище.

Продължителността на основното образование в училище е шест години и се разделя на три курса: *голен*, *среден* и *горен*.

*Средното* образование има за задача да даде на младежите по-обширни общи познания и да ги подготви за висшето образование. Това образование се получава в мъжките и в девическите гимназии. *Специално* образование се получава в педагогическите, духовните, търговските и земеделските училища, където младежите не получават *общо* познание, а *нарочно* (специално) се подготвят или за учители в основните училища, или за попове, или за търговци, или за земеделци и т.н.

*Висшето* образование има за цел да даде на младежа най-голямо и най-пълно знание по някоя част от науката, например медицина, инженерство, живопис и пр., за да могат тези, които го имат, с достойнство да заемат и най-важните народни служби.

Училищата се делят на два вида: *народни* и *държавни*. Народни са тези училища, които се поддържат и контролират от народа. Министерството им дава само парична помощ. Държавните училища пък се уреждат и поддържат направо от Министерството на народното просвещение.

*Учителски съветъ.* При всѣко училище, дѣто има повече отъ единъ учитель, има *учителски съветъ*, който подъ ръководството на главния учитель се грижи за успѣха и поведението на ученицитѣ, както и за добрия вървежъ на ученieto въ училището.

*Училищенъ инспекторъ.* Учителскитѣ съвети при народнитѣ училища се намиратъ подъ ръководството и надзора на *училищния инспекторъ*, който стои въ центра на окръжнето.

*Училищно настоятелство.* Въ всѣки градъ или село се избиратъ по нѣколко души граждани, които да редятъ училищнитѣ работи. Тѣзи хора се наричатъ *училищно настоятелство*. Длъжноститѣ на училищното настоятелство сѣ:

- а) Да се грижи за училищнитѣ доходи;
- б) да изнамерва срѣдства за помагане на бѣдни ученици;
- в) да опрѣдѣля колко пари трѣбватъ за учители и училищни работи;
- г) да нагледва училищнитѣ здания и поправка разваленото;
- д) да се грижи за чистотата и за всичкитѣ други потребности на училището;
- е) да надзирава, щото дѣцата, подлежащи на задължително учение, споредъ съставениятъ отъ кмета списъкъ, редовно да посѣщаватъ училището;
- ж) да наглежда прѣподаването и вървежа въ училището.

*Окръженъ училищенъ съветъ.* Въ центра на всѣки административенъ окръгъ се урежда по единъ *окръженъ училищенъ съветъ*, въ който влизатъ нѣколко души. Този съветъ върши слѣдното:

- а) Грижи се за прѣуспѣването на учебното дѣло въ цѣлия окръгъ;
- б) Внимава за еднаквото изпълнение на училищнитѣ закони и програми;

*Учителски съвет.* Към всяко училище, което има повече от един учител, има *учителски съвет*, който под ръководството на главния учител се грижи за успеха и поведението на учениците, както и за добрия напредък в училището.

*Училищен инспекторат.* Учителските съвети при народните училища са под ръководството и надзора на *училищния инспекторат*, който се намира в окръжния център.

*Училищно настоятелство.* Във всеки град или село се избират няколко граждани, които да подпомагат дейността на училището. Тези хора се наричат *училищно настоятелство*. Загълженията на училищното настоятелство са:

- а. Да се грижи за училищните доходи;
- б. Да намира средства за подпомагане на бедните ученици;
- в. Да определя колко средства са необходими за учителите и училищните дейности;
- г. Да се грижи за училищните сгради и осигурява ремонтите;
- д. Да се грижи за чистотата и всички други нужди на училището;
- е. Да следи децата, подлежащи на задължително обучение, според съставения от кмета списък, редовно да посещават училището;
- ж. Да следи за преподаването и напредъка на училището.

*Окръжен училищен съвет.* Във всеки окръжен център има един *окръжен училищен съвет*, в който участват няколко души. Този съвет отговаря за следното:

- а. Грижи се за преуспяването на учебното дело в целия окръг;
- б. Внимава за еднаквото изпълнение на училищните закони и програми;

в) разглежда спорове по училищни дѣла между учители и настоятели, между настоятелства и общини;

г) произнася се, какво наказание да се налага на настоятелитѣ или нѣкой учитель, който въ нѣщо си е прѣгрѣшилъ;

д) опрѣдѣля и налага глоба на оиѣзи родители или кметове, които не се грижатъ да отиватъ дѣцата въ училището;

е) дава мнѣние за отваряне на нови училища и за съграждане на нови училищни здания и т. н.

Надъ всичкитѣ тѣзи училищни власти — учителскитѣ съвѣти, инспекторитѣ, училищнитѣ настоятелства и окръжнитѣ училищни съвѣти — стои *Министерството на народното просвѣщение*. То нагледва всички, какъ си изпълняватъ длѣжноститѣ по училищнитѣ работи; то разрѣшава всичкитѣ въпроси, които другитѣ училищни власти не могатъ да разрѣшятъ; къмъ него въ цѣлата страна се обръщатъ всички, които боравятъ съ образованието и въспитанието на младежитѣ и народа, та искатъ съвѣти и изставления и за това то се нарича *централно управление на просвѣщението*.

## 6. Министерство на търговията и земледѣлнето.

§ 51. Основата на всѣка държава и добродетелната на всѣки гражданинъ се намиратъ въ материалното благосѣстояние. Първата и най-главна потребба на човѣка е прѣхраната. Прѣхраната пѣкъ се изважда отъ всичкитѣ произведения, които дава природата. Работата е само, че нѣкои отъ природнитѣ произведения, за да станатъ годни за покриване на нуждитѣ ни, трѣбва да се обработватъ и прѣработватъ. Никждѣ въ природата не намираме хлѣбътъ или ястието тѣй готови, както трѣбва, за да се нахранимъ. Освѣнъ това за прѣготвяне на прѣхра-



в. Разглежда спорове по училищни дела между учители и настоятели, между настоятелства и общини;

г. Произнася се какво наказание да се наложи на настоятелите или на някой учител, който в нещо е прегрешил;

д. Определя и налага глоба на онези родители или кметове, които не се грижат за това всички деца да посещават училище;

е. Дава мнение за отваряне на нови училища и за изграждане на нови училищни сгради и т.н.

Наг всички тези училищни власти – учителските съвети, инспекторите, училищните настоятелства и окръжните учителски съвети – стои *Министерството на народното просвещение*. То наглежда всички как си изпълняват задълженията по училищните дейности; то разрешава всички въпроси, които другите училищни власти не могат да разрешат; към него се обръщат от цялата страна всички, които се занимават с образованието и възпитанието на младежите и народа, когато искат съвети и наставления. Затова то се нарича *централно управление на просвещението*.

## 6. МИНИСТЕРСТВО НА ТЪРГОВИЯТА И ЗЕМЕДЕЛИЕТО

§ 51. Материалното благосъстояние е важно за всяка държава и за добродетелността на всеки неин гражданин. Първата и най-важна нужда за човек е прехраната. Прехраната пък е резултат от нещата, които ни дава природата. Работата е в това, че някои от тези неща, за да станат годни за покриване на нашите нужди, трябва да се обработват или преработват. Никъде в природата няма да намерим хляб или ястие, приготвени както трябва, за да се нахраним. Освен това за приготвянето на прехраната са

ната се искатъ много работи: соль, пиперъ, оризъ, месо, зеленчукъ, киселина, масло, сѣждове и пр. и пр., които не сж намиратъ на всѣко мѣсто и не всѣки човѣкъ може да ги изработва всичкитѣ. Сжщото е и съ жилищата (кжщитѣ), дрехитѣ и т. н. Споредъ това станъло е потрѣба, щото всѣки отъ хората да се занимава само съ изскарване по единъ видъ произведения, па сетнѣ да си ги размѣнява за употрѣбенитѣ нему. Напримѣръ, единъ изскарва зеленчукъ, други месо, трети соль и т. н., па си заематъ единъ отъ други кой каквото му трѣбова. Въ старо врѣме хората просто си *размѣнявали* единъ съ други потрѣбнитѣ изработени прѣдмети. Въ сегашно врѣме такъва размѣна на стокитѣ е много жчна, та за това сж измислили *паритѣ*, съ които купуваме потрѣбнитѣ ни нѣща, а продаваме непотрѣбнитѣ. Паритѣ сж просто едно срѣдство да прѣхвърляме по-лесно, по-скоро и по-безврѣдно разнитѣ стоки помежду си.

Такъво размѣняване на стокитѣ, било съ пари или прѣдметъ за прѣдметъ, се казва *търговия*. Колкото въ единъ народъ има повече произведения, толкова бива и по-голъма търговията, а колкото е по-голъма търговията толкова биватъ по-богати и гражданетѣ. Къмъ търговията се отнасятъ разнитѣ индустриални фабрики, като шаячни, стъклени, брашнени, желѣзни и т. н.

Комахай всичкото богатство на единъ народъ зависи отъ търговията и отъ *земледѣлието*.

Подъ *земледѣлие* се разбира обработване на земята, която трѣбова да ни даде всичкитѣ растителни произведения или животни, които ни сж потрѣбни, и то да ни ги даде въ изобилне. Въ земледѣлието влизатъ разнитѣ посѣви и обработвания, като нивитѣ, лозята, горитѣ, пасбищата за отхранване и развъждане на разенъ едъръ и дребенъ добитѣкъ, за развъждане на буби (копринарство), ленъ и т. н.

Земята крие въ пазвитѣ си неизброими и неисчер-

необходими много неща: сол, пипер, ориз, месо, зеленчуци, киселина, масло, съдове и пр., и пр., които не се намират на всяко място, а и не всеки човек може да изработи всички тези неща. Същото е и с жилищата (къщите), грехите и т.н. Това е наложило всеки човек да се занимава само с едно нещо, а след това хората да си разменят стоките помежду си. Например един отглежда зеленчук, друг месо, трети сол и т.н. и си заемат един от друг на който каквото му е необходимо. Преди много години хората просто си *разменяли* един с друг произведените от тях стоки. В днешно време такава размяна е доста трудна и затова са измислили *парите*, с които купуваме необходимите ни неща, а продаваме ненужните. Парите са просто едно средство да прехвърляме по-лесно, по-бързо и по-безопасно разни стоки помежду си.

Такава размяна на стоки, било с пари или предмет за предмет, се нарича *търговия*. Колкото повече стоки има, толкова по-голяма е и търговията, а колкото по-голяма е търговията, толкова по-богати са гражданите. Към търговията се отнасят различните индустриални фабрики за производство на грехи, стъкло, брашно, желязо и т.н.

Всъщност богатството на един народ зависи от търговията и от *земеделието*.

Под *земеделие* се разбира обработване на земята, която трябва да ни даде всички растителни продукти или животни, които са ни необходими, и то да ни ги даде в изобилие. В земеделието се включват различните посеви и обработвания като нивите, лозята, горите, пасищата за изхранване и развъждане на едър и гробен добитък, за развъждане на буби (копринарство), лен и т.н.

Земята крие в пазвите си неизброими и неизчерпаеми богатства; такива са различните руди като:

паеми богатства; такива сѣ разнитѣ руди, като: мѣдъ, соль, желѣзо, злато, сребро, каменни въглища, олово и пр. и пр. Разработванѣето на всичкитѣ тѣзи природни произведения увеличаватъ приходитѣ на народа и държавата.

И тѣй, за да може да се върти търговията добрѣ, редовно и безъ прѣчки и за да може да се обработва земята както трѣбва, за да ни даде здрави, достатѣчни и евтини пѣща за нашитѣ нужди, се нарежда едно особно министерство, което се казва Министерство на търговията и земледѣлието. Това министерство се грижи, щото да се достави всичко, което трѣбва за народния помянѣкъ. То отваря училища (земледѣлески училища), дѣто се учѣтъ младежитѣ, какъ по-добрѣ да обработватъ земята; то наглежда земледѣлескитѣ каси, отъ които много земледѣлци заематъ пари за потребата си; то потивка търговията, като насърчава търговцитѣ да работѣтъ по-дѣятелно; то отваря изложения на разни стоки; то нарежда панаири за добрѣ отхраненъ добитѣкъ; то отваря занаятчийски училища, дѣто се изучаватъ разни занаяти, като: желѣзарство, грѣнчарство, столарство, обушарство, стѣкларство и т. н.; съ една дума то прѣдприема всичко, което може да помогне да напрѣдни търговията, да се усъвършенствуватъ занаятитѣ, да се нареди както трѣбва орачеството, скотовѣдството, лѣсоводството и т. н. — работи, отъ които излиза народното богатство, а слѣдователно и сила.

## 7. Министерство на общитѣ сгради, пѣтищата и съобщенията.

§ 52. Но търговията може да се развива добрѣ и правилно само когато има добри пѣтища, по които хората бърже да можѣтъ да вървѣтъ и да си прѣкарватъ стокитѣ. Нуждата отъ бързо ходенѣе е накарала хората да направѣтъ широки и гладки пѣтища, да прокопаѣтъ канали, па да измелѣтъ пароходитѣ и желѣзницата. Бързото и евтиното возенѣе, както на пѣтиници,



мед, сол, желязо, злато, сребро, каменни въглища, олово и пр., и пр. Разработването на всички тези богатства от природата увеличава приходите на народа и държавата.

И така, за да може да се върти търговията добре, редовно и без пречки и за да може да се обработва земята както трябва, за да ни даде здрави, достатъчни и евтини неща за нашите нужди, се устройва едно особено министерство – *Министерството на търговията и земеделието*. Това министерство се грижи да се достави всичко необходимо за народния поминък. То отваря училища (земеделски училища), в които се учат младежите как по-добре да обработват земята; наглежда земеделските каси, от които много земеделци заемат пари за дейността си; подтиква търговията, като насърчава търговците да работят по-дейно; отваря изложения за различни стоки; организира панаири за добре охранен добитък; отваря занаятчийски училища, в които се изучават различни занаяти като: железарство, грънчарство, столарство, обуцарство, стъкларство и др. С една дума, то предприема всичко, което може да помогне за напредъка на търговията, да се усъвършенстват занаятите, да се нареди както трябва обработката на земята, скотовъдството, лесовъдството и т.н. – неща, от които зависи народното богатство, а и сила.

## 7. МИНИСТЕРСТВО НА ОБЩИТЕ СГРАДИ, ПЪТИЩАТА И СЪОБЩЕНИЯТА

§ 52. Търговията може да се развива добре и правилно само когато има добри пътища, по които хората бързо да могат да вървят и да си превозват стоките. Нуждата от бързо придвижване е накарала хората да направят широки и гладки пътища, да прокопаят канали, да измислят параходите и железницата. Бързото и евтино превозване както на пътници, така и на стоки,

така и на стоки, най-силно спомага за въртението на голѣма търговия, защото търговцитѣ не губятъ много дни за път и стокитѣ не подскъпяватъ много отъ прѣвоза.

Друго сръдство за търговията и взаимното съобщение сѣ поцитѣ, телеграфитѣ и телефонитѣ. Прѣпотрѣбно е въ всѣка държава да има добръ наредена поща, която редовно, сигурно и бързо да разнося писмата между гражданетѣ; сѣщото е и съ телеграфитѣ и телефонитѣ, чрѣзъ които жителитѣ отъ разнитѣ градове се споразумѣватъ единъ съ други по работата си.

Освѣнъ това въ държавата има много общи сгради (здания), каквито сѣ училищнитѣ здания; сетнѣ здания, направени отъ държавата за разни обществени учреждениа. Тѣзи здания се наричатъ *обществени сгради*. Наглежданѣето на общитѣ сгради, пѣтищата, поцитѣ, телеграфитѣ и пр. е оставено подъ министерството, което носи сѣщото име,

И тѣй, казаното министерство води работитѣ по съгражданѣето на общитѣ сгради, изработва планове, одобрява изработенитѣ отъ други лица, наглежда какъ се правятъ правителственитѣ здания, наглежда и поправя пѣтищата, мостоветѣ, желѣзницитѣ, пароходитѣ и пр., гледа правилно и редовно да върви пощата, наглежда службата по телеграфитѣ и т. н.

## В. СЪДЕБНА ВЛАСТЪ.

### 8. Министерството на правосъдието.

§ 53. Подъ министерството на правосъдието се намира *съдебната властъ*, сир. всѣчкитѣ видове съдилища въ държавата.

Колкото и да се пази редътъ и тишината въ народа все пакъ между хората ставатъ често пѣти разни спречквания, карания, биения, кражби, убийства и много други незаконни постѣпки. Понеже много пѣти не се знае, кой е правъ и кой кривъ въ такивато извършени между

помага най-много да се върти голяма търговия, защото търговците не губят много дни за път и стоките не се оскъпяват много от превоза.

Друго средство за търговията и общуването са пощите, телеграфите и телефоните. Много важно е във всяка държава да има добре устроена поща, която редовно, сигурно и бързо да разнася писмата между гражданите; същото е и с телеграфите и телефоните, чрез които жителите от различните градове се разбират един с друг за общата си работа.

Освен това в държавата има много общи сгради, каквито са училищните сгради и такива, които са построени от държавата за различни обществени учреждения. Тези здания се наричат *обществени сгради*.

Грижата за общите сгради, пътищата, пощите, телеграфите и пр. е на министерството, което носи същото това име.

И така, това министерство организира работата по изграждането на общите сгради, изработва планове и одобрява изработените от други лица, наглежда как се строят правителствените здания, отговаря за пътищата, мостовете, железниците, параходите и пр., за дейността на пощата и службата по телеграфите и т.н.

## В. СЪДЕБНА ВЛАСТ

### 8. МИНИСТЕРСТВО НА ПРАВОСЪДИЕТО

§ 53. Под разпореждането на Министерството на правосъдието се намира *съдебната власт*, т.е. всички видове съдилища в държавата.

Колкото и да се спазва редът, все пак между хората често се случват спречквания, караници, побоища, кражби, убийства и много други незаконни постъпки. Понеже много пъти не се знае кой е прав и кой крив при такива

гражданетѣ работи, то се нареждатъ особени хора, които като изслушатъ едната страна, па като изслушатъ и другата страна, виждатъ на коя страна е правото, та оправдаватъ невинния, а осъждатъ виновния. Такива хора се казватъ *сѣдии*, а учрежденията, дѣто се разглеждатъ тѣжитѣ на жителитѣ, *сѣдилища*.

За по-бърже и по-лесно да се разглеждатъ разнитѣ тѣжи на хората, у насъ сѣ наредени най-напрѣдъ *селски сѣдове*; въ тѣхъ влизатъ селскитѣ кметове съ нѣкои членове отъ общинския съвѣтъ. Въ тѣзи сѣдове се гледатъ най-прости дѣла, които се явяватъ между селянитѣ; като напр. волѣтъ на едного опасалъ нивата на другито, двама се скарали за нищо и никакво или сѣ се сбили, единъ обралъ сливата на други, отеѣкалъ дървета въ гората му и други таквизи. Селянитѣтъ, ако не е доволенъ отъ отеѣждането на селския сѣдъ, отива въ града и заявява на *мировия сѣдия*. Този сѣдия разглежда дѣлата между селянитѣ и гражданетѣ, ала пакъ за дребни прѣстѣпления или пѣкъ за спорни пари, но по-малко отъ 1000 лева. *Мировий сѣдия* се казва, защото той е туренъ повечето да спогодява странитѣ, да ги свѣтва—да се *помирятъ*, сир. да има миръ помежду имъ.

Който не е благодаренъ отъ сѣдбата на този сѣдия, отива вече въ *окръжния сѣдъ*. Въ този сѣдъ се разглеждатъ голѣми дѣла, като напр. за голѣма кражба, за убийство, за клевета, за голѣма земанка или даванка на пари и т. н. Този сѣдъ по тѣнко распитва странитѣ и слѣдъ като изслуша всичкитѣ имъ оправдания или обвинения, тогава *присѣжда*, кой е правъ, кой кривъ.

Ако тѣжителътъ или осъдениятъ не е благодаренъ отъ този сѣдъ, той заявява въ другъ по-горенъ сѣдъ, който се казва *апелативенъ сѣдъ*. Тука пакъ изново сѣдинитѣ разглеждатъ по тѣнко дѣлото, па като изслушатъ що се казва *за* и що се казва *противъ*, отеѣждатъ дѣлото както намѣрѣтъ за право и добръ.

Ако осъдениятъ и отъ този сѣдъ не е благодаренъ,



случки между гражданите, то се определят особени хора, които като изслушат едната страна, а после и другата, виждат на коя страна е правото и оправдават невинния, а осъждат виновния. Такива хора се наричат *съдии*, а учрежденията, в които се разглеждат жалбите на жителите – *съдилища*.

За да се разглеждат по-бързо и по-лесно разните жалби на хората, у нас има най-напред *селски съд*; в него влизат селските кметове и някои членове на общинския съвет. В този съд се гледат най-обикновени дела, като например волът на един селянин опасал нивата на друг, двама се скарали за нищо и никакво или се сбили, един обрал сливата на друг, отсякъл дървета в гората му и други подобни. Селянинът, ако не е доволен от отсъждането на селския съд, отива в града и се обръща към *мировия съдия*. Този съдия разглежда делата между селяните и гражданите, но пак за дребни престъпления или пък при спор за пари, но по-малко от 1000 лева. Съдията се казва *мирови*, защото неговата задача е повече да спогодява страните, да ги съветва *да се помиряват*, т.е. да има мир между тях.

Който не е благодарен от отсъждането на този съдия, отива вече в *окръжния съд*. В този съд се разглеждат значими дела, като например за голяма кражба, за убийство, за клеветата, за голямо заемане или даване на пари и т.н. Този съд подробно разпитва страните и след като изслуша всичките им оправдания или обвинения, тогава *присъжда* кой е прав, кой крив.

Ако тъжителят или осъденият не е благодарен от този съд, той се обръща към по-горен съд, който се нарича *Апелативен съд*. Тук отново съдиите подробно разглеждат делото и като изслушат всички *за* и *против*, отсъждат делото както намерят за право и за добре.

Ако осъденият и от този съд не е благодарен, той подава жалба до най-големия съд, който се нарича *Върховен касационен съд*. Този съд е само един и се намира

той подава жалба до най-големия съдъ, който се казва *върховенъ касационенъ съдъ*. Този съдъ е само единъ и стои въ София. Въ този съдъ не се распитватъ странитѣ, ами се разглежда да ли апелативниятъ съдъ е *рѣшилъ дѣлото право*. Ако дѣлото е рѣшено право касационниятъ съдъ го потвърдява и туй го *Който печели, печели, който губи — губи*. Ако пъкъ не е рѣшено право, връща го отново да се разглежда.

Шомъ едно дѣло се потвърди отъ касационния съдъ обнародва се *присъдата* въ «Държавенъ Вѣстникъ»; ако е, напр., за голъма кражба или за убийство и пр. и виновниятъ го прѣдаватъ на полицията да го затвори въ тъмницата или да го убѣсжтъ, ако е осъденъ на смъртъ.

Ако дѣлото се свършва въ окръжний съдъ или въ апелацията, то пакъ и отъ тѣзи съдилища се издава *присъда*, която се обнародва въ «Държавенъ вѣстникъ» и подиръ това се налага наказанието на виновния.

Повечето отъ гражданетѣ и селянитѣ не знажтъ какъ да се защищаватъ прѣдъ съдилищата, нито пъкъ, по простотата си, можтъ да расправжтъ добрѣ и ясно, какъ стои работата. За това тѣ си наематъ особени хора, които добрѣ боравжтъ съ законитѣ и съдилищата, та да ги защищаватъ. Такива хора има при всѣки съдъ, освѣнъ при селския, и се казватъ *адвокати*.

## ВЪРХОВНА СМѢТНА ПАЛАТА.

§ 54. Освѣнъ изброенитѣ министерства, въ държавата има и друго едно учреждение, което се казва *върховна смѣтна палата*. Тази палата прѣглежда смѣткитѣ на всичкитѣ учреждения, колко пари сж похарчили, правилно и законно ли сж ги похарчили и т. н. Дѣто има неправилно зети държавни пари, тя ги иска обратно, да се възвърнжтъ въ ковчезничествата.

Смѣткитѣ на правителството Върховната смѣтна палата прѣдставя въ народното събрание за одобрение.

в София. В този съд страните не се разпитват, а се разглежда дали апелативният съд *правилно е решил* делото. Ако делото е решено правилно, касационният съд го потвърждава и туй то. Който печели – печели, който губи – губи. Ако пък не е решено правилно, го връща да се разгледа отново.

Щом едно дело се потвърди от касационния съд, *присъдата* се обнародва в „Държавен вестник“; ако е например за голяма кражба или убийство и пр. и виновния го предават на полицията да го затвори в тъмница или да го обесят, ако е осъден на смърт.

Ако делото приключва в окръжния съд или в апелативния съд, то пак и от тези съдилища се издава *присъда*, която се обнародва в „Държавен вестник“, и след това се налага наказанието на виновния.

Повечето от гражданите и селяните не знаят как да се защитят пред съдилищата, нито пък, поради това, че са необразовани, могат да обяснят добре и ясно какво се е случило. Затова те си наемат особени хора, които добре боравят със законите и съдилищата, та да ги защитават. Такива хора има при всеки съд, освен при селския, и се наричат *адвокати*.

## ВЪРХОВНА СМЕТНА ПАЛАТА

§ 54. Освен изброените министерства, в държавата има и друго едно учреждение, което се нарича *Върховна сметна палата*. Тази палата преглежда сметките на всички учреждения, колко пари са похарчили, правилно и законно ли са ги похарчили и т.н. Където има незаконно взети държавни пари, тя ги иска да се върнат обратно в държавната хазна.

Върховната сметна палата представя сметките на правителството за одобрение от Народното събрание.









УЧЕБНИК ПО ГРАЖДАНСКО УЧЕНИЕ  
НИКОЛА БОТЕВ СТАНЕВ  
*Второ издание*

ISBN 978-619-7469-48-6 (pdf)  
ISBN 978-619-7469-49-3 (ePub)

*Научен редактор* доц. д-р МИРЕНА ЛЕГУРСКА

*Осъвременяване на текста и редактор* ЕЛКА НИКОЛОВА

*Оформление и предпечат* ТЕОДОРА ВЕНЕДИКОВА

*Печат* Симолини '94

*Издателство* „Проф. Петко Венедиков“

1164 София, бул. Свети Наум 45а  
028650264, 0888977870; [tvenedikova@hotmail.com](mailto:tvenedikova@hotmail.com)  
[www.venedikov.com](http://www.venedikov.com)